5

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

2008.

ISSN 0350-4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Slavko Pauk
Uređuje uredički odbor
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 2008.
Copyright:
HKD sv. Jeronima, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Rukopisi se ne vraćaju.
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Telefoni: (01) 48 29 375; tel./fax: 49 22 300
E-pošta: hkd.marulic@zg.t-com.hr
Internetske stranice: www.hkd-sv-jeronima.hr
Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.
Godišnja pretplata 210 KUNA.
Žiro-račun kod Zagrebačke banke

2360000 - 1101396418

Cijena ovoga broja: 35 KUNA
Godišnja pretplata za inozemstvo: 100 USA dolara (500 kn).
Inozemstvo Europa 65 Eura (420 kn)
Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

2500-3207374-SWIFT ZABA HR 2X

Tisak: DENONA d.o.o. Zagreb

Jerko GRGEC

Žal za (ne)ostvarenim totalitarizmom

Neugodno je pristupiti temi s tisuću lica, koja nema ni početka ni kraja, otvorena je različitim interpretacijama, a one često ne prelaze vulgarnu razinu stereotipa i ironičnog smiješka. Iako je to model po kojemu se godinama pisalo, čak i među katolički angažiranim piscima, o Španjolskome građanskom ratu 1936. – 1939., ti su radovi uvijek završavali jednostranom osudom pobjedničke Francove strane. Dok je prilično jasno zbog čega je tako pisao George Orwell, koji se godinu dana borio u ratu u republikanskoj vojsci, teže je proniknuti u razloge Georgesa Bernanosa, čije svjedočanstvo danas, gotovo 70 godina nakon okončanja sukoba, možemo čitati kao fascinantan psihološki autoportret francuskog pisca, ali ne i kao vrijedan povijesni dokument.

Orwell u svojoj knjizi „Kataloniji u čast" piše o neodoljivom ganuću koje ga je obuzelo pošto je, stigavši u Barcelonu, prvi put svojim očima ugledao vladavinu radničke klase. „Praktički su svaku zgradu, ma koje veličine, osvojili radnici i sve su bile ukrašene crvenim zastavama ili crvenim i crnim zastavama anarhista; svi su zidovi bili išarani srpom i čekićem; gotovo je svaka crkva bila spaljena do zidina i kipovi popaljeni. Skupine radnika sistematski su demolirali crkve tu i tamo."[1] Premda u nekoliko navrata naglašava kompleksnost situacije, u kojoj su, kako kaže, obje strane počinile zvjerstva i pokolje, za njega nema dvojbe o ispravnosti spontane radničke borbe protiv fašista i njihovih prirodnih saveznika (buržoazije i Crkve).

Georges Bernanos objavio je 1937. godine djelo „Les grands cimetières sous la lune" (Velika groblja na mjesečini), koje se i dan-danas reklamira kao jedna od najznamenitijih optužnica ikad uobličenih protiv španjolskoga građanskog rata. U toj knjizi autor prikazuje početak rata na Mallorci, stavljajući poseban

[1] George Orwell, *Kataloniji u čast*, August Cesarec, Zagreb, 1984., str. 6-7; prev. Dunja Vražić-Stejskal.

naglasak na urotu Crkve i fašista, te na brojne fašističke egzekucije nevinih ljudi, koje su obično provedene uz, barem prešutni, pristanak crkvenih vlasti. Pripovijeda kako je isprva vjerovao u opravdanost falangističkoga puča protiv legalno izabrane socijalističke vlasti, ali se ubrzo, zbog svih vrsta nasilja kojima je svjedočio u Mallorci, predomislio. Cijeli je tekst napisao u vjeri kako će „možda autor buduće Povijesti Crkve iskoristiti ove skromne stranice da osnaži svoje argumente u prilog tezi kako iza tih ljudi nije stajalo jednodušno katoličko mnijenje"[2].

Bernanosova knjiga možda je najsličnija Célineovu političkom pamfletu „Mea culpa", nastalu nakon autorova izleta u sovjetsku Rusiju 1936. godine. Ipak, Célineova knjižica ne samo da je prerasla uske propagandističke okvire prometnuvši se u strastvenu, očajničku optužbu protiv čovjeka samog, nego je i vrijeme potvrdilo njezinu dijagnozu sovjetskog totalitarizma, učinivši podnošljivijim i zabavnijim autorov mizantropski gard. I dok Bernanosovo, jednako precizno, ocrtavanje zastrašujućih ograničenja ljudske naravi može osvijetliti katolička etika i metafizika, ne može se reći da je vrijeme bilo baš blagonaklono prema temeljnoj povijesnoj premisi „Velikih groblja na mjesečini".

Jednom riječju, svjedočanstvu Georgea Orwella, Georgesa Bernanosa ili „Promišljanju o Španjolskoj" slovenskoga katolika Edvarda Kocbeka (o tome promišljanju v. „Marulić" 6/2004, str. 1048, i 1/2005, str. 48 – 54) nedostaje – kontekst, odnosno cjelovita slika tadašnjega kaosa u II. republici, uoči i za vrijeme građanskoga rata. Nije nam danas pretjerano teško, pozivajući se na povijesne knjige Jeana Sévillie, Pía Moa, Vicentea Alejandra Guillamóna i mnogih drugih, rekonstruirati što se tada zapravo dogodilo.

Ako i treba optužiti Crkvu zbog propusta učinjenih u ratnim zbivanjima, kao i zbog onih koji su tim zbivanjima prethodili, elementarna pristojnost nalaže nam da sve to stavimo u istinit kontekst, oslobođen ljevičarskih mitova i podmetanja. Pobuna iz 1936. godine teško se može shvatiti bez svijesti o prethodnim događajima, a to su, u prvom redu, neredi kojima je popraćeno proglašenje Republike 1931., uz paljenje crkava i samostana, te uz ubojstva pripadnikâ Civilne garde, a zatim, tri godine kasnije, opći štrajk pod pokroviteljstvom ljevice, nakon legalne pobjede desničarskih stranaka na izborima. Taj se štrajk rasplamsao u oružanu borbu u Asturiji, da bi 1936. godine klima nasilja, koja je okruživala glasovanje, donijela izbornu pobjedu Narodnoj fronti.

[2] Prevedeno iz talijanskoga izdanja, *I grandi cimitieri sotto la luna*, Nuove edizioni tascabili, Milano, 2004.; str. 97.

Još je važnija u svemu tome snažna logistička podrška Sovjetskog Saveza, koji se 1936. bacio na ostvarivanje revolucionarnoga plana za uspostavu satelitske komunističke države na španjolskom tlu. Anarhističke i komunističke snage revno su pristupile sustavnome uništenju stotina crkava i samostana, silovanju i ubojstvima redovnica, pljačkanju sjedišta desničarskih stranaka, te fizičkim prijetnjama i eliminaciji svih onih koji nisu mislili revolucionarno. Ubojstvo monarhističkog zastupnika Calva Sotella, najpopularnijeg opozicijskog vođe, bila je kap koja je prelila čašu i direktno prouzročila intervenciju vojske. Kako piše Jean Sévillia, „pobuna nije bila usmjerena protiv Republike, nego protiv boljševičkog zastranjenja Narodne fronte"[3].

Nije nam ni nakraj pameti veličati generala Franca i nečovječne metode njegove vojske (u tom je pogledu Bernanosova knjiga posve opravdan protest i vrijedno svjedočanstvo protiv zvjerstava jedne strane u španjolskome građanskom ratu), ali njegovu pobjedu nužno je vrednovati i s obzirom na potonje događaje, a pogotovo s obzirom na drugi svjetski rat, kada je španjolski general odbio stupiti u oružanu borbu na strani sila Osovine. Neka kao ilustracija posluži navod iz knjige Jeana Sevillie:

„8. lipnja 1970. generala De Gaullea primio je Franco u Madridu. De Gaulle je Michelu Droitu o tome kazao: 'Rekao sam mu: U cjelini vi ste bili pozitivna figura za Španjolsku. I istina je, zaista tako mislim. Što bi bilo od španjolske države da je pala u ruke komunista?'"[4]

Bez pretjerivanja dakle možemo zaključiti da su podjele u španjolskome društvu bile tako duboke da se sukob nije mogao riješiti demokratskom procedurom i kroz demokratske institucije. Na žalost, moglo se samo izabrati između dva zla, od kojih je naposljetku, uspostavom Francove diktature, prevladalo ono manje.

Ne treba, napomenimo još jednom, nikako smetnuti s uma pravu narav novouspostavljenog režima. Bila je to diktatura na početku koje se državni represivni aparat nemilosrdno obračunao sa svojim političkim protivnicima. Četrdeset godina Francove vlasti ostavilo je duboke ožiljke na Španjolcima, tako da je logično bilo očekivati polaganje računa onoga trenutka kad se uspostavi demokratski poredak. Reakcija je započela sedamdesetih godina prošloga stoljeća (potkraj života španjolskog diktatora), kada su, npr., poznati španjolski filmski režiseri stali u svojim djelima otvoreno kritizirati Franca i zastupati teze

[3] Jean Sévillia, ***Historicamente incorrecto***, Ciudadela, 2006., str. 289.
[4] Isto, str. 290.

o građanskome ratu različite od službeno prihvaćenih. Najpoznatiji su primjeri takvih djela „El espíritu de la colmena" (Duh košnice) Victora Ericea i „Cría cuervos" (Zmija u njedrima) Carlosa Saure, kojima slobodno možemo pridodati nadrealističku fantazmagoriju političkog izgnanika Fernanda Arrabala „Viva la muerte!", koja, iako snimljena u Francuskoj i na francuskome jeziku, savršeno utjelovljuje „poetiku" raskida s dotad važećim normama španjolskog društva.

Kako su godine prolazile sve više je međutim dolazila do izražaja, u filmovima, povijesnim knjigama i političkim odlukama, falsifikacija povijesti građanskoga rata 1936. – 1939., koja je svoje zadnje poglavlje dobila prošle godine odlukom Zapaterove socijalističke vlade da se žrtvama komunističke represije oduzmu sva prava na zadovoljštinu, pa tako i na traženje novčane odštete za pretrpljene muke. Krug je zatvoren i Španjolska se danas, u drugom mandatu socijalističke vlasti, našla pod terorom filozofije političke korektnosti koja je, u najboljoj maniri Dunda Bumba, odlučila, nauštrb zdravog razuma, promijeniti stvarnost. Prvi čovjek države ponosno se naziva crvenim feministom, odobreno je posvajanje djece homoseksualnim parovima, a i baskijskim nacionalistima izlazi se ususret radi što većeg odmaka od prakse desničarskih stranaka i vlada.

Primjeri takvih ljevičarskih zastranjenja opažaju se na svakom koraku u političkom životu Španjolske, a od svih zakonskih odredbi predlaganih u posljednjih nekoliko godina najznakovitija je, i vjerojatno najbizarnija ona kojom bi se feminističkim udrugama u Kataloniji dopustilo reguliranje i kontrola svih spornih pitanja rodne politike.[5] (Rezoluciju o pravima čovjekolikih majmuna nećemo ni računati; ona je izvan konkurencije.) Što se pak španjolskoga građanskog rata tiče, nije trebalo dugo čekati pa da Zakon o povijesnom pamćenju (2007.), kao pokušaj rehabilitacije republikanskog režima prije i za vrijeme ratnih sukoba od 1936. do 1939. godine, izazove oštre reakcije.

Vicente Alejandro Guillamón, Pío Moa, Pablo Molina i Jesús Trillo-Figueroa samo su neki od autora koji su se u svojim djelima bavili spomenutom problematikom. Među djelima povijesne tematike, kojima se željelo plastično prikazati kaos II. republike i ukazati na strašne zločine što ih je, uz snažnu potporu Sovjetskoga Saveza, počinila republikanska vlast u predratnim i ratnim

[5] V. u: Jesús Trillo-Figueroa, ***La ideología invisible. El pensamiento de la nueva izquierda radical***, Libroslibres, 2005., str. 173. Riječ je o jednoj od odredaba iz prijedloga Katalonskoga statuta, od koje ništa manje bizarna nije ni odredba iz predloženoga novog Andaluzijskog statuta (2005.), kojom bi se zakonski prisililo muškarca da obavlja 50% kućanskih poslova u obitelji (str. 299).

godinama, ističe se knjiga španjolskog povjesničara Césara Alcale „Las checas del terror" (Čeke terora), koju je 2007. objavila izdavačka kuća „Libroslibres" iz Madrida. Savjesnim istraživačkim radom u njoj je prikupljeno na stotine svjedočanstava ljudi mučenih u tajnim komunističkim zatvorima, koja opravdavaju autorovu tezu, iznesenu u uvodu knjige, o sličnosti republikanskih čeka i nacističkih koncentracijskih logora.

Na sljedećim stranicama donosimo, u hrvatskom prijevodu, uvod i čitavo prvo poglavlje Alcaline knjige, jer tih dvadesetak stranica dokumentirana kompendija o revolucionarnim zbivanjima u Španjolskoj vjerno oslikavaju komunistički teror čije su žrtve, pored svećenika i vojnika, bili i obični građani, koji, budući da se krvnici nisu opterećivali sastavljanjem lista zatvorenika u svojim tamnicama, nikada neće biti sa sigurnošću pobrojeni. Konačno, radi se o problematici koja je iz hrvatske perspektive također značajna, jer nam omogućava da povučemo paralelu s događajima iz hrvatske prošlosti i, još važnije, sa sadašnjom političkom klimom u našoj zemlji.

U Hrvatskoj se danas snažno osjeća naslijeđe i kužni zadah totalitarističkih ideologija. Brojni komunistički zločini, počinjeni nakon II. svjetskog rata i tijekom 45 godina komunističke vladavine, sada je to sigurno, nikada neće postati predmetom sudskih procesa. O njima se prečesto prosuđuje na temelju političkih, a ne etičkih kriterija, a takvu politizaciju etike provode najviše državne istance, računajući na potpunu ravnodušnost većine hrvatskih građana. Građansku nezainteresiranost lako je objasniti, jer svi ti ljudi nisu ništa drugo nego baštinici gorkih plodova totalitarnoga društva koje je na ovim prostorima zaista predugo trajalo. A kakvoga god predznaka bio, totalitarizam uvijek stavlja pojedinca pred isti moralni izbor – pred osobnu odluku hoće li se, prema riječima Johna Stewarta Milla, ponašati kao nezadovoljni Sokrat ili kao zadovoljna svinja, i upravo je ta alternativa jedini kriterij po kojemu bi trebalo prosuđivati svako individualno ponašanje unutar represivnoga društvenog poretka. Svaki je dakle totalitarizam poguban fenomen koji zaslužuje našu osudu, zbog čega, uostalom, ni Francov režim u cjelini ne smijemo ocjenjivati pozitivno.

Situacija je u Španjolskoj dogurala dotle da joj je konzervativni pisac José Javier Esparza posvetio znanstvenofantastičnu distopiju „El final de los tiempos" (Kraj vremenâ) u kojoj, na tragu Orwellove „1984.", oslikava tehnokratsko i bezdušno društvo Kozmopolisa, inspirirajući se stvarnim događajima u današnjemu španjolskom društvu.

I dok čekamo završetak njegove trilogije, od koje su izašla prva dva dijela, "El dolor" (Bol) i "La muerte"(Smrt), ostaje nam da, s druge strane, razmislimo možemo li što promijeniti u hrvatskoj političkoj zbilji kako ne bismo bili prepušteni na milost i nemilost proeuropskim poslušnicima... i "zadovoljnim svinjama" autentične jugoslavenske provenijencije.

Jeronimske književne večeri

u listopadu 2008.

16. X. – Jeronimska *Danica* za 2009. godinu

23. X. – Matija Maša Vekić: *Molitva. Likovnost i glazba*

César ALCALÁ

Čeke[1] terora – povijesna zaboravnost na otvorenom

Uvod

„Kada se stvar temeljito ispita, vidjet će se kako je zatvor u Zaragoškoj ulici bio jedan od najboljih, jer je zahvaljujući meni zadovoljavao određene higijenske uvjete." Nakon što je to izrekao, okrivljeniku je priopćena presuda, a on je potom zamolio da mu se dopusti da kaže nekoliko riječi. Kad mu je to omogućeno, smjesta je izjavio kako je bio žrtvom okolnosti i kako će umrijeti mirne savjesti, a zatim pridodao: „Iako znadem da ću umrijeti, živio vrhovni zapovjednik Franco!"

Tu je argumentaciju iznio Alfonso Laurenčić, ideolog barcelonskih čeka, tijekom sudskog procesa u kojem će biti osuđen na smrt. Vrlo je relevantna izjava optuženika kako je bio tek žrtvom okolnosti. Laurenčićev odgovor podsjeća na autobiografske bilješke što ih je u jednoj krakovskoj tamnici sastavio Rudolf Höss, zapovjednik Auschwitza. U veljači 1947. godine on je napisao: „Bio sam, nesvjesno, kotač golema uništavaćeg stroja Trećega Reicha. Stroj se razbio, motor propao te moram i ja za njim."

Usprkos okrutnostima počinjenima u čekama koje su podignute na španjolskome tlu, Laurenčiću je bilo stalo jedino do toga da se prepozna njegova ljudskost jer je u jednoj od njih postojao sanitarni čvor. Nisu puno značile grozote učinjene u tim centrima za pritvor, bitno je da je u njima, zahvaljujući Laurenčiću, bilo i zahodskih školjki. Ova neslavna činjenica za mnoge je ključ razumijevanja psihologije osoba koje su držale čelne pozicije u takvim ustanovama. Höss potvrđuje nešto što nas približava mentalnom sklopu takvih likova: „Sudbina me u svakoj prilici oslobađala smrti kako bih mogao sada trpjeti ponižavajući kraj. Koliko zavidim svojim drugovima, koji su poginuli na bojnom polju kao pravi vojnici!"

[1] Španj. *checas*, naziv za istražne centre političke policije u Španjolskoj Republici za građanskoga rata 1936. – 1939. Glasovna podudarnost s nazivom sovjetske tajne policije ČEKE nije nimalo slučajna, jer se i radi o čekističkim, odn. enkavedeovskim zatvorima, nastalima pod okriljem i izlikom borbe protiv fašizma (frankizma). (Prev.)

Ne hajući za milijune ubijenih u koncentracijskim logorima, on se brine samo zbog perspektive ponižavajućeg završetka svoje egzistencije. Slično se dogodilo u Španjolskoj. Nikada ih nije brinula sudbina žrtava. Bili su to samo neprijatelji Republike, koje treba istrijebiti. Kao tijela, a ne kao osobe. Iz tog se razloga nisu ni radile liste zatvorenika u čekama. Ako se i može predmnijevati da su tako postupili radi vlastite zaštite, sigurno je da ih jednostavno nije ni zanimalo znati njihova imena. Bili su neprijatelji i kao takve ih je valjalo ubiti.

Danas je u modi povijesni revizionizam, pogotovo u pogledu španjolskoga građanskog rata. S tim u vezi, događa se nešto vrlo osobito, što valja istaknuti ovdje i sada: ako povijesnu reviziju obavljaju ljevičari, ona je legitimna i valjana. Ako je pak provode povjesničari desnoga političkog usmjerenja, takva je revizija, prema riječima Ramóna Jáureguija, glasnogovornika PSOE-a[2] u Ustavnoj komisiji, tek petparačka roba ili, što izlazi na isto, ona je loše kvalitete ili neznatne važnosti. U redu onda, napisao sam knjigu koja će se gospodinu Jáureguiju učiniti nevažnom, no vjerujem da joj se neće moći pripisati nedostatak kvalitete.

Pothvaćajući se trnovite teme čeka u Španjolskoj, nailazimo na izjave poput sljedeće, koju su Josep Maria Solé i Sabaté i Joan Villarroya objavilli u knjizi „Represija na katalonskoj odstupnici (1936. – 1939.)":

„Ćelije s neprekidnim svjetlom, neravna poda, vrlo niska stropa, uskih zidova i s neprestanim kapanjem vode, frankistička je propaganda također preuveličala, s ciljem da svaki pritvorni centar prikaže kao čeku. Osim u političke svrhe, u korist novoga državnog aparata, čeke su poslužile i kao izvrsno zaklonište represiji koja će se tiho, metodično i selektivno početi primjenjivati u ime Boga i uz zazivanje pravde."

Velik dio istraživanja o čekama u Španjolskoj između 1936. i 1939. godine, usredotočuje se na tu vrst komentara. Većinu radova napisali su ljevičarski povjesničari, želeći pokazati kako čeke nisu bile onako okrutne kao što je to željela prikazati frankistička propaganda nakon završetka građanskog rata. Ako je i točno da su se u njima provodili istražni postupci, a u nekima primjenjivala i okrutne metode, ipak nisu sve postupale tako nasilno sa zatvorenicima. Slični komentari uzrok su omalovažavanju stvarnosti koja prolazi neopaženom pred očima društva. Pokušalo se čak i prešutjeti tadašnje progone, vjerske i političke, civilnoga stanovništva. U posljednje vrijeme komemoriraju se progoni republikanaca u vrijeme Francove diktature, a prelazi se, olako, preko onih koje su pretrpjeli građani u rukama republikanskoga represivnog aparata. Postoje, dakle, progoni prvog i drugog reda. Time želimo reći, ako je bjelodano postojanje frankističkih progona političkih neistomišljenika, da je jednako neupitno kako su prije toga, za vrijeme Republike i građanskoga rata, ljevičarske vlade progonile i ubijale sve one koji su se usudili misliti drukčije. Suočenima s istinom, Jáureguijeve nam se riječi čine tek nešto manje nego apsurdne i besadržajne.

Od početka građanskog rata, čeke su služile ubijanju svih onih koji su bili protiv ili su mislili drukčije. Republika je poricala postojanje čeka kao ćelija za torturu, uvjeravajući kako su se u njima uhićenici mogli slobodno kretati. Konačno, one su, prema tumačenju vlade, funkcionirale samo kao zatvori i u njima se ni u kojem slučaju nije mučilo zatvorenike. Srećom, sačuvala su se svjedočanstva mnogih osoba koje su kroz njih prošle. Zahvaljujući onima koja smo reproducirali u svojoj knjizi, izlazi na vidjelo ta revizionistička laž .

Čeke su bile autentični koncentracijski kampovi, slični onima nacističkoga režima. Kao i u njima, tu su se podizali krematoriji, čerečili uznici kako bi svinje imale što jesti, mučilo se zatvorenike, uz cio niz drugih metoda opisanih u ovoj knjizi. Radilo se o unaprijed smišljenu planu da se uz pomoć Sovjetskog Saveza uspostavi komunistička vlast u Španjolskoj.

U Barceloni pak moramo razlikovati pokolj koji su počinili anarhisti prije svibnja 1937., u centrima za pritvor i izolaciju, od ubijanja u čekama koje je uspostavila Služba za vojne istrage (SIM). Takozvani „svibanjski događaji" 1937. godine prijelomnica su u funkcioniranju katalonske političke vlasti, vazda zavisne uz podršku Katalonskoga generaliteta[3]. Do svibnja 1937. ona je bila podčinjena anarhistima, a nakon državnog udara iste godine dospjela je pod komunističku kontrolu. Katalonsku je vladu, u oba slučaja, predvodio Luis Companys. Jedino se to nije mijenjalo.

20. studenog 2001., sve su političke stranke u Zastupničkom kongresu odale počast žrtvama frankizma. Jedna od žrtava izjavila je za dnevnik *El Pais*: „Ovo se čini samo radi pravde. Bez otvaranja rana, bez želje za osvetom i bez pakosti." Pa ipak, ako te izjave i jesu vjerodostojne, jasno je da će sjećanja, kakva god bila, uvijek otvarati rane. Povjesničar Gabriel Jackson napisao je 23. studenog 2002. za isti list članak u kojemu kaže: „Nikada nisam bio toliko uvjeren kao sada da moramo govoriti, pisati i poučavati istinu, u svem njezinu

[2] PSOE – Španjolska socijalistička radnička stranka. (Prev.)

[3] Katalonski autonomni politički sustav, koji čine predsjednik Generaliteta (premijer), vlada i parlament. (Prev.)

kompleksnom sivilu. Laži proizvode laži, pretjerivanja proizvode pretjerivanja i zakon nenamjernih posljedica jamči nam nova zlopamćenja, greške i animozitete ako ne budemo u stanju usredotočiti se na istinu."

Slažemo se s Jacksonovim riječima, tj. s time da moramo govoriti i pojašnjavati istinu. Ispada kao da su samo republikanci patili. Prisjetimo se općine Paracuellos del Jarama i strijeljanja koja su odobrili Santiago Carillo i Dolores Ibárruri, zatim čeka u Madridu, Valenciji i Barceloni ili radnih logora uspostavljenih u crvenoj zoni, da spomenemo samo neke primjere. Podržavamo potragu za mrtvim republikancima i za zajedničkim grobnicama u kojima su pokopani. No puno je i mrtvih građana čija prava nitko ne brani.

Kako je rekao Jackson, naša je dužnost objasniti istinu. Dakle, objasnimo ju već jednom. Ta istina mora biti naš cilj, kako bismo razumjeli što se dogodilo u republikanskim čekama. Obični građani, civili, bili su kažnjeni jer su ostali zatočeni unutar republikanske zone. Sada je pravi trenutak za potraživanje prava i priznanja, jer ti su ljudi jednako vrijedni kao i republikanci koje je pobio Franco nakon završetka rata. Legitimno je i nužno da republikanci traže prava za svoje mrtve, no, priznajmo to jedanput zasvagda, samim tim svjedočanstvom nikada se neće stići do istine. Stoga ćemo govoriti o čekama, jer u većini slučajeva nitko nikada nije pokušao rehabilitirati njihove žrtve, iz čega proizlazi da se i skrila istina o svim tim pogubljenjima i torturama. Ako je, kako kaže Jackson, stigao trenutak da se upoznamo s istinom, neka ova knjiga posluži istraživanju istine o ubojstvima i mučenjima isto toliko besprimjernima kao što su ona na koja ukazuju republikanci. Koliko god se knjiga mogla činiti nevažnom i petparačkom raznim Jáureguijima današnjice, stigao je, odista trenutak da se ispripovijeda stvarnost republikanskih tamnica za španjolskoga građanskog rata. Sljedeći naraštaji neka sude s distance, ali također s pozicija znanja i istine, o događajima koji se ovdje spominju.

Sovjetski teror stiže u Španjolsku

1. Na početku bijaše kaos

U veljači 1936., nakon pobjede Narodne fronte na izborima, moskovska je Kominterna zapovjedila financiranje i neposrednu provedbu revolucionarnih planova za Španjolsku. Među tim planovima bila je i eliminacija onih vojnika i političara koji bi mogli spriječiti implantaciju komunističkog režima na španjolsko tlo.

Dosljedno, Kominterna je u Španjolskoj željela organizirati crveni teror kakav je već bio uspostavljen u Rusiji 1917. godine. Masovni staljinistički teror

bio bi dovršenje dalekosežnog projekta koji je uključivao i postojanje čeka, a bio je zasnovan u Lenjinovoj glavi. U slučaju sovjetskog terora, valja upozoriti na njegovu brutalnost od samih početaka, kao na nužan dio komunističke strategije. Po definiciji, crveni je teror komunizmu prirođen, odnosno sastavni je dio njegove naravi.

U svojim začecima, Čeka je bila tajna služba s jednom jedinom svrhom – uspostaviti režim apsolutne državne kontrole kako bi se boljševici trajno održali na vlasti. Prema Lenjinovim riječima, prikupljenima u *Sabranim djelima*: „Ako ne primijenimo teror na mislioce, metak u glavu u pravome trenutku, nećemo ništa postići!"

Čeka je, tijekom godina, često mijenjala ime, pa je tako bila poznata pod kraticama GPU, OGPU, NKVD, i naposljetku KGB. Sjetimo se kako je u Španjolskoj, pod kontrolom pukovnika Aleksandra Orlova, organiziran ovdašnji Narodni komesarijat unutarnjih poslova ili NKVD, s Ernöom Geröom na čelu. Orlov je zamislio tobožnju urotu POUMA[4], koji bi, prema lažnim dokazima, bio upleten u frankističku špijunažu. Krajnji cilj bio je proglasiti nezakonitima, te eliminirati, u fizičkom i političkom smislu, sve one koje je PSUC[5] označio „trockistima-fašistima iz POUMA, zbog njihove kritike staljinizma i moskovskih procesa". Grigorij Zinovjev u *Sjevernoj* je *komuni* svojedobno ustvrdio: „Kako bismo se riješili neprijatelja, moramo se držati svojeg vlastitog socijalističkog terora. Moramo privući na svoju stranu, recimo, devedeset od sto milijuna stanovnika sovjetske Rusije. Što se ostatka tiče, njima nemamo što reći. Njih treba uništiti."

U Lenjinovoj i Staljinovoj epohi Čeka je širila teror na ruskom području. Bilanca brutalne represije iznosila je više od stotinu milijuna žrtava. Usprkos tome, Lacin je dotjerao tako daleko da u knjizi *Dvije godine borbe na unutarnjoj fronti* napiše: „Ako se nešto i može staviti na teret Čeki, to nije pretjerana gorljivost u egzekucijama, nego nedostatna primjena krajnjih sredstava kažnjavanja, jer, kako se kaže, čvrsta ruka uvijek smanjuje broj žrtava."

Kao što smo već rekli, Kominterna je tkanju svoje mreže pristupila početkom veljače 1936. godine. Dakle, prethodno je zasijana klica, koja će rezultirati crvenim terorom u Španjolskoj. Dokaz tome nalazimo u fragmentu objavljenom u *Obnovi* 25. kolovoza 1934.: „Program djelovanja? Dokinuće pod svaku cijenu svih jezgara oružane sile raspršenih po bojištima. Dokinuće

[4] POUM – Radnička partija marksističkog ujedinjenja. (Prev.)
[5] Katalonska ujedinjena socijalistička partija. (Prev.)

svih osoba koje bi , zbog svoje ekonomske situacije ili svoje prošlosti, mogle biti zapreka revoluciji."

Vidimo kako je ideološki nazor identičan onome koji je Lenjin primijenio u Rusiji. Nije samo tisak poticao mase na revoluciju i na eliminaciju ili pogubljenje onih koji nisu mislili revolucionarno. Političari poput socijalista Ramóna Gonzáleza Peñe, 1936. godine, izjavljivali su kako se „prošla revolucija (ona asturijska) izjalovila, po mome sudu, zato što je brže nego što smo htjeli isplivala na površinu ona riječ koju stručnjaci ili pravnici nazivaju juridicitetom. Za potrebe sljedeće revolucije nužno je osnovati skupine koje bih opisao kao *grupe za prethodna pitanja*. Pri njihovu formiranju ne bih dopustio pristup nikome tko zna više od jednostavnog pravila trojnog, i udaljio bih sve one koji bi nam znali reći tko su bili Kant, Rousseau i sav taj niz mudraca. Drugim riječima, te bi skupine obavljale posao kljaštrenja i sanacije, odstranjujući korov, i tek onda, kada bi taj posao bio završen, kada bi sve javne zgrade bile dezifincirane, stigao bi trenutak da se njihovi ključevi predaju u ruke juristima."

Prema tome, ono što je predlagao González Peña jednako je onome što je prethodno Lenjin proveo u djelo. Eliminacija svih protivnika, uz uživanje sudske i zakonske nekažnjivosti, kako bi se ostvarila revolucija. Godine 1934., tj. u začetku čitavog sukoba koji se dvije godine kasnije razbuktao u građanski rat, revolucionari su vidjeli kako njihovo djelovanje potkresuje intervencija vojske. Odstranjujući korov, kao što se dogodilo 1936., sovjetski bi imperijalizam bio trijumfirao u Španjolskoj. Sustavni pokolj počeo se provoditi u srpnju 1936. godine, ali nikada mu, kako se kasnije pokazalo, nije, kao u Rusiji, bio osiguran uspjeh. Kominternska revolucija u Španjolskoj nije bila nepoznanicom u inozemstvu. Tako je povjesničar Arthur Bryant 13. travnja iste godine napisao: „Stanje u Španjolskoj puno je gore nego što se vjeruje. Skrivena iza velikih gradova i turističkih središta, revolucija je, u ostatku zemlje, već pokrenuta. Prešao sam više od 5 tisuća milja diljem Španjolske i, osim u Kataloniji, na zidovima u svim mjestima koja sam posjetio vidio sam srpove i čekiće, a na ulicama mogao opaziti neosporne znakove duboke klasne mržnje, raspaljene sve snažnijom agitacijom sovjetskih agenata."

I Henry Chilton, britanski ambasador u Madridu, pišući 1. svibnja 1936. godine svome kolegi, britanskom ministru vanjskih poslova Anthonyju Edenu, koristi se ovakvim izrazima: „Zloćudna komunistička propaganda ucjepljuje se španjolskoj mladeži... Još je gori bio osjećaj da je španjolska vlada, slaba i opterećena dvojbama, ostavila vlast u rukama proletarijata."

Sjemenka je već bila proklijala i sve je bilo spremno za revoluciju koja će stići 18. srpnja 1936. godine.

2. Sovjetski utjecaj u Španjolskoj

Španjolska Narodna fronta – oformljena od moskovske Internacionale, po čijem je zaduženju agitator Béla Kun, u travnju 1936., pristupio ispitivanju političkog ozračja u Španjolskoj, prije svega u Barceloni – nikada se nije othrvala ruskom utjecaju, koji je tijekom građanskoga rata sve više jačao, tako da je na kraju rata Negrínova vlada samo odražavala volju komunističke središnjice, isprovociravši čak u redovima vlastite, republikanske vojske pobunu zapovjednika Segismunda Casada. On je u ožujku 1939. godine srušio Negrínovu komunističku diktaturu, koja je u zoni što je još bila pod njezinom kontrolom ustrajala u besmislenoj žrtvi, pružajući očajnički i uzaludan otpor.

Svi aspekti javnoga života na marksističkom teritoriju ukazuju na tu sovjetsku prevlast: nije samo riječ općenito o politici tiska, subvencioniranog ili poslušničkog, ni o politici tzv. Narodne vojske, isprva podređene crvenim komitetima, a zatim tako nemilosrdnu instrumentu opresije kao što je Politički komesarijat, te izložene stalnoj paski Sovjetske vojne misije, čija će madridska delegacija, koju je osobno ustoličio Indalecio Prieto u hotel Gaylord tijekom 1937. godine, biti prozvana Prijateljskim stožerom. Državne financije npr., poslale su Rusiji velik dio zlatnih rezervi Španjolske banke, koji je istovaren u odeskoj luci.

Prodor sovjetskog komunizma u republikansku Španjolsku primjećuje se osobito u organizaciji terora i u djelovanju policije. Nekoliko delegata GPU-a, koji su figurirali kao drugovi Coto, Pancho i Leo, usmjeravaju tijekom 1937., uz pomoć tipa koji se koristio imenom Jose Ocampo, i uz asistenciju raznih prevoditeljica (svi sa stalnim boravištem u zaplijenjenom hotelu Gaylord, u Ulici Alfonsa XI.), djelovanje Marksističke policije u Madridu. Često posjećuju policijske centre, propisujući im određene tehnike istraživanja,te inzistirajući na uporabi specifične boljševičke taktike infiltriranja i provokacije među sumnjivim elementima, kako bi se pronašla izlika za primjenu najstrožih represivnih mjera. Osim obične policije, podčinjene Glavnoj upravi za sigurnost, pod kontrolom GPU-a nalazi se također politička policija, koju je pod nazivom DEDIDE (Specijalni državni odjel za informacije) oformilo Ministarstvo unutarnjih poslova. Madridski DEDIDE počinje s radom 1937. godine, pod skrbništvom sovjetskih agenata, koji navraćaju u zatvor San Lorenzo (otada

pridružen DEDIDE-u) kako bi obavljali ispitivanja uhićenika, čija priznanja pokušavaju izmamiti svim vrstama nasilja.

Jednu strankinju, koja se odazivala na prezime Gilbert, poznavali su u Barceloni kao posrednicu koja je, u prvim mjesecima revolucionarnih zbivanja, prenosila zapovijedi sovjetskog generalnog konzula Ovsjenka određenoj grupaciji čeka. U Valenciji također se okrutnim čekama DEDIDE-a upravlja u dosluhu s muškim i ženskim ruskim agentima. GPU-ova delegacija u Madridu, u dogovoru sa Španjolskom komunističkom partijom i u službi Moskve, uspjela je, zajedno s narodnofrontskim vlastima, ispuniti nalog zadavanja konačnog udarca POUMU, disidentskoj komunističkoj frakciji bliskoj trockizmu. Od početka španjolskoga građanskog sukoba, POUM se svrstao na stranu Narodne fronte, natječući se u zločinima s ostatkom subverzivnih skupina, no ništa mu nije koristila ta suradnja u ostvarenju crvenoga cilja. Policija Narodne fronte požurila se da, po diktatu GPU-a, podmetne na jednostavnome planu Madrida, pronađenom na imanju arhitekta Javiera Fernándeza Golfína (strijeljanog poslije s drugim barcelonskim žrtvama), tekst napisan nevidljivom tintom, koji je potom sama i razotkrila te prikazala kao dokaz POUMOVE suradnje s Nacionalnim zapovjedništvom. Članstvo POUMA rastjerano je, a njihovi najeksponiraniji članovi utamničeni i procesuirani zbog veleizdaje, dok je sam šef te, kako se govorilo, trockističke organizacije, Andrés Nin, na intervenciju GPU-a, zatvoren u Barceloni, a zatim prebačen u Alcalu de Henares (Madrid), odakle je bez traga nestao, pri čemu se pouzdano ne zna je li smjesta pogubljen ili odveden u Rusiju.

Sovjetski manevri protiv POUMA izazvali su ozbiljna previranja unutar same Narodne fronte, a među ostalima prosvjedovao je i Regionalni komitet Centra slobodoumne mladeži – proglasom koji je dopro do velikog broja ljudi i u kojemu se, između ostalih, iznosi i optužba protiv Joséa Cazorle, povjerenika za javni red u Madridu, privrženoga komunizmu:

„Kada je, prije nekoliko mjeseci, plasirao vijest o državnoj konfiskaciji POUMOVE radijske postaje i novina, nije činio drugo nego ispunjavao zapovijedi Komunističke partije. Čak se s njima odao zločinu, umatajući ga u nedodirljivost svoje funkcije... Na stotine časnih radnika premlaćivano je i zlostavljano po ilegalnim tamnicama. Tamnicama koje kontrolira Komunistička partija, kako bi gospodičić Cazorla mogao zadovoljiti svoje danteovske intinkte. Sve je to poznato madridskom pučanstvu, koje živi podnoseći taj val terora u sjeni junaštva na prvim crtama bojišta. Ipak, podnosilo ga je u tišini kako ne bi naštetilo normalnom tijeku ratnih operacija. Što je znao i delegat javnog reda, iskoristivši situaciju... Nužno je da svi Madriđani znaju da je Cazorla ubojica radnih ljudi, i da je upravo on organizirao čeke, ne bi li spriječio da časni radnici postanu revolucionari."

3. Crveni ili anarhistički teror

Otkako su republikanske vlasti prigrabile naselja u kojima Nacionalni ustanak nije uspio ili je izostao, njihovo tamošnje djelovanje karakterizira surova brutalnost koja daje oduška najrazuzdanijem teroru. Provode se smaknuća i razbojstva. Tko ne posjeduje iskaznicu sindikata ili neke od partija pridruženih Narodnoj fronti, s datumom prije 18. srpnja, nema pravni subjektivitet ni pravo na život, pa ga bilo koji milicajac može iz čista mira nekažnjeno ubiti.

Smatra se da neke društvene kategorije obavezno zavređuju smrtnu kaznu, ili, bolje rečeno, smaknuće bez ikakva suda. To posebice vrijedi za svećenike i vojnike, a ista sudbina rezervirana je i za pripadnike Španjolske falange, Tradicionalne partije i drugih stranaka koje se doživljava kao stupove društvenog poretka, te čak za mnogobrojne pristaše republikanskih stranaka izvan ustrojstva Narodne fronte.

Službenici suda i Ministarstva financija progone se s pakošću, oviseći o dobroj volji čeka i milicija Narodne fronte, u kojima prevladavaju obični kriminalci, željni osvete.

Brojnim obiteljima ubijeni su svi muški članovi, a u velikoj većini slučajeva ista je sudbina snašla i žene, od kojih su mnoge prethodno obeščašćene, iako je, zbog razumljiva stida dotičnih obitelji, sudski obrađen broj slučajeva silovanja puno manji od stvarnoga.

Osobna osveta i pljačkaški duh rulje notornih kriminalaca i delinkvenata, kojoj je vlada Narodne fronte predala u ruke vlast i oružje, također su motiv mnogih zločina, počinjenih katkad u čekama, a ponekad izravno, intervencijom neke milicijske grupe.

Tijekom prvih šest mjeseci, kada crveni ili anarhistički teror doseže vrhunac, on se, općenito govoreći, u glavnim gradovima i velikim naseljima provodi u organizaciji čeka, dok se u ruralnim općinama formiraju revolucionarni komiteti koji naoružavaju svoju lokalnu miliciju te sude, ubijaju i pljačkaju sumještane, započinjući redovito od svećenika.

Narodna fronta običava svojim oružanim elementima za teror u pozadini, priskrbiti rudimente organizacije, koji, već prema naseljima o kojima se radi, nose različita imena: Milicije za nadzor u pozadini, u Madridu; Nadzorne patro-

le, predvođene anarhistom Aurelijem Fernándezom, u Barceloni; Antifašistička narodna garda, u Castellónu; Milicije naoružanih radnika i seljaka, u Almeríji, itd. Ali taj okvir, iako im je osiguravao vlast koju su obnašali na svoju ili na korist svojih političkih organizacija ili čeka, nije tim milicajcima nametao nikakvu disciplinu niti im je nalagao imalo suzdržljivosti u ponašanju.

Zlodjela protiv života i slobode Španjolaca išla su podruku sa svim vrstama presizanja u ostale, javne i privatne, vrednote moralne ili materijalne naravi: religija, kultura, umjetnost, privredno bogatstvo, sve je to izloženo naletima subverzivnog bijesa. Samovoljne konfiskacije imanja, industrijskih pogona, pa i obiteljskih kuća i skromnih trgovina i obrta, marksistička su svakodnevica. Neka od radničkih udruženja, npr. CNT[6] preko svoje organizacije nazvane Proturat, zaplijenila su velik dio urbanog vlasništva, ali ne, primjerice, da bi stanarima oprostili rentu, nego da bi je sami pobrali. U najbenignijim slučajevima, umjesto zapljene poduzećâ nadzor bi nad njima u potpunosti preuzimali komiteti Radničke kontrole.

Iskaljivanje bijesa i sakaćenje karakteristični su oblici terora Narodne fronte: stalno se ponavljaju slučajevi žrtava koje su žive pokopane ili spaljene, nabijene na kolac ili podvrgnute sličnim mukama.

Može se ustvrditi da se vladu Narodne fronte točno slušalo u onim inicijativama koje su imale zločinački i progoniteljski karakter, s obzirom na bezuvjetnu raspoloživost milicija i narodnofrontskih organizacija za izvršenje tih zadaća u mnoštvu prilika kada je usvojila takve inicijative na njoj podčinjenom teritoriju. Jedino se nije slušalo u rijetkim slučajevima u kojima su, zbog osobitih razloga, marksističke vlasti odlučile neke žrtve staviti izvan dohvata milicije ili čeke, no vlada je taj neposluh drage volje tolerirala, iako je raspolagala dostatnim sredstvima da ga svede na minimum.

Teror koji je za građanskoga rata Narodna fronta nametnula Španjolskoj neposredno proistječe iz najtežih, stalnih presizanja u prethodnom razdoblju, koja je tada izrijekom priznao Ángel Ossorio y Gallardo, suradnik te iste Narodne fronte, u oštrome članku objavljenom u barcelonskom dnevniku *La Vanguardia* 19. lipnja 1936: „U ovim časovima, kažimo to jasno, iako nas boli, ni vlada, ni parlament, ni Narodna fronta ne znače ništa u Španjolskoj. Ne zapovijedaju oni. Zapovijedaju organizatori nepojmljivih štrajkova, plaćeni ubojice i oni koji ih financiraju; momčine koje pljačkaju automobile na cestama; oni koji razmišljaju pištoljem."

[6] CNT – Nacionalna konfederacija rada. (Prev.)

4. Vjerski progoni

Šef POUMA, Andrés Nin, izjavio je 2. kolovoza 1936. u listu *La Vanguardia*: „Radnička klasa riješila je problem Crkve jednostavno, ne ostavivši u uspravnu položaju nijednu od njih." Osvrćući se na taj razulareni nasrtaj protiv Katoličke crkve, Luis Carreras u knjizi „Kršćanska veličina Španjolske" piše:

„Te nedjelje nije se radilo o spontanu uličnom okupljanju. Čak i kada se to događalo, posebno izdvojene i usmjeravane skupine obavljale su vandalski posao u prisutnosti samih redarstvenika koji su se nekoć nazivali snagama javnog reda. Bile su pomno pripremljene, metodične i organizirane u izvršenju naputaka. Da se radilo o spontanu događanju naroda, čak i o prevarenim ljudima koji su nahuškani legendama u optjecaju, isti bi izgredi imali drukčije abnormalne značajke; bilo bi više iznimaka u korist zravog razuma, više poštovanja, samilosti prema žrtvama; opetovana događanja u nebrojenim gradovima u kojima su autentični ljudi iz naroda stali u obranu svojih župnika, imala bi drukčiji, sretniji ishod, koji je tehnika terora, s agentima ubojicama, gotovo uvijek uspijevala spriječiti. Nadasve, pustošenje i krvološtvo ne bi bili uniformni, brzi i univerzalni. Narod ne bi bio u stanju stvoriti stil, koji je diljem Katalonije i u čitavoj Španjolskoj pokazivao iste elemente divljaštva i destrukcije, te koji čak ni u prilikama kada je, kao u Vizcayji, postojao interes i naredba ne pokazati se, nije mogao a da povremeno strahovito ne provali kako bi potvrdio svoju univerzalnu narav."

U nastavku opisuje te provale u Kataloniji:

„Tko je god prisustvovao vandalskim činima u Kataloniji, raspolaže svakom vrsti dokaza. Na tisuće je građana užasnuto promatralo dolazak stručnih karavana za palež i zločin u Vic, Igualadu, Sabadell, Tarrasu, Montserrat, Manresu, Solsonu, Seo de Urgel, Geronu, Léridu, Tarragonu, sve do visokih pirenejskih dolina, čak i u Aransku dolinu, tako daleko od revolucionarne gungule. U grad Vic, središte znatna vjerskoga života, u utorak ujutro, 21. srpnja, pristigli su kamioni s besprizornim bandama stranaca, koji su se iskrcali nasred časnoga trga Plaza Mayor. Njihov vođa, popevši se na jednoga od okupljenih bandita, objavio je gromkim glasom: Prije nego što otkucaju dva sata, Vic treba da gori na sve četiri strane. I zaista, brzo i disciplinirano, stručnjaci su se, opskrbljeni crpkama i benzinom, bacili na paljenje crkava i samostana, oskvrnjivanje štovanih grobova svetaca i drugih važnih crkvenih ličnosti, kao što je Balmes, ili Torras i Bages, čijom su lubanjom zaigrali nogomet."

Valjan dokaz mržnje prema svemu što jest i što predstavlja katolička religija, nalazimo u riječima objavljenima u listu *Radnička solidarnost* 20. kolovoza 1936.:

„Upalili smo baklju kako bismo vatrom pročistili sve spomenike koji stoljećima zastiru svojim imenom svaki kutak u Španjolskoj, tj. crkve, i proputovali smo ravnicama raskužujući ih od religijske pošasti."

I Informativni bilten CNT-a istoga dana objavljuje:

„Nahranili smo plamen hramovima, a crkvena tijela koja nisu uspjela pobjeći, njih je dokrajčio narod."

U istoj se maniri izražava *Radnička solidarnost*, u članku naslovljenom „Krv i vatra", 18. listopada 1936:

„Uvijek, u svim vremenima i u svim epohama, stravični zločini počinjeni su uz nijemo svjedočanstvo zlosutnog križa... Nije ostala osovljenom nijedna crkva u Barceloni i pretpostaviti je da neće biti ni obnovljene, da će zidarski čekić srušiti ono što je narod započeo čistiti. Ali, što je s narodom? ... Ne samo što se ne smije ostaviti na nogama nijedan žohar u mantiji, nego treba utamaniti sve bacile koje su oni izlegli, valja ih uništiti bez oklijevanja, u krvi i vatri."

Civilnome stanovništvu koje se oružano suprotstavilo Republici presuđivalo se sudskim putem, ili ih se barem pustilo da u to, prije nego će biti strijeljani, povjeruju. Svećenicima se nije pristupalo na isti način. Dostajalo je da ih se, kao takve, prepozna, pa da budu, bez sudskog postupka, ubijeni. To je bila ustaljena praksa u prvim mjesecima ratovanja u Kataloniji. Uvjerljiv dokaz represije koju je provodio Katalonski generalitet pruža nam dekret izglasan 23. srpnja 1936. godine. U njemu se kaže:

„Fašističku pobunu skršilo je junaštvo naroda i lokalnih snaga. Nužno je, dakle, dokrajčiti posljednje preostale jezgre fašizma u Kataloniji i zaštititi se, preventivno, od mogućih izvanjskih opasnosti. U pogledu prijedloga Predsjedništva i u dogovoru s Izvršnim vijećem propisuje se sljedeće: 1) Da se formiraju građanske milicije za zaštitu Republike i borbu protiv fašizma i reakcije... 2) Da se u cijeloj Kataloniji osnuju lokalni komiteti obrane, koji će imati zadaću djelovati u skladu s Centralnim komitetom."

Tako su stajale stvari i zbog toga je, nakon završetka rata, predsjednik Luis Companys osuđen i strijeljan. Ne zato što je bio predsjednik Generaliteta, nego zbog zločina počinjenih tijekom rata i, još više, zato što nije spriječio slična bezakonja protiv svih onih koji su razmišljali drukčije od njega.

U vezi s komitetima Francisco Lacruz u knjizi „Ustanak, revolucija i teror u Barceloni" piše:

„Komitet je dobro započeo. U prvih šest dana od početka revolucije, ubojstva su bila relativno rijetka. Zabilježen je velik broj poginulih i ranjenih u iznenadnim sukobima i pucnjavama iz zasjede, no kriminalna neobuzdanost još nije bila dosegla goleme razmjere kao ubrzo nakon toga. Te noći, kao da su se naoružane bande odlučile krvavo narugati Antifašističkom komitetu, pogubivši 46 osoba, od kojih su tri bile žene. Svi su se leševi pojavili sutradan, ostavljeni na raznim mjestima izvan grada. Sljedećeg dana, 26. srpnja 1936., stiglo se do broja od samo 18 mrtvih. Cijela Barcelona, koja je bez daha pratila ovo kriminalno djelovanje, odahnula je, tumačeći smanjeni broj kao dokaz da ubojice, zasićene krvlju, popuštaju u svojem barbarstvu. Još jedan dan kasnije, žrtava je bilo 20, po čemu se nije moglo zaključiti pada li val okrutnosti ili raste. Međutim, od tog tjedna broj umorenih osoba prelazio je pedeset po danu."

Velečasni José Sanabre Sanromá napisao je u djelu „Martirologij Crkve u barcelonskoj biskupiji za vjerskih progona 1936. – 1939.":

„Revolucija i pripadni joj zločini nisu bili reakcija ozlojeđenoga puka na tobožnju upletenost Crkve u Nacionalni ustanak, kako se to željelo prikazati nacionalnom i inozemnom javnom mnijenju. Revolucija je, kao i sve prijašnje, imala svoj upravljački mozak. Nikada nećemo zaboraviti riječi izišle iz usta sindikalnog direktora koji nam je, prepoznavši nas u listopadu 1936., i čestitavši nam što smo dotad izvukli živu glavu, rekao: Vi ste vidjeli revoluciju odozdo, a ja odozgo; plan je bio poubijati sve. Bila je to spontana izjava, koja nije mogla biti neopozivija. Od prvoga dana Crkva je bila žrtva, a ne sudionik u borbi; plan je izišao na vidjelo u prvim tjednima djelovanja bezdušnih skupina koje su obilazile naselja pod marksističkom vlašću, zaokupljene prvenstveno ubijanjem svećenstva: zbog toga su odmah po dolasku tražili informacije o tome je li ubijen svećenik; činilo je to prvu točku programa. Bila je to stvarnost u našoj biskupiji i na čitavom području pod tiranskom vlašću novog režima."

Tako dakle, komiteti su imali moć uhititi i strijeljati ljude samo zato što su katolici. To je činjenično stanje, iako se dandanas ono želi poreći. Sjetimo se intervjua koji je u ljeto 1938. godine Luis Companys dao pariškom listu *L'Ocoure*. Na pitanje može li se očekivati obnova katoličkog bogoštovlja u Kataloniji, predsjednik Generaliteta odgovorio je: „Eh, nismo uopće razmatrali tu temu, s obzirom na to da su sve crkve uništene."

Na kraju, kako je napisao Vicente Carcel u *Velikome progonu*: „Tamnice su bile prepune katoličkih svećenika i vjernika, zbog jednostavne činjenice njihove pripadnosti, i mnogi od njih strijeljani su prije završetka rata."

5. *Civilni progoni*

Civilno stanovništvo preostalo u republikanskoj zoni za građanskog rata bilo je izloženo raznim vrstama lišavanja i patnje. Među njima ističu se glad, nemogućnost raspolaganja vlastitim dobrima, teškoće u pronalaženju posla, uzastopne promjene kućne adrese, uzbune zbog bombardiranja, pretrage kuća i stanova, umorstva i nestanci prijatelja, utamničenja, neprijateljsko okružje, zlostavljanja i poniženja te zabrana svake vjerske aktivnosti. S tim u vezi spomenut ćemo nekoliko primjera. 20. veljače 1937., Luisa Cardonu Pedralsa i njegovu ženu Dolores Bosch Rosés, zajedno s nekim rođacima i velečasnim Félixom Gonzálezom, redovnikom Presvetih srdaca, iznenadile su na Dijagonali br. 452 u Barceloni Erolesove patrole dok su očekivali ženidbeni blagoslov. Bili su prisiljeni primiti ga u ćelijama policijske prefekture. Nakon toga prebačeni su u različite zatvore, te je Luis Cardona proveo iza rešetaka šest mjeseci, a velečasni González godinu dana. Njihov jedini zločin sastojao se u tome što su vjenčanje obavili po katoličkom obredu, a ne civilno. José María Fontana pripovijeda nam pak u knjizi „Katalonci u građanskome ratu" kako je dr. Melchor Pou strijeljan zbog toga što je crkveno vjenčao jedan par. Eto, u takvoj je slobodi uživalo civilno stanovništvo za građanskoga rata.

Što se tiče građanskoga braka, vlada Katalonskoga generaliteta preinačila je Zakon o razvodu koji je Republika prihvatila 2. ožujka 1932. godine. Uredbama Generaliteta od 18. rujna i 23. prosinca 1936. postupak je skraćen i stvoren je poseban sud. Mariano Rubio Tudurí iznosi u knjizi „Pravda u Kataloniji" podatak kako je između 26. rujna 1936. i 15. veljače 1937. godine taj sud zaključio 3 101 razvod.

Revolucionarne promjene odrazile su se i u imenima ulica i gradova. Sve ulice koje su se zvale po kojemu svecu preimenovane su po osobama bliskim revolucionarnome idealiju. U Barceloni, na primjer, Donja ulica svetoga Petra postala je Ulicom Santiaga Salvadora, anarhista koji je bacio dvije bombe na parket barcelonskog Liceja; Trg biskupa Urquinaone prekršten je u Trg Francisca Ferrera y Guardije. Uopće, što se tiče naselja, zakonskim dekretima od 1., 7. i 28. siječnja, 20. veljače te 13. i 25. ožujka 1937. godine cjelokupni je udio svetaca u njihovoj toponimiji zamijenjen.

Žrtvom promjena pale su i tradicionalne katoličke svetkovine. Npr. zakonskom uredbom Generaliteta od 12. prosinca 1936. ukinuti su blagdani Božića i Svetih triju kraljeva, namjesto kojih je ustoličen Tjedan djeteta. Valjalo je zbrisati svaku građansku privrženost svetkovinama što ih je ustanovila Katolička

crkva. Španjolska je, po riječima Manuela Azañe, imala prestati biti katoličkom, i, usprkos greškama, revolucionari su bili vrlo blizu da to i postignu.

Umorstva nisu bila rezervirana isključivo za katoličku sredinu. Bilo tko je mogao biti pogubljen, a čak su se u vlastitim sindikatima pojedinci, zbog osvete, ubijali među sobom. Primjerice, u Kliničkoj se bolnici pojavilo više od trideset tramvajskih radnika, u odorama, odreda žrtve starih sindikalnih razmirica. Rječito je svjedočanstvo generala Krivickog u njegovoj knjizi „Ja, šef Sovjetske vojne službe": radilo se samo o pitanju ruske imperijalističke politike. Staljin je vjerovao u mogućnost uspostave režima u Španjolskoj koji bi bio pod njegovom kontrolom. No, republikanska Španjolska, koja se borila protiv Franca, nije bila politički ili načelno ni na koji način ujedinjena. Staljin je bio odlučan u tome da podrži ljudstvom i oružjem samo one španjolske skupine koje bi bezrezervno prihvatile njegovo vodstvo. Caballerova vlada Narodne fronte nije bila više od labave koalicije suparničkih političkih stranaka.

Unutarnji sindikalno-partijski ratovi dosežu vrhunac u svibnju 1937. godine, sukobom, poznatim pod nazivom „svibanjski događaji", između militantnih anarhista i pripadnika POUMA s jedne strane, te snaga javnog reda Generaliteta i milicija PSUC-a s druge. Sve je počelo zauzimanjem Telefonske centrale, dotada pod kotrolom organizacije CNT-FAI-a (FAI – Iberska anarhistička federacija), kako bi se spriječile smetnje u službenim komunikacijama. Na taj se način željelo neutralizirati političku moć anarhista.

CNT-FAI uzvratio je udarac proglasivši generalni štrajk i braneći, s pištoljima u rukama, zauzete pozicije. Sukobi su se okončali s bilancom od 500 mrtvih i više od 1 000 ranjenih, te porazom CNT-a i POUMA. Republikanska vlada, čije su snage poslane kako bi održale red, ograničila je slobode Generaliteta. Od toga trenutka Generalitet je izgubio političku moć i sužene su mu ovlasti, a do još većeg kljaštrenja moći došlo je preseljenjem republikanske vlade u Barcelonu, kada je konfiscirana katalonska ratna industrija. Generalitet je izgubio povlastice stečene Nurijskim statutom.

Francisco Lacruz objašnjava prilike u Barceloni nakon „svibanjskih događaja": „Nije bilo načina da se nabave živežne namirnice, osim po paprenim cijenama, koje su sve one što nisu uživali naklonost čelnikâ Generaliteta prisiljavale na sve veće žrtve. Nikad demografske statistike nisu pokazivale takav zastrašujući postotak umrlih od izgladnjelosti. Užasima gladi pridružilo se razvratno ozračje. Mnogi su vojnici u vojarnama išli tako daleko da su hulili na Boga vjerujući da je to obvezno kako ne bi ispali sumnjivi."

Velečasni Sanabre pak izjavljuje: „Premda se i nakon prvih svibanjskih dana ustrajalo u progonima, jer nastavljeno je zatvaranje mnogobrojnih svećenika i redovnika, koji su tijekom većeg dijela 1937. ispunjavali jednu od prostorija u barcelonskom zatvoru Modelo, te premda nisu bile poništene revolucionarne mjere protiv katoličke vjere iz prvih mjeseci progona, položaj kroničara tih zlosretnih vremena nalaže nam da ustvrdimo kako je neosporno da se tada prekinulo s ubojstvima naših drugova iz svećeničkog reda."

U svibnju 1937. Manuel de Irujo, ministar pravosuđa u Negrínovoj vladi, namjeravao je ponovo uspostaviti slobodu bogoštovlja. Ta ideja, naposljetku nerealizirana, nije dobila blagoslov sindikalnih vođa. Tako je 25. svibnja 1937. Ezequiel Endériz objavio u listu *Radnička solidarnost* sljedeći članak:

„Što bi trebala značiti ponovna uspostava slobode bogoštovlja? Da se opet može služiti misa? Kada je riječ o Barceloni i Madridu, ne znamo gdje bi se mogla obavljati ta vrst pantomime. Nema više nijedne crkve u uspravnom položaju, nijednoga oltara na koji bi se mogao postaviti kalež. Nismo li se suglasili kako je Crkva, u srpanjskoj pobuni, bila još jedan zaraćeni? Svi smo to tako shvatili, i u samoj službenoj propagandi Vlade, u kojoj je gospodin Irujo obnašao funkciju ministra bez portfelja, to se isticalo kao opravdanje nestanka crkava i svećenika. Sve je to bistrije od vode. Bistrije od bistre vode. Toliko bistro da projekt gospodina Iruja niti može proći niti može izazvati išta osim smijeha. Jer, čak i ako bi katolička dijalektika uspjela uvjeriti Vladu u nužnost ponovne uspostave slobode bogoštovlja, što, na kraju krajeva, ne smatramo nevjerojatnim nakon svega što smo vidjeli, ničemu to ne bi služilo otisnuto na papiru, na papiru *Republičke gazete*, pred narodom koji si je u mnogim zonama, u najmanju ruku, uzeo u zadaću progon katolicizma kao jedne od najvećih pošasti koje su se ikada nadvile nad ovu nesretnu rasu."

I, tako je ustvari bilo. Mnoge su mlade osobe osuđene zbog pripadnosti Marijanskoj kongregaciji. Savez mladih kršćana podnio je nebrojene žrtve, zbog tobožnje špijunaže i veleizdaje.

6. Policijski teror

U principu, republikanska se vlada lišila pomoći snaga javnoga reda, u koje nije imala povjerenja uvidjevši inkompatibilnost tih institucija, „općenito prožetih tradicionalnim načelima časti i discipline", i revolveraša i naoružanih bandi koji su branili vladajući režim. Nebrojeno je mnogo članova organa javnoga reda ubijeno, dok su se vrlo rijetki identificirali s republikanskom vladom i uživali njezino povjerenje.

Sastav policije i službe sigurnosti desetkovan je, kao i Civilna garda, a ime te zaslužne organizacije zamijenjeno je nazivom Nacionalne republikanske garde, u čije je redove pozvana, radi popunjavanja praznina nastalih ubojstvima i otkazima, gomila nitkova.

Policija je ostala pod kontrolom, a preostalo profesionalno osoblje, izmakavši izbacivanju ili ubojstvu, a ne našavši načina da pobjegne, ostaje na svome mjestu, pod rigoroznom paskom novih policijskih elemenata unovačenih među članstvom ekstremističkih partija i organizacija, koji u policiji nisu imali zadaću služiti državi i javnome redu, nego partijama iz kojih su ponikli.

Policijski odredi i službe od posebnog interesa povjereni su novopristiglim elementima, poteklima iz Narodne fronte, koji se sa svom revnošću, preko infiltriranih agenata-provokatora, bacaju na umjetno podjarivanje urota protiv marksističkog režima, čime se stvara motiv za pritvaranje brojnih osoba, koje su brutalnim zlostavljanjem u policijskim zatvorima prisiljene potvrditi objede što im, u sklopu odgovarajućeg procesa, donose smrtnu kaznu.

Presizanja republikanske policije ne samo da su, u najvećoj mjeri, uperena protiv osoba više ili manje nesklonih narodnofrontskom političkom režimu, nego često pogađaju ljude koji su posve udaljeni od političkih zbivanja. U takvim slučajevima, pohlepa ili partikularni interesi članova Crvene policije, koji korijene vuku iz čeka, jedini su i isključiv motiv zločina koji su, neobično često, popraćeni uvredama časti i otimačinom vlasništva.

7. Ideološko čišćenje

Tijekom građanskog rata represija se udomaćila na objema zaraćenim stranama, no na jednoj je strani njezino provođenje bilo posve neopravdano. Konkretno, riječ je o represiji republikanaca koji su, uz rusku pomoć, provodili ideološko čišćenje. Na tisuće osoba ubijeno je u republikanskoj Španjolskoj zbog toga što nisu razmišljale po diktatu nadležnih vlasti. Sve je bilo dopušteno. Moglo se prijaviti neku osobu kako bi bila pogubljena. Ići na misu, šetati dolično odjeven, nositi čiste cipele, biti desničarom... sve su to bili dostatni motivi za ubojstvo nevina čovjeka.

Postoje, primjerice, u barcelonskoj pokrajini zabilježene 4 554 osobe ubijene na katalonskoj odstupnici. Mnogi od tih ljudi stradali su u čekama. Drugi su ubijeni u svome domu ili nekoliko metara od njega. Nikome od njih nije omogućeno suđenje, a do ubojstva je obično dolazilo zbog već spomenutih razloga. U redu, međutim, prema svjedočanstvima epohe, do kraja kolovoza

1936. u barcelonskoj je Kliničkoj bolnici zabilježeno 5 000 mrtvaca. U jednoj noći znalo je biti uneseno po 200 leševa. S obzirom na to, 4 554 žrtve čini se premalenim brojem. Odakle taj nerazmjer?

Nije lako odgovoriti na to pitanje. Poznata su nam imena i prezimena svakoga od te 4 554 osobe. Možemo dokazati njihovo postojanje. U skladu pak sa spomenutim podacima, mogli bismo odgovorno tvrditi da je u barcelonskoj pokrajini pobijeno oko 10 000 ljudi. Gdje su sva ta imena? Zašto ih ne možemo identificirati? Teško je i na to odgovoriti. Ako je neupitno da su se poduzimale represalije protiv desničara, istina je također da su i sami ljevičari bili žrtve ideološkog čišćenja. Govorit ćemo kasnije o „svibanjskim događajima" 1937., na koje se može gledati kao na rat unutar rata. U svakom slučaju, rat je poslužio i kako bi se uklonili svi oni koji su bili ili su se mogli smatrati disidentima. Vrlo je vjerojatno da su neki od spomenutih 5 000 popisanih bili ljevičari. Također, možda je strah razlog tome što obitelji nisu tražile svoje ukućane. Svi su oni morali biti pokopani bez imena u zajedničkoj grobnici. Protek godina i novo političko znamenje u zemlji omogućili su zaborav. Obitelji su i dalje živjele u strahu od represalija. Sjetimo se da je od preko tisuću ubijenih na groblju Montcada y Reixach u Barceloni, više od šest stotina pokopano bez identifikacije.

Sve nas to približava zaključku. Poznata su imena mnogih osoba protiv kojih su poduzimane represalije i koje su pogubljene diljem Španjolske za građanskoga rata. Istina, podaci će uvijek biti približni, jer, vodeći računa o svemu izloženom, nikada nećemo sa sigurnošću znati o kakvoj se točno represiji radilo i nikada nećemo biti u stanju imenovati sve stradale. To pomanjakanje dokumenata uvijek će uvjetovati istinu o našem građanskom ratu.

8. Nacionalna imovina

Republikanska vlada teško se ogriješila o španjolske gospodarske interese, otuđujući, ponekad pod prividom legalne procedure, a ponekad otvorenim nasiljem, neprocjenjivo bogatstvo, čiji se nestanak odrazio na ekonomski život i blagostanje tijekom mnogih godina.

Nekoliko dana nakon početka Nacionalnog pokreta, republikanska je vlada, pod izgovorom intervencije u mijenjanje novca, ishodila da Španjolska banka obavi niz uplata u funtama sterlinga Francuskoj banci, a te su isporuke iznosile, u razdoblju od srpnja 1936. do siječnja 1937. godine, 21 964 444 funte sterlinga.

Kako bi se prigrabile postojeće zalihe metala, 13. rujna 1936. vlada je, s ministrom financija Negrínom, donijela izvanredni dekret kojim se, pod izlikama

ma vezanima uz sigurnost zlatnih zaliha, obvezuje Španjolska banka da preda sve zlato iz svojih trezora da bi se ono pohranilo na, kako se kaže u dekretu, sigurnije mjesto.

Zlatu i srebru koje se nalazilo u sjedištu Španjolske banke, u Madridu, nije nedostajalo sigurnosti u podzemnim sefovima i sobama, no iako se to dalo do znanja Vladi te iako su se dva vijećnika, kao predstavnici dioničara banke, suprotstavili toj inicijativi, predavši svoje ostavke, 14. rujna 1936. provalile su u Banku milicijske i karabinjerske snage koje je poslalo Ministarstvo financija u sporazumu s komitetima, posebice s onim uspostavljenim u samoj Banci. Operacijom zapljene upravljao je tadašnji direktor Državne blagajne, Francisco Méndez Aspe, u suradnji s uposlenicima Banke visokopozicioniranima unutar komiteta. Pošto su im predani ključevi, agenti vlade otvorili su sefove i trezore, da bi u nekoliko dana izvukli iz njih sve postojeće zlato, u iznosu od 2 184 145 184,51 zlatnih peseta, odn. 5 199 576 026,24 efektivnih, nakon što je 3 432 000 funti sterlinga, tj. dvadeset i pet pošiljaka u zlatu, bilo upućeno Francuskoj banci između 18. srpnja i 14. rujna 1936., kada je otpočelo prisvajanje zlatnih rezervi u Španjolskoj banci.

Zlato je spremljeno u drvene sanduke i prevezeno kamionima na stanicu Mediodía, a odatle u Cartagenu, gdje je pohranjeno u algamečkim barutanama te povjereno na čuvanje pouzdanim članovima komiteta i pokojem ključaru Banke, koje je Méndez Aspe upozorio na nužnost čuvanja tajne o izvučenu zlatu, zaprijetivši im strogom kaznom ako se što pročuje.

Nekoliko dana poslije, također pod vodstvom Méndeza Aspea, i u dogovoru s Negrínom, dijelovi zaliha preneseni su u Francusku i u druge strane zemlje. Tako je u Marseille brodom *Tramontana* otpremljeno 26. rujna i 2. listopada 1936. po 250 sanduka, 29. listopada 748, 9. prosinca 375 i 10. siječnja 1937. godine 315, sveukupno 1 938 sanduka. 5. siječnja 1937. avionom je u Toulouse prevezeno 60 sanduka, a 21. siječnja i 14. veljače Ministarstvu financija u Valenciju 202 sanduka.

Francisco Méndez Aspe pojavio se 25. listopada 1936. osobno u Cartageni te je, sporazumno s Negrínom, izdao naredbu da se pod okriljem noći tajno izvuče iz barutana 7 800 sanduka zlata, od po 75 kg približno, i kamionima prebaci na brodove *Kine, Neve* i *Volgoles*, koji će isploviti put Odese, a ekspediciju će, kao osobe od povjerenja, pratiti ključari José Velasco i Arturo Candela. S operacijom, izvedenom kriomice, nisu bile upoznate ni mnoge partijske ličnosti, kao ni članovi Vlade Narodne fronte.

Ukratko, iz zemlje je između rujna 1936. i veljače 1937. godine izneseno 10 000 sanduka zlata, već spomenute približne težine. Nekoliko dana pak nakon prisvajanja zlata Španjolske banke, iste su osobe, na isti način, prigrabile i srebro, u vrijednosti od 344 275 000 peseta, prebacivši ga u sanducima u Cartagenu.

Republikanska se vlada dala na raspuštanje vijećâ Uprave banaka, te je 30. listopada 1936. donijela uredbu za imenovanje upravnog komiteta na tom području, koji bi imao biti predstavništvo Bankovnog saveza. Rezultat je bio da su takav komitet činili radnički elementi iz UGT-a[7], koji su, zajedno s komitetima poduzeća, bili istinska i vrhovna vlast u bankama, a sve je to iznutra olakšavalo svaki izgred izvana protiv imovine povjerene bankarskim ustanovama.

S pojedinačnih tekućih računa podignuti su, obično pod izlikom isplate dnevnica za kojekakve proizvoljne poslove, i bez vlasnikova potpisa, veliki novčani iznosi; ili bi Uprava za sigurnost i drugi crveni organi zahtijevali isplate zbog globe i sličnih razloga. Na taj su način s tekućih računa izvučeni, bez vlasnikova potpisa, golemi iznosi gotova novca, sveukupno u Privatnoj banci 60 261 268, dok je Španjolska banka bila prisiljena podmiriti, također bez potpisa ovlaštenika računa, svotu od 6 917 068,85. Velik broj čekova isplaćen je uz odobrenje povjerenika Vrhovnoga bankarskog vijeća, snagom uredbe od 30. kolovoza 1936.; no drugi nalozi potjecali su od raznih organa kao što su Izvršna agencija, Ministarstvo prosvjete, pravosuđe, Blagajna za ratne odštete, Komiteti za kontrolu itd.

Sve izloženo otkriva nam da je, kao što jasno potvrđuju izvještaji Španjolske banke i Privatne banke, Vlada Narodne fronte odgovorna za tu pljačku. Tadašnji ministar financija, Negrín, i njegov suradnik, kasniji ministar, Fransisco Méndez Aspe naredili su otimačinu cjelokupnoga postojećeg bogatstva Španjolske banke i drugih bankarskih ustanova.

Uredba od 13. rujna 1936., koju su potpisali Azaña i Negrín, tobože radi prijenosa zlata na sigurno mjesto, bila je očigledna prijevara, s obzirom na to da je zlato u sljedećih nekoliko dana raznijeto po inozemstvu, i to znatna količina (7 800 sanduka od po 75 kg) u Rusiju. Republikanski su se čelnici k tome, po završetku ratnih sukoba, uspjeli u Francuskoj dočepati dostatnih milijuna nezakonita podrijetla i, kao što je općepoznato, prebaciti ih u Meksiko

[7] UGT – Opći radnički savez. (Prev.)

jahtom *Vita*, čijim se tovarom naposljetku okoristila skupina ljudi privrženih Indaleciju Prietu.

Može se odgovorno tvrditi kako su Vlada Narodne fronte i njezini najistaknutiji političari prigrabili zlato, srebro, devize, vrijednosne papire, nakit, jednom riječju gotovo svu nacionalnu imovinu u tadašnjoj crvenoj zoni, a s obzirom na to da je ta zona obuhvaćala najvažnije gradove (Madrid, Barcelona, Valencia, Bilbao itd.), glavne bankarske ustanove i središnjicu Španjolske banke, radilo se o glavnini španjolskoga bogatstva.

U razdiobu oduzetih vrijednosti bile su uključene razne republikanske ličnosti i agenti za vezu Vlade, koji su vrijeme rata proveli u inozemstvu, sigurni od ratnih rizika i zaduženi za obavljanje tajnih trgovačkih misija. Prema izvodima iz dokumentacije i knjiga Španjolske banke vezanima uz rezultat prodaje 21 984 444 funti sterlinga francuskim bankama, izdašne su se, milijunske svote franaka tijekom 1936. i početkom 1937. godine uplaćivale u stranim bankama na račun osoba povezanih s Vladom Narodne fronte.

Čini se očiglednim nerazmjer između golemoga privatnog i javnog bogatstva oduzetog Španjolskoj i razumljivih, ratom uzrokovanih, inozemnih troškova vladajućeg režima, kad su se unutarnje prijeke potrebe mogle namiriti pomoću inflacije, kojoj je republikanska Vlada uvelike i pribjegavala, puštajući u optjecaj tisuće milijuna novčanica i iskorištavajući postojeće novčane zalihe u banci koja ih je tiskala. S druge strane, velik broj isplata nije se morao realizirati u gotovini, jer je Vlada Republike, od samog početka gospodar bogatih proizvodnih grana (rudarstvo, živa, naranče i drugi poljoprivredni proizvodi), mogla dio svojih dugova nadoknaditi izvozom. Što se Rusije tiče, iako se odanle uvozila ratna oprema, posebice avioni, prema svjedočanstvu istaknutih osoba koje su se borile na republikanskoj strani proizlazi da se zlatom poslanim Rusiji nije kupovalo oružje i municija, jer je Rusija republikanskoj vladi slala brodove pune olova, žive, srebra u šipkama, šafrana, paprike, marelica, badema, odjeće i druge trgovačke robe.

Takvo ponašanje vladajuće Narodne fronte, bez moralnih i patriotskih skrupula, bez osjećaja odgovornosti, imalo je, čini se, dvostruku svrhu: 1) upropastiti Španjolsku kako bi nova vlast nakon pobjede naišla na nepremostive zapreke u upravljanju zemljom; 2) osigurati političkom vodstvu lagodnu budućnost u egzilu, pa makar uz cijenu bijede i patnji milijuna Španjolaca svih političkih određenja.

Sa španjolskog preveo **Jerko Grgec**

U noći Svih svetih

Kad pogledaš, Bože, ove tihe noći
na raskošna groblja umrlih Hrvata,
Ti posebno svrni svoje svete oči
na one što leže bez mramora i zlata

u miru neke nepronađene jame,
pod livadom nekom ili na dnu rijeke,
u skladnoj tišini modre morske tame
il' na oštroj stijeni sred gudure neke.

Ti sve ih obađi i svakome kaži
da su krijes što plamti navrh moje njive
i rojevi iskri koje iz njeg lete

samo slika duha što ih traži
i bezbroja svijeća koje u njem žive,
koje za njih gore ove noći svete.

Fr. Alojzije Marija Matijaca, O. P. – obnovitelj pučkih misija

Uvod

Među brojnim zaslužnim i uzornim hrvatskim dominikancima XIX. st. posebno mjesto pripada fr. Alojziju Matijaci, redovniku klasične naobrazbe i otmjenih manira. Čim je došao u samostan subraća su prepoznala u njemu kvalitete kojima će on kasnije steći povjerenje i ugled u svjetovnim i crkvenim krugovima. Još kao mladomisnik odazvat će se pozivu biskupa šibenskog i s trojicom suradnika oformiti i voditi privatnu gimnaziju. Zbog potreba svoje redovničke obitelji prošao je nekoliko samostana tadašnje Dalmatinske dominikanske provincije vršeći razne upravne, odgojne i obrazovne službe, uključujući i službu provincijala. Ostajući vjeran propovjedničkom usmjerenju svoga Reda, dao se na obnovu pučkih misija među hrvatskim narodom. Najveći dio života proveo je u dominikanskom samostanu u Splitu, gdje je kao provincijal i rezidirao. Njegova smrt s nepodijeljenom je žalošću dočekana u crkvenim i svjetovnim krugovima, a njegov pogreb, prema svjedočanstvu očevidaca, bio je pravi trijumf.

Djetinjstvo i mladost

Kaštel Lukšić Dominikanskom je redu kroz povijest darovao više svojih vrijednih i uzornih sinova, od kojih su čak trojica bila iz obitelji Matijaca.[1] Najstariji dominikanac iz te obitelji bio je fr. Alojzije[2], rođen 23. siječnja 1832. Otac Mate i majka Oršula svom su sinu 26. siječnja iste godine na krštenju nadjenuli ime Josip.[3]

[1] Osim fr. Alojzija Matijace to su: lektor sv. bogoslovlja fr. Augustin Matijaca (1860. – 1926.) i fr. Vjekoslav Matijaca (1892. – 1955.).

[2] Brat fr. Alojzija Matijace bio je don Ivo Matijaca, a njihov nećak bio je fr. Augustin Matijaca.

[3] Usp. *Krsni list, Fr. Alojzije Matijaca* OP († 6. rujna 1890.), pisana ostavština i arhivska građa (dalje: AM), Arhiv dominikanskog samostana u Splitu (dalje: ADSS)

Stekavši u rodnom mjestu osnovnu naobrazbu, Josip je odlučio postati dominikanac. Bio je primljen u samostan sv. Dominika u Šibeniku, gdje nastavlja školovanje. U šibenskom samostanu mogao se ugledati u uzornu subraću poput Josipa Alborghettija, Vinka Frkića, Josipa Frarija i Pavla Bionija.[4]

Dana 27. listopada 1848. Matijaca je dozvolom provincijala fr. Vinka Karmelića u šibenskom samostanu obukao bijeli dominikanski habit te stupanjem u novicijat tadašnje Dalmatinske dominikanske provincije svoje krsno ime zamijenio redovničkim fr. Alojzije Marija.[5] Kao redovnik bio je *filius* splitskoga samostana te je školske godine 1848./49. i 1849./50. nastavio gimnazijsko školovanje u Splitu, a potom je 1. listopada 1850. bio asigniran u Bol na Braču kako bi dovršio vrijeme kušnje. Budući da državni zakoni to nisu dopuštali nije mogao odmah polagati doživotne zavjete, pa je 17. kolovoza 1851. položio privremene. Odmah zatim, 1851./52. i 1852./53. školske godine nastavlja gimnazijske nauke u Splitu, a 24. listopada 1853. radi studija je premješten u samostan sv. Dominika u Šibeniku. Filozofsko-teološki studij polazio je isprva na učilištu franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u Šibeniku te se iskazao kao marljiv i inteligentan student. Svjedodžbe ispita koje je polagao u Šibeniku otkrivaju nam da je Matijaca tamo slušao predavanja iz metafizike, praktične filozofije, crkvene povijesti i kanonskoga prava. U dominikanskoj samostanskoj crkvi u Šibeniku položio je 17. kolovoza 1854. doživotne redovničke zavjete na ruke tamošnjeg priora fr. Pavla Bionija, a potom mu je u istoj crkvi šibenski biskup msgr. Ivan Berčić 23. rujna 1854. podijelio tonzuru i četiri niža reda.[6]

[4] Usp. ZANINOVIĆ, Jordanus, *In obitu P. Aloysii Mattiazza Ord. Praed. Parentalis epistola, Typis Antonii Zannoni,* Spalati, 1890., str. 4.

[5] Puno Matijacino redovničko ime jest fr. Alojzije Marija, no na mnogo mjesta, čak i u službenim spisima, nalazimo skraćeni i familijarizirani oblik imena fr. Luiđi. Prevedeno na hrvatski njegovo ime glasi Vjekoslav.

[6] Usp.: *Liber Consiliorum Conventus S. P. Dominici de Sebenico ab anno Domini 1729. ad annum Domini 1939.* (dalje LCS), Arhiv Hrvatske dominikanske provincije u Zagrebu (dalje AHDP), nadnevci: 27. listopada 1848. i 17. kolovoza 1854.; *Libro della Provincia di Dalmazia dell' Ordine de' Predicatori dall' anno 1850. fino all' anno 1894.* (dalje LP1), ADSS, str. 8, 20; MATIJACA, Alojzije, vlastoručni zapis na talijanskom jeziku, AM; *Osmrtnica*, u: *List Biskupije Spljetske i Makarske*, XII (1890) 9, str. 59; Posvjedočenje o primanju tonzure i četiriju nižih redova, Šibenik, 4. studenoga 1854., AM; Posvjedočenje o ulasku u novicijat, Šibenik, 2. ožujka 1854., AM; Posvjedočenje o afilijaciji u splitski samostan, Split, 1. travnja 1854., AM; Posvjedočenje o novicijatu provedenom u Bolu na Braču, Bol na Braču, 8. ožujka 1854., AM; *Registrum Provinciae Dalmatiae Ordinis Praedicatorum 1768. – 1850.*, AHDP, str. 613; Svjedodžba o položenom ispitu iz metafizike, Šibenik, 21. kolovoza 1854., AM; Svjedodžba o položenom ispitu iz praktične filozofije, Šibenik, 21. kolovoza 1854., AM; Svjedodžba o položenom ispitu iz crkvene povijesti, Šibenik, 22. kolovoza 1854., AM; Svjedodžba o položenom ispitu iz kanonskoga prava, Šibenik, 22. kolovoza 1854., AM; ZANINOVIĆ, J., nav. dj., str. 5.

Iz Šibenika Matijaca odlazi u Zadar, gdje se nastanio kod franjevaca te nastavio studij na dijecezanskoj bogosloviji. U Zadru je 17. prosinca 1854. primio subđakonat, a 21. prosinca iste godine i đakonat. Oba reda podijelio mu je nadbiskup zadarski i tadašnji metropolit dalmatinski msgr. Josip Godeasi, koji ga je 23. prosinca 1854. zaredio i za svećenika. Mladu misu proslavio je 1. siječnja 1855.[7]

Prve službe i premještaji

Godine 1856. Matijaca je u Zadru dovršio studij. No, još 15. rujna prethodne godine bio je premješten u šibenski samostan. Ondje je na poticaj biskupa šibenskoga msgr. Petra Dujma Maupasa zajedno s još trojicom kolega 1856. oformio i utemeljio privatnu gimnaziju, na kojoj je radio dok zbog potreba tamošnje župe nije 1857. godine premješten u samostan sv. Marije Milosne u Bolu na Braču. Prije premještaja, fr. Alojzije je 12. listopada 1856. položio prvi ispovjednički ispit.[8]

Premda je napustio Šibenik, Matijaca nikada nije zaboravio Krešimirov grad. Dokaz tomu nalazimo među njegovom korespondencijom u arhivu splitskoga dominikanskog samostana, gdje se čuva i dopis šibenskog općinskog načelnika od 16. svibnja 1879. U tom dopisu općinski načelnik Krešimirova grada zahvaljuje Matijaci na krasnom napisu što ga je "razpaljenom dušom iskrenog rodoljuba" napisao na latinskom jeziku i poklonio Šibeniku prigodom svečanog otvorenja gradskog vodovoda.9 Riječ je najvjerojatnije bila o nekakvom epigrafu jer je poznato da je Matijaca napisao više latinskih epigrafa. Nekoliko ih se čuva među njegovom pisanom ostavštinom u Splitu.

Dana 12. lipnja 1858. general Dominikanskog reda fr. Aleksandar Vinko Jandel imenovao je Matijacu lektorom filozofije i sv. bogoslovlja.[10] Nedugo nakon toga, 26. srpnja iste godine postavljen je za vikara samostana sv. Marije Milosne u Bolu na Braču. Treba istaknuti da je Matijaca iste godine postao i *socius*, tj. zamjenik novoizabranog provincijala fr. Pavla Bionija, na čije je ruke četiri godine ranije položio doživotne redovničke zavjete. Kao provincijalov

[7] Usp.: LP1, str. 23, Posvjedočenje o primanju reda subđakonata, Zadar, 26. prosinca 1854., AM; Posvjedočenje o primanju reda đakonata, Zadar, 26. prosinca 1854., AM; Posvjedočenje o primanju reda prezbiterata, Zadar, 26. prosinca 1854., AM.

[8] Usp.: LP1, str. 24 – 25; MATIJACA, A., nav. dj.; Msgr. Petar Dujam Maupas fr. Alojziju Matijaci, imenovanje profesorom na privatnoj gimnaziji u Šibeniku, AM; Osmrtnica, str. 59; ZANINOVIĆ, J., nav. dj., str. 6.

[9] Usp. Općinski načelnik Šibenika fr. Alojziju Matijaci, Šibenik, 16. svibnja 1879., AM.

[10] Usp. Fr. Aleksandar Vinko Jandel fr. Alojziju Matijaci, imenovanje lektorom filozofije i sv. bogoslovlja, Rim, 12. lipnja 1858., AM.

socius postao je 17. listopada 1858. i naslovni prior dračkí. U studenome 1859. fr. Alojzije je položio drugi ispovjednički ispit, a 28. listopada 1860. premješten je u drevni dominikanski samostan sv. Dominika u Dubrovniku te 17. prosinca iste godine postavljen za učitelja novakâ. Tu službu vršio je pet godina a usto predavao na Učilištu svoga Reda u Dubrovniku. Dana 17. prosinca 1860. imenovan je i lektorom filozofije i teologije na spomenutom Učilištu Dalmatinske dominikanske provincije u Dubrovniku.[11]

Nakon što je vizitirao Dalmatinsku dominikansku provinciju, general Reda fr. Aleksandar Vinko Jandel odredio je da se ima obnoviti samostan sv. Križa na Čiovu i tamo smjestiti novicijat. Tadašnji provincijal Dalmatinske dominikanske provincije fr. Pio Buccelli izvršio je generalovu odredbu i 1861. premjestio novicijat na Čiovo. Dana 26. listopada iste godine službeno obavještava Matijacu o odredbi, što ujedno znači da se i on kao magistar novaka mora preseliti u čiovski samostan.[12] Stigavši onamo, Matijaca je morao u potpunosti organizirati život novaka u novim prostorima. Zadaća nije bila nimalo laka, jer se radilo o starom i trošnom samostanu koji je trebalo obnavljati, a pri tom su i veze s okolnim mjestima bile jako loše. Čiovo je tada bilo poprilično izolirano i od najbližeg mu grada Trogira.

U jednom vlastoručnom zapisu fr. Franjo Baldić, koji je također tada bio premješten na Čiovo, piše kako je Matijaca bio imenovan priorom čiovskoga samostana, a Baldiću je bila povjerena služba ekonoma. I uistinu, pošto se odrekao titule naslovnoga priora dračkog, Matijaca je 7. siječnja 1862. imenovan priorom samostana sv. Križa na Čiovu. U tom je svojstvu koncem kolovoza i početkom rujna 1862. sudjelovao u radu Kapitula Dalmatinske dominikanske provincije, koji se održavao u dubrovačkom samostanu, te bio izabran za definitora Kapitula. No već iduće godine podnio je ostavku na službu čiovskoga priora pa je 20. ožujka 1863. samostanska uprava povjerena fr. Franji Baldiću, a Matijaca je 1864. premješten u samostan sv. Katarine djevice i mučenice u Splitu, gdje će ostati do kraja života.[13]

Na usluzi gradu Splitu i splitsko-makarskoj biskupiji

Stigavši 1864. godine u Split, Matijaca je u studenome iste godine započeo u samostanu predavati teologiju klericima svoga Reda, kojima je potom predavao i filozofiju. Ovu službu vršio je do konca 1871. godine.[14] Usto je od 1867. predavao i na Realnoj gimnaziji u Splitu, i to latinski, talijanski i hrvatski jezik te filozofsku propedeutiku.[15] Profesorsku službu povjeravao mu je i biskup splitsko-makarski msgr. Marko Kalođera, koji ga je 4. studenoga 1872. imenovao katehetom na Nižoj gimnaziji u Splitu. Kako je redoviti vjeroučitelj Više splitske gimnazije bio odsutan, biskup je Matijaci povjerio i tu službu za mjesece studeni i prosinac 1873. godine, a potom i za drugo polugodište školske godine 1873./74. U travnju 1874. ponovno mu je privremeno povjerio istu službu.[16]

Na Višoj splitskoj gimnaziji Matijaca je kratko predavao i grčki jezik, a 1875. latinski, talijanski i hrvatski jezik.[17] To proizlazi iz njegova vlastoručnog zapisa koji se čuva u arhivu dominikanskoga samostana u Splitu, a radi se zapravo o nacrtu molbe kojom Matijaca traži da ga se primi u neku školu kao profesora hrvatskog i talijanskog jezika. Tu on kaže kako se od rane mladosti posvetio učenju tih jezika te potom navodi literaturu koja mu je poznata i kojom je ovladao. Iz onoga što navodi proizlazi da je izvrsno poznavao gramatiku i pravopis ovih dvaju jezika, ali i povijesti njihovih književnosti.[18]

Ravnatelj Realne gimnazije u Splitu povjerio je Matijaci 7. svibnja 1875. godine službu katehete na spomenutoj školi, a 30. prosinca iduće godine imenovao ga je i profesorom srpsko-hrvatskog jezika na istoj gimnaziji.[19] Početkom listopada 1885. biskup Kalođera povjerio mu je predavanje vjeronauka na Pučkoj muškoj i Pučkoj ženskoj školi u Splitu, a u veljači iduće godine olakšao je njegovo breme povjerivši vjeronauk u Pučkoj ženskoj školi njegovu mlađem subratu fr. Jordanu Zaninoviću.[20]

[11] Usp.: LP1, str. 38, 43, 46 – 47; MATIJACA, A., nav. dj.; ZANINOVIĆ, J., nav. dj., str. 7.

[12] Usp. Fr. Pio Buccelli fr. Alojziju Matijaci, Šibenik, 26. listopada 1861., AM.

[13] Usp. BALDIĆ, Franjo, vlastoručni zapis, Čiovo, 23. svibnja 1889., Fr. Franjo Baldić OP (†24. XII. 1900.), pisana ostavština i arhivska grada, ADSS; LP1, str. 49, 51 – 52, 63; MATIJACA, A., nav. dj.

[14] Usp.: MATIJACA, A., nav. dj.; ZANINOVIĆ, Antonin, Matijaca o. fra. Alojzije, u: Znameniti i zaslužni Hrvati 925 – 1925, Odbor za izdavanje knjige "Znameniti i zaslužni Hrvati 925 - 1925", Zagreb, 1925., str. 181.

[15] Usp. Luka Svilović fr. Alojziju Matijaci, imenovanje profesorom latinskog, talijanskog i hrvatskog jezika te filozofske propedeutike na Realnoj gimnaziji u Splitu, Split, 29. ožujka 1867., AM.

[16] Usp.: Msgr. Marko Kalođera fr. Alojziju Matijaci, imenovanje katehetom na Nižoj gimnaziji u Splitu, Split, 4. studenoga 1872., AM; Msgr. Marko Kalođera fr. Alojziju Matijaci, imenovanje katehetom na Višoj gimnaziji u Splitu, Split, 11. travnja 1873., AM; Msgr. Marko Kalođera fr. Alojziju Matijaci, imenovanje katehetom na Višoj gimnaziji u Splitu, Split, 5. studenoga 1873., AM; Msgr. Marko Kalođera fr. Alojziju Matijaci, imenovanje katehetom na Višoj gimnaziji u Splitu, Split, 7. travnja 1874., AM.

[17] Usp. MATIJACA, A., nav. dj.

[18] Usp. isto.

[19] Usp.: A. Bakotić fr. Alojziju Matijaci, imenovanje vjeroučiteljem na Realnoj gimnaziji u Splitu, Split, 7. svibnja 1875., AM; A. Bakotić fr. Alojziju Matijaci, imenovanje profesorom srpsko – hrvatskog jezika na Realnoj gimnaziji u Splitu, Split, 30. prosinca 1876., AM.

[20] Usp.: Msgr. Marko Kalođera fr. Alojziju Matijaci, imenovanje katehetom na Pučkoj muškoj i Pučkoj ženskoj školi u Splitu, Split, 2. listopada 1885., AM; Msgr. Marko Kalođera fr. Alojziju Matijaci, razriješenje službe katehete na Pučkoj ženskoj školi u Splitu, Split, 27. veljače 1886., AM.

Zanimljivo je i da je biskup Kalođera, očito imajući puno povjerenje u njega, u kolovozu 1872. delegirao fr. Alojzija kao asistenta pri polaganju ispita iz crkvene povijesti i dogmatske teologije u sjemeništu koje se tada nalazilo u Priku.[21]

Pregledavajući pisanu ostavštinu fr. Alojzija u arhivu splitskoga dominikanskoga samostana, uzaludno sam se nadao pronaći predavanja koja je kao kateheta i profesor raznih predmeta održavao u Splitu. Nisam pronašao ni predavanja koja je održavao klericima svoga Reda. Nedvojbeno je da su ona morala postojati, pa je stoga nejasno kamo su nestala, odnosno gdje se danas nalaze. Odgovor se sigurno krije u arhivu splitskoga samostana. Naime, ondje se čuva više kutija s nepotpisanim propovijedima, predavanjima i raznim napisima, a sudeći prema rukopisu, nešto od toga vjerojatno je pripadalo Matijaci. Ipak, za sigurniji zaključak potrebna je temeljitija analiza rukopisa. Usput napominjem da sam upravo u jednoj od spomenutih arhivskih kutija pronašao i Matijacine epigrafe, te ih svrstao među fr. Alojzijevu pisanu ostavštinu.

Biskup Kalođera povjeravao je Matijaci i druge odgovorne službe. Više ga je puta imenovao sucem biskupijskoga ženidbenoga suda u Splitu, a 5. studenoga 1868. i predsjednikom toga suda.[22] Također mu je nekoliko puta povjerio službu prosinodalnog ispitatelja u biskupiji te konzultora pastoralnih konferencija, a 24. studenoga 1884. imenovao ga je i konzistorijalnim savjetnikom splitsko-makarske biskupije. [23]

Od ožujka 1876. Matijaca je odlukom biskupa Kalođere postao i izvanredni ispovjednik sestara Službenica milosrđa (ančele) u Splitu, a 9. listopada 1886. isti biskup imenovao ga je i kapelanom splitskog samostana sestara klarisa.[24]

Kako bi počastio ovog zaslužnog dominikanca, biskup ga je šibenski msgr. Antun Josip Fosco 12. siječnja 1881. imenovao konzistorijalnim savjetnikom šibenske biskupije, a istu čast iskazao mu je i msgr. Josip Juraj Strossmayer za svoju biskupiju.[25]

(*Nastavak i dovršetak u br. 6*)

[21] Usp. Msgr. Marko Kalođera fr. Alojziju Matijaci, Split, 19. kolovoza 1872., AM.

[22] Usp.: Msgr. Marko Kalođera fr. Alojziju Matijaci, imenovanje sucem i predsjednikom biskupijskga ženidbenoga suda, Split, 5. studenoga 1868., AM; ZANINOVIĆ, J., nav. dj., str. 9.

[23] Usp.: Msgr. Marko Kalođera fr. Alojziju Matijaci, imenovanje konzisterijalnim savjetnikom, Split, 24. studenoga 1884., AM; ZANINOVIĆ, J., nav. dj., str. 9.

[24] Usp.: Msgr. Marko Kalođera fr. Alojziju Matijaci, imenovanje izvanrednim ispovjednikom Službenica milosrđa u Splitu, Split, 23. veljače 1876., AM; Msgr. Marko Kalođera fr. Alojziju Matijaci, imenovanje kapelanom sestara klarisa u Splitu, Split, 9. listopada 1886., AM.

[25] Usp.: LP1, str. 70, 73; Msgr. Antun Josip Fosco fr. Alojziju Matijaci, imenovanje konzisterijalnim savjetnikom, Šibenik, 12. siječnja 1881., AM; ZANINOVIĆ, J., nav. dj., str. 9.

Bibliografija

1. *Acta Capituli Provincialis Provinciae Dalmatiae Ordinis Praedicatorum*, Typis Joannis Baptistae Soregotti, Spalati, 1879.
2. *Acta Capituli Provincialis Provinciae Dalmatiae Ordinis Praedicatorum*, Typis Joannis Baptistae Soregotti, Spalati, 1882.
3. *Acta Capituli Provincialis Provinciae Dalmatiae S. Ordinis Praedicatorum*, Typis Antonii Zannoni, Marcus Snidarčić, Spalati, 1890.
4. *Acta Congregationis Intermediae Ad instar Capituli Provincialis Provinciae Dalmatiae S. Ordinis Praedicatorum*, Typis Caroli Russo, Spalati, 1889.
5. BALDIĆ, Franjo, *vlastoručni zapis, Ćiovo, 23. svibnja 1889., Fr. Franjo Baldić OP (†24. XII. 1900.)*, pisana ostavština i arhivska građa, ADSS
6. *Fr. Alojzije Matijaca OP (†6. rujna 1890.)*, pisana ostavština i arhivska građa, ADSS.
7. *Fr. Aloysius Mattiazza*, u: *Acta Capituli provincialis Lacromae*, Spalati, 1894., str. XXII.
8. *Liber Consiliorum Conventus S. P. Dominici de Sebenico ab anno Domini 1729. ad annum Domini 1939.*, AHDP
9. *Libro della Provincia di Dalmazia dell' Ordine de' Predicatori dall' anno 1850. fino all' anno 1894.*, ADSS.
10. *Ljetopis samostana sv. Katarine djevice i mučenice u Splitu od 11. travnja 1955. do 21. kolovoza 1965.*
11. MATIJACA, Vjekoslav, *Dominikanski samostan u Splitu i rad njegovih članova na proširenju Sv. Ruzarija*, Split, 1953., rukopis, ADSS.
12. MATTIAZZA, Aloysius, *Epistola pastoralis ad patres fratresque Ordinis praedicatorum Provinciae nostrae Dalmatiae*, Typis Joanis Baptistae Soregotti, Spalati, MDCCCLXVI.
13. MATTIAZZA, Aloysius, *Epistola pastoralis ad patres et fratres Ordinis praedicatorum Provinciae nostrae Dalmatiae*, Typis Joannis Baptistae Soregotti, Spalati, 1879.
14. OREB, Franko, *Crkva i samostan sv. Dominika u Splitu*, magistarska radnja, Split, 1980.
15. OREB, Franko, *Crkva i samostan sv. Dominika u Splitu*, u: *Crkva i samostan dominikanaca u Splitu: (fotomonografija)*, Matica Hrvatska i dominikanski samostan u Splitu, Split, 1999., str. 11 – 38.
16. *Osmrtnica*, u: *List Biskupije Spljetske i Makarske*, XII (1890) 9, str. 59 – 60.
17. POLITEO, Dinko, *Izabrani članci: predgovor (predgovora I. dio)*, Tisak i naklada N. Pissenbergera I J. Schürmachera komand. družtva u D. Tuzli, Tuzla, bez godine
18. *Registrum Provinciae Dalmatiae Ordinis Praedicatorum 1768. – 1850.*, AHDP
19. ZANINOVIĆ, Antonin, *Matijaca o. fra. Alojzije*, u: *Znameniti i zaslužni Hrvati 925 – 1925*, Odbor za izdavanje knjige „Znameniti i zaslužni Hrvati 925 - 1925", Zagreb, 1925., str. 181.
20. ZANINOVIĆ, Jordanus, *In obitu P. Aloysii Mattiazza Ord. Praed. Parentalis epistola*, Typis Antonii Zannoni, Spalati, 1890.

Listajući dnevne novine

Listajući dnevne novine
Ne pročitamo samo riječi
Što crninom zamagljuju vid,
Već i one,
Što u ušima zvone
A nisu zapisane.
Znajući što znače,
Kad se u zbilju preinače,
Hvata nas strah. I stid!

Zid od suza

Žudeći vedrinu
Približim nebo očima
A ono se sve više otima
I u svemirsku dubinu
Kao u more tone.
Tako, umjesto neba sjaja,
Oblaci zamute vid.
Meni se čini
Da i u oka dubini
Nebo se oteti nada
Od sunca zagrljaja
I tu, mjesto vedrine sklada
Od suza sagradi zid.

Kako transkribirati i deklinirati ruska imena

U posljednje se vrijeme u tisku i na televiziji pojavljuje ime ruskoga predsjednika. No njegovo se prezime pojavljuje u dvije varijante: Medvjedev i Medvedev. I s drugim se ruskim imenima često susrećemo, a ne pišemo ih uvijek jednako.

Kada želimo napisati neku riječ iz drugoga jezika koji se ne služi latinicom, moramo je transliterirati ili transkribirati. Pojednostavljeno rečeno, pri transliteraciji se svako slovo, svaki znak drugoga pisma prenosi u latinicu, i to tako da broj slova/znakova bude i u originalu i u transliteriranom obliku isti i da se svaki put isto slovo, isti znak iz originala transliterira istim slovom/znakom. Iz transliteriranog je oblika moguć i obrnut put, tj. vratiti se u originalno pismo. Transliteracija se uglavnom koristi za znanstvene potrebe. U svakodnevnoj praksi koristi se transkripcija: njome se nastoji približno reproducirati izvorni izgovor. Posebna vrsta transkripcije je tzv. fonetska transkripcija koja se upotrebljava pri učenju stranoga jezika. Za svakodnevnu se upotrebu koristi druga, »obična« transkripcija koja bi trebala biti svakome pristupačna. Na nju nailazimo npr. u romanu koji čitamo, u novinama, ili pak strano ime vidimo na internetu...

Problem transkripcije i adaptacije ruskih vlastitih imena u nas su evidentirali više-manje svi pravopisi hrvatskoga jezika i svaki je davao svoje prijedloge. Vrlo je pregledno napisan rad Antice Menac »O pisanju ruskih imena« (*Jezik*, XIX, 97—109), kojim sam se poglavito i služio pri pisanju ovoga članka.

Već (Broz-)Boranićev pravopis posvećuje tom problemu nešto pažnje i rješava ga u raznim izdanjima na više načina. Posljednje, 10. izdanje Boranićeva pravopisa iz 1951. godine propisuje npr. da ruska imena zadržavaju oblik koji imaju u ruskom jeziku, konkretno (kako je vidljivo iz primjera koji se tamo navodi), pravopis kaže da se u transkribiranom obliku ne provodi asimilacija po zvučnosti jer se ona ne provodi ni u ruskome jeziku; ruski se završetak -skij kod muških imena transkribira kao *-ski*, a završetak *-skaja* kod ženskih imena kao *-ska*. Za deklíniranje navodi da se imena na suglasnik deklíniraju kao naše riječi muškoga roda, a imena na *-a* kao naše riječi ženskoga roda. Zanimljivo je da Boranićev pravopis traži da se rusko nepostojano *e* ponaša kao naše nepostojano *a* (navodi se primjer: *Muromec*, gen. *Muromca*).

U pravopisu dviju Matica iz 1960. godine dosta je prostora posvećeno transkripciji ruskih imena. Tu se propisuje transkribiranje pojedinih ruskih slova kojih nema u hrvatskoj latinici ili se drugačije čitaju ovisno o položaju u riječi. Traži se npr. da se „grupe *ль* i *нь* na kraju riječi i ispred suglasnika" transkribiraju kao *lj* i *nj*, a *дь* i *ть* kao *ć*. Slova *e* i *u*, kada nisu na početku riječi ili iza samoglasnika, transkribiraju se kao *e* i *i*. Nepostojani glasovi *e* i *o* ostaju u hrvatskom u zavisnim padežima. Umjesto dvostrukih suglasnika i samoglasnika treba pisati jedno slovo...

Babić-Finka-Mogušev pravopis tom je problemu u starijim izdanjima posvećivao više prostora, dok je u novijim izdanjima dosta štur: govori samo o prenošenju pojedinih ruskih ćiriličnih slova u hrvatsku latinicu.

Anić-Silićev pravopis u poglavlju o transkripciji i transliteraciji stranih vlastitih imena donosi i pravila za ruski jezik. Oni traže da se *ль* i *нь* transkribiraju kao *lj* i *nj*, a *ле*, *ли*, *не* i *ни* kao *lje*, *lji*, *nje* i *nji*. Slično je i u najnovijem Badurina-Marković-Mićanovićevu pravopisu. Oni traže i zamjenu *дь* i *ть* kao *dj* i *tj*, a navode i pravilo da se rusko *e* na mjestu jata transkribira kao *je*.

Zar ćemo sklanjati: Gorki, Gorkija... Gorkijev

Ruski i hrvatski jezik, jer oba pripadaju velikoj slavenskoj jezičnoj porodici, imaju među sobom mnogo sličnosti: u jezičnoj strukturi, u glasovima, u oblicima, u sastavu rečenice i osobito u rječniku. No postoje i razlike. Upozorit ću na razlike koje se javljaju pri transkribiranju ruskih riječi. Najprije je tu pismo: Rusi pišu ćirilicom a Hrvati latinicom. Osobitost je ruskoga izgovora redukcija nenaglašenih samoglasnika, a karakteristična je i opozicija palataliziranih i nepalataliziranih suglasnika; palatalizirane suglasnike nemoguće je uvijek adekvatno prenijeti u hrvatski jezik. I konačno, ruski alfabet ima neka slova odnosno ruski jezik neke glasove koje hrvatska abeceda ne poznaje i za koje nema mjesta u našem fonološkom sustavu.

Ruska imena, pa i ruske riječi odavna su ulazili u hrvatski jezik. Imena se, međutim, kod nas svakako transkribiraju, često i na više načina. Navest ću nekoliko primjera. Naslovni lik Puškinova romana u stihovima naziva se u hrvatskim prijevodima *Evgenij* i *Jevgenij*, *Onjegin* i *Onegin*. Također, da ostanem kod Puškina, prezime glavnoga lika povijesnoga romana „Kapetanova kći"transkribira se *Grinev* i *Grinjov*. Pjesnik-filozof *Соловьёв* transkribira se kao *Solovjev* i *Solovjov*, a poznati filmski redatelj *Эйзенштейн* postao je *Ajzenštajn*, *Eisenstein* i *Ejzenštejn*...

U posljednje je vrijeme »postala moda« da se ruska imena navode u stranoj transkripciji, najčešće engleskoj. (Divan je primjer za to transkripcija imena ruskih sportaša na našoj televiziji pri prijenosu s nedavnih Olimpijskih igara u Pekingu!)

Deklinacija ruskih imena priča je za sebe. Nije rijetkost da se npr. prezime *Gorki* deklinira: *Gorkija*, *Gorkiju*..., a poznati moskovski *Park Gorkoga* postao je kod nas *Gorkijev park*. Jedan naš jezični savjetnik čak i dopušta da se od muškoga prezimena na *-ski*, koje se deklinira kao određeni pridjev, tvori posvojni pridjev, npr. *Dostojevskijevi junaci*.

Kako transkribirati

A sada, evo kako bismo mogli transkribirati ruska vlastita imena.

– Redukciju nenaglašenih samoglasnika treba ignorirati. Za polazište pri transkribiranju treba uzeti pisani oblik riječi. Npr. pišemo *Tolstoj*, a ne *Talstoj*.

– Mekoću suglasnika također nećemo uzeti u obzir. Jedino ćemo slova *я*, *ю*, *ё* iza suglasnika pisati kao *ja*, *ju*, *jo* i time će se bar donekle umekšati prethodni suglasnik. Npr. *Катя* pišemo *Katja*.

– U ruskom se jeziku glas *j* označuje na više načina: a) slovom *й* (najčešće na kraju sloga: *Толстой – Tolstoj*); b) slovima *я*, *е*, *ё*, *ю* kada su ona na početku riječi, iza samoglasnika i iza *ь*, *ъ*. Tada ih transkribiramo kao dva slova, tj. *ja*, *je*, *jo*, *ju* (*Яковлев – Jakovlev*, *Емельянов – Jemeljanov*, *Ёлкина – Jolkina*, *Юрий – Jurij*); c) kada se slovo *и* nalazi iza samoglasnika i iza *ь*, transkribiramo ga kao dva slova, tj. *ji* (*Ильич – Iljič*).

– Slovo *ы* transkribira se kao *i* (*Крылов – Krilov*), slovo *ч* uvijek kao *č* (*Чайковский – Čajkovski*), slovo *щ* kao *šč* (*Щерба – Ščerba*), a slovo *э* kao *e* (*Эстония – Estonija*).

– Ruska imena stranoga podrijetla preuzimaju se u ruskom obliku (*Эйзенштейн – Ejzenštejn*).

– Ostavljaju se udvojena slova: i samoglasnici i suglasnici (*Чаадаев – Čaadajev*; *Annenkov – Annenkov*).

– Asimilacija po zvučnosti i po mjestu tvorbe ne označuje se u transkripciji (*Мережковский – Merežkovski*).

Napomena: Imena koja su se tradicijom već uobičajila u drugačijem obliku neka takva i ostanu (npr. *Ljermontov*).

Kako deklinirati

Nekoliko riječi o dekliniranju transkribiranih i adaptiranih ruskih imena.

– Nepostojani samoglasnici *e* i *o* kod nas ostaju u cijeloj deklinaciji (*Toropec, Toropeca, Toropecu*).

– Prezimena muškoga roda na *-ов/-ев* dekliniraju se kao imenice muškoga roda: u instrumentalu jednine imaju nastavak *-om* (*s Čehovom*), a u genitivu množine nastavak *-a* (*od braće Karamazova*). Odgovarajuća ženska prezimena na *-ова/-ева*, *-ина* dekliniraju se kao pridjevi ženskoga roda: u dativu i lokativu jednine imaju nastavak *-oj* (*Vlasovoj*). Ženska imena po ocu na *-овна/-евна*, *-ична* dekliniraju se kao imenice ženskoga roda: u dativu i lokativu jednine imaju nastavak *-i* (*Nilovni*).

– Muška prezimena na *-ий/-ый* i ženska na *-ая* skraćuju u transkripciji nastavak na *-i* za muški odnosno *-a* za ženski rod i dekliniraju se kao određeni pridjevi (*Горький – Gorki*, gen. *Gorkoga*; *Копецкая – Kopecka*, gen. *Kopecke*). Muška prezimena sa završetkom *-ский*, *-цкой* dobivaju u transkripciji završetak *-ski*, *-cki* i dekliniraju se kao određeni pridjevi (*Трубецкой – Trubecki,* gen. *Trubeckoga*).

– Muška prezimena na *-ой* (osim prezimena sa završetkom *-ский*, *-цкой*) zadržavaju ruski nominativ kao osnovu i dekliniraju se kao imenice (*Кошевой – Koševoj,* gen. *Koševoja*). Odgovarajuća ženska prezimena, koja u ruskome dobivaju pridjevski nastavak *-ая* (*Кошевая*), u hrvatskom su jednaka muškim oblicima na *-oj* i ne dekliniraju se (*Olga Koševoj*, gen. *Olge Koševoj*).

– Dvočlani nazivi koji se sastoje od pridjeva i imenice zadržavaju u nominativu jednine ruski oblik (*Carskoje Selo*). Deklinaciju je bolje u hrvatskom izbjegavati, no ako su takvi nazivi po obliku bliski hrvatskima, možemo ih deklinirati kao da su naši (*Novaja Zemlja, iz Nove Zemlje*).

Kako tvoriti nove riječi

Nešto o tvorbi riječi od ruskih vlastitih imena.

– Posvojni pridjevi na *-ov/-ev*, *-in* tvore se po pravilima hrvatskoga jezika, tj. *-ov* se dodaje imenicama muškoga roda na nenepčani suglasnik (*Gercenov*), *-ev* imenicama muškoga roda na nepčani suglasnik (*Polevojev*), *-in* imenicama muškoga i ženskoga roda na *-a* (*Mitjin*; *Tatjanin*). Ako ime završava na *-ov/-ev*, posvojni se pridjev tvori sufiksom *-ljev* (*Andrejevljev*).

– Od muških se prezimena koja se dekliniraju kao određeni pridjev ne može tvoriti posvojni pridjev (*opere Čajkovskoga*; ne: *Čajkovskijeve opere*).

Rijetko se mjesto ruskih imena uzimaju hrvatska: *Александр – Aleksandar*, *Лев – Lav*, *Пётр – Petar*.

Ruska ćirilica — hrvatska latinica

Sada donosim popis slova ruskoga alfabeta; s lijeve su strane slova ruske ćirilice a s desne strane slova hrvatske latinice kojima ih treba transkribirati, potom slijedi primjer.

а – a: *Андреев* – Andrejev
б – b: Бородино – Borodino
в – v: Василий – Vasilij
г – g: Гагарин – Gagarin
д – d: Державин – Deržavin
е – e/je (**je** na početku riječi, iza samoglasnika i iza **ь**, **ъ**): Лебедев – Lebedev; Елисеев – Jelisejev
ё – jo/o (**o** iza **ж**, **ш**, **ч**, **щ**): Фёдор – Fjodor; Хрущёв – Hruščov
ж – ž: Жаров – Žarov
з – z: Захаров – Zaharov
и – i/ji (**ji** iza samoglasnika i iza **ь**): **Иван** – Ivan; Ильич – Iljič
й – j: Полевой – Polevoj
к – k: Кузьма – Kuzma
л – l: Лавренёв – Lavrenjov
м – m: Москва – Moskva
н – n: Назаров – Nazarov
о – o: Ока – Oka
п – p: Петров – Petrov
р – r: Разин – Razin
с – s: Сибирь – Sibir
т – t: Николаева-Терешкова – Nikolajeva-Tereškova
у – u: Узбекистан – Uzbekistan
ф – f: Фадеев – Fadejev
х – h: Хачатурян – Hačaturjan
ц – c: Цветаева – Cvetajeva
ч – č: Чехов – Čehov
ш – š: Шолохов – Šolohov

щ – šč: Салтыков-Щедрин – Saltikov-Ščedrin
ъ (u transkripciji se ispušta): Объявин – Objavin
ы – i: Тынянов – Tinjanov
ь (u transkripciji se ispušta): Казань – Kazan
э – e: Эрдман – Erdman
ю – ju: Южин – Južin
я – ja: Языков – Jazikov

(Slova **ъ** i **ь** ne označuju nikakve glasove nego služe samo kao pravopisni znakovi, to su tzv. bezglasna slova. Stoga ih u transkripciji treba ispustiti.)

Zaključak

Ruski je pravopis morfonološki i treba ga što je moguće više poštovati. Stoga ne treba u transkribiranom tekstu vršiti ni jednačenje po zvučnosti ni jednačenje po mjestu tvorbe. Uglavnom treba što je moguće više slijediti tekst a manje izgovor. Naime, kako ruska grafija ima neka slova kojih nema u hrvatskoj grafiji, nije moguća potpuna zamjena ruskih slova latiničnim. Nije moguća ni potpuna fonološka transkripcija jer u ruskom jeziku postoje neki glasovi koje hrvatski fonološki sustav ne poznaje. Stoga je, kako je kod nas već tradicijom uobičajeno, potreban srednji put koji bi se oslanjao većim dijelom na pisani tekst a manjim dijelom na približni izgovor.

Redukciju ćemo nenaglašenih samoglasnika, kako je naprijed rečeno, zanemariti. Također ćemo zanemariti opoziciju nepalataliziranih i palataliziranih suglasnika. Tu bih posebno upozorio na razliku između predloženoga i nekih dosad uobičajenih transkripcijskih sustava koji traže sa se *л* i *н* ispred *ь*, *e* i *u* transkribiraju kao *lj* i *nj*, te da se *дь* i *mь* transkribiraju kao *dj* i *tj* ili (u oba slučaja) kao *ć*. Naime, ne vidim razloga zašto bi se samo neki suglasnici »umekšavali« (i to samo u određenim položajima), dok bi se kod drugih takvo »umekšavanje« zanemarivalo.

Dakle, treba što je moguće više poštovati napisani originalni tekst zamjenjujući slova ruske ćirilice odgovarajućim slovima hrvatske latinice i, naravno, slijédçći gore iznesena pravila.

Do većega bi problema moglo doći jedino sa slovima *e* i *ë*. Često se u pismu ta dva slova pišu jednako (*e*), iako se različito izgovaraju te ih mi različito transkribiramo.

Naravno, ne bih dirao ona ruska imena koja su tradicijom već odomaćena u hrvatskom jeziku u drugačijoj transkripciji.

Medvjedev ili Medvedev

Vratimo se ruskom predsjedniku, s kojim je ovaj članak i započeo. Njegovo se puno ime u originalu piše *Дмитрий Анатольевич Медведев*. To ćemo, prema iznesenim pravilima, transkribirati kao *Dmitrij Anatoljević Medvedev*. Napomenuo bih da neki traže da se predsjednikovo prezime transkribira *Medvjedev*. Naime, oni kažu da se rusko *e* koje je postalo od jata transkribira kao *je*. Smatram da je to pravilo previše komplicirano za svakodnevnu uporabu. Bez poznavanja historijske gramatike odnosno povijesti ruskoga pravopisa često je teško reći koje se *e* nalazi na mjestu jata.

Ispovijed riječi

Tomislavu Ladanu

Mi smo trag čovjekov
iz vremenskih dubina
moranje i htijenje – ljubav i trvenje
(zlo)sretna sudbina.

Sjeme smo na vjetru
što huji il ćarlija
miluje ko mati
podiže, povija.

Na pragu tvome
skrušeni smo stranci
spremni sjesti za trpezu duha,

ako nas ne spriječe ključevi i lanci
malo soli i komadić kruha
– i stari smo znanci.

Što je to haiku

Prema pomalo pojednostavnjenoj, uobičajenoj definiciji, haiku je trostih u kojemu stihovi imaju, redom: 5, 7 i 5 – dakle ukupno 17 slogova i koji sadrži tzv. *kigo*, riječ koja izravno ili posredno određuje godišnje doba u koje je haiku „smješten". Pored toga, dakako, haiku treba imati i „poetsku vrijednost", a ne biti puka registracija postojećih banalnih okolnosti. Ipak, takva definicija nije posve točna, a nije ni potpuna.

Prvo, klasični japanski haiku uopće *nije* trostih nego je trodijelni monostih, pa se kao takav i zapisuje. Na Zapadu se, međutim, uobičajilo pisati haiku kao trostih a nema jačih razloga da se od toga odustane i zapisuje haiku kao trodijelni monostih, tako da to čini samo malen broj zapadnih haiku pjesnikinja i pjesnika. Svakako, klasični japanski haiku je monostih sa 5+7+5 = 17 *onji* (čitaj: onđi). Međutim, iako japanski *onji* ima srodnosti i sličnosti sa zapadnim slogom, to ipak nipošto nije isto. Primjerice, dugi samoglasnik (kao u našim riječima *lûk*, *bôl* ili *pâs*) po našem brojanju pridonosi jedan slog, a po japanskom dva *onjija*. Suglasnik na kraju riječi za nas ne pridonosi novi slog, ali za Japance pridonosi jedan *onji*. Tako, primjerice, riječ *tužan* za nas ima dva sloga, a za Japance čak četiri *onjija* (tu-u-ža-n). Nadalje, dijakritički znakovi kao „!", „?", „-" itd. za nas ne pridonose slogove, dok Japanci za njih imaju *riječi* koje, dakako, pridonose *onjije*. (Npr. „!" = „ya", „?" = „ka", itd. – u tome je japanski jezik vrlo bogat pa sadrži riječi kao „zo", „kana", „keri" itd., koje riječima ispred sebe daju posebnu intonaciju a da same nisu adekvatno prevodive na zapadne jezike. Sve to – i još ponešto – ima za posljedicu da neki naš tekst, ako mu po japanskom načinu brojimo *onjije*, ima tih više negoli po našem brojanju ima slogova.

Ako se, dakle, „auditorno" želimo približiti djelovanju čitanja japanskoga haiku, ukupni broj slogova našega haiku treba biti manji od 17 – možda, recimo, između 12 i 15. Točno se to ne može strogo ograničiti, već treba gledati na djelovanje cjeline haiku.

Danas se slogovnog metra 5, 7, 5 u haiku drže samo brojni pjesnici njemačkoga govornoga područja (Njemačka, Austrija i njemački govorni dio Švicarske), dok ostali, prvenstveno s engleskoga govornog područja (SAD,

Kanada, Australija, Britanija i Novi Zeland), u pogledu slogovnoga metra postupaju mnogo slobodnije, općenito uz manje od ukupno 17 slogova.

Što se pak tiče riječi *kigo*, nju danas ni Japanci većinom ne smatraju neophodnom već haiku može biti i bez nje, ako po sadržaju ne pripada nekom određenom godišnjem dobu.

No, daleko važnije od skiciranih formalnih značajki haiku pjesme, njezino je „ozračje", način na koji pjesnik u haiku bilježi i iznosi svoj doživljaj. O tome se mnogo pisalo i ta bi tema mogla ispuniti čitavu knjigu, pa ću se ovdje ograničiti na neke od najvažnijih aspekata.

Prvo, haiku samo vrlo iznimno može imati naslov. On nipošto ne smije sadržavati srok, ne samo zato što je srok japanskoj poeziji uopće stran, nego znatno više stoga što je srok u pjesmi prejako, odveć grubo sredstvo. Sjetimo se:

Ide vrijeme, dođe rok,
eto vraga skok na skok.

Kao što se japanskom zelenom čaju ne smije pridodati limun, šećer, mlijeko, rum ili rakija, jer bi mu bilo što od toga „potopilo" izvorni, vrlo diskretni i tanani okus i aromu, tako se ni u haiku ne smije uključiti srok, jer je to pregrubo sredstvo koje bi prigušilo i „potopilo" finija i tananija svojstva njegova izričaja.

No, jedno od glavnih pravila pri pisanju haiku jest: da u njemu između doživljaja (impresije) i njegova zapisa (ekspresije) ne smije biti *nikakve* intervencije intelekta, nikakve indukcije, dedukcije, analize, komparacije, edukacije, moralne pouke i sličnog. Haiku mora zapisati ili recitacijom odraziti izvorni doživljaj, izvornu percepciju, senzaciju ili emociju „neokaljanu" (govoreći ekološkim rječnikom) racionalnim „intelektualiziranjem". *U tom bi se smislu* moglo reći da je haiku najpoetičniji oblik pjesništva, takav u kojemu nema ničega što bi moglo „okaljati" izvorni emotivni doživljaj.

Budući da je to vrlo važno, razradit ću te okolnosti na dva konkretna primjera.

Na međunarodnom haiku natječaju u Japanu povodom 5. Festivala kulture 1990. godine, glavnu je nagradu, *Grand Prix*, dobio naš haiku pjesnik iz Samobora, Darko Plažanin. Taj njegov nagrađeni haiku u engleskom izvorniku i u hrvatskom prijevodu glasi:

after the storm	nakon oluje
a boy wiping the sky	dječak briše nebo
from the tables	sa stolova

Glavni sudac na tom natječaju, ugledni profesor Sato Kazuo s prestižnoga tokijskog sveučilišta Waseda, pisao mi je tom prilikom kako je ovo prvi slučaj da *Grand Prix* za haiku na engleskom jeziku, na haiku natječaju takve razine, primi netko kome engleski nije materinji jezik!

Što taj haiku govori? U nekom restoranu (konkretno, u popularnoj samoborskoj "Lavici"), pošto se pred kišu nebo naoblačilo, konobari su na brzinu poskidali platnene stolnjake s limenih stolova. Kad je pljusak prestao, na stolovima je ostao sloj kišnice u kojem se zrcalilo nebo što se u međuvremenu razvedrilo. Konobari su požurili obrisati stolove, eda bi ih ponovno pokrili stolnjacima. U Darkovu haiku bitno je da dječak sa stolova briše *nebo*, jer *to* je njegov prvi neposredni doživljaj, prvi neposredni doživljaj promatračev. „Zapravo", dakako, dječak ne briše nebo, već odraz neba u kišnici, dakle kišnicu. Ali to spoznajemo tek nakon objektivnog razmišljanja; prvi, neposredni dojam jest da dječak briše *nebo*. Da je Darko u svojem haiku umjesto „briše nebo" stavio „briše odraz neba u kišnici", glavna bi vrijednost toga haiku bila izgubljena.

Zanimljivo je primijetiti kako zapadni pjesnik koji nije i haiku pjesnik može posve krivo interpretirati ove okolnosti. Jedan od naših najboljih pjesnika (koji nije i haiku pjesnik) rekao mi je kako on doživljava i ocjenjuje navedeni Darkov haiku. Naime, da „dječak briše nebo" treba shvatiti kao metaforu za „dječak briše kišnicu palu s neba". Ali to nije poruka Darkova haiku.

Drugi primjer. Godine 2008. primio sam ITOEN-ovu nagradu, jednu od desetak prvih na tom najuglednijem japanskom međunarodnom haiku natječaju, za svoj haiku koji je u engleskom izvorniku i u hrvatskom prijevodu glasio:

the climber's shadow	sjena penjača
hesitatingly climbing	oklijevajući penje se
the ladder's shadow	sjenom ljestvi.

Neposrednom viđenju čini se kao da se penjačeva sjena penje oklijevajući. Naravno, ne treba mnogo misliti da bi se shvatilo kako zapravo ne oklijeva penjačeva sjena nego penjač sâm, čije se oklijevanje onda odražava kao „oklijevanje sjene". No da sam umjesto „sjena penjača / oklijevajući penje se / sjenom ljestvi" napisao „objektivno točnu" tvrdnju „sjena oklijevajućeg penjača / penje se / sjenom ljestvi", opet bi glavni efekt toga haiku bio izgubljen. Jer gledajući igru sjenâ prvo doživimo to da *ona*, sjena, penjući se oklijeva.

Naša zapadna teorija književnosti i, posebno, poezije razvijala se pratеći razvoj tih oblika na Zapadu, gdje su, prirodno, nastajali pretežno u duhu naše

grčko-rimske i judeo-kršćanske tradicije i baštine. Haiku se razvijao u drukčijem kulturnom ambijentu, na Dalekom istoku, uz baštinu konfucijanizma, taoizma, kineske filozofije yin-yanga i, nadasve, uz baštinu zen-budizma. Stoga je prirodno da za teorijsku analizu haiku pjesništva zapadnjačka teorija književnosti neće biti najpogodnija.

Sjećam se razgovora s jednim japanskim arhitektom, koji se u Japan vratio s višegodišnjega studijskog boravka u Europi. Rekao mi je, između ostalog, kako tek sada, nakon što se u Europi pobliže upoznao s kršćanstvom, može potpunije i dublje shvatiti značenje i poruku romaničke i gotičke skulpture i arhitekture. Ranije, dok je o tim stilovima učio i rasuđivao samo u likovnim kategorijama, tu poruku nije dubinski primao. To ne znači da je on sada kršćanstvo prihvatio kao svoj svjetonazor, ali ga je dublje razumio i cijenio. U sličnoj smo situaciji mi zapadnjaci kad želimo potpunije i dublje shvatiti poruku haiku pjesništva. To ćemo moći tek onda kada se pobliže upoznamo s religijama, ideologijama i uopće svjetonazorom i kulturama u kojima je haiku nastao i razvijao se, a to je u prvom redu zen-budizam. Dakako, to i opet nipošto ne znači da bismo za dublje razumijevanje haiku poezije trebali prihvatiti zen-budizam kao svoj svjetonazor. Ne, to nikako – ali trebamo znati u čemu se on sastojao i do koje mjere se razlikuje od naših gledanja. Dapače, upoznavanje sa zenom može (i treba) našu ukorijenjenost u kršćanske vrednote samo potvrditi, jer ćemo dubljim poznavanjem (a ne slijepim, nekritičkim prihvaćanjem) zena shvatiti da mnogo toga u kršćanstvu što nam se možda činilo manje-više samo po sebi razumljivim, to zapravo nije; i upravo time dobiva veću vrijednost i dublje značenje nego da je takvo kakvo jest naprosto stoga što drukčije ne bi moglo biti. Zato ponajbolji zapadni haiku pjesnici i nisu bivši kršćani koji su postali zen-budisti, nego su kao kršćani (ako su to bili) takvi i ostali, čak s dodatnim osvjedočenjem o vrijednosti i ispravnosti vlastitoga puta.[1]

Ako dakle odustanemo od zamisli da haiku tumačimo kategorijama zapadne teorije književnosti, mislim da bismo na ključno pitanje „što je haiku" mogli dati odgovor koji na prvi pogled može djelovati „romantično" ili „neznanstveno", ali vjerujem da će objašnjenja koja slijede pomoći u shvaćanju i razumijevanju onoga što sam htio reći. Moj tekst koji slijedi prvi je put bio objavljen (na japanskom i na engleskom jeziku) u japanskom haiku časopisu *Ginyu*. U njemu želim opravdati ovakvu „definiciju" o tome što haiku *zapravo jest*:

[1] Od naših haiku pjesnika, primjerice, do sada najveći od njih, Dubravko Ivančan (1931. – 1982.), kao i prim. dr. Tomislav Maretić, koji većinu svojih haiku objavljuje upravo u „Maruliću"

Haiku je poljubac pjesme života

Svaka stvar, bila ona živa ili (navodno) neživa, samim očitovanjem svojega postojanja, svoje opstojnosti, pjeva svoju *pjesmu života*, svoju životnu pjesmu.

Tako je let leptira, njegovo lepršanje od cvijeta do cvijeta, pjesma života leptira. Pjev ptice, u zoru ili u sumrak, u njezinu gnijezdu ili u zraku ili na tlu, pjesma je života ptice. Miris ruže, kad joj se rascvate pupoljak i kad lahor ponese njezin miomiris naokolo, pjesma je života ruže. Okus zrele breskve, kad smo u nju zagrizli, pa joj se slatki sok prelio našim nepcem, pjesma je života breskve. Dodir usana kad sretnu druge usne, bilo da je blag i nježan, bilo da je strastven i silovit, pjesma je života usana. Veselo krckanje ugljena u kaminu pjesma je života ugljena. Polet misli koja je dokučila neku istinu ili ljepotu, pjesma je života misli.

Pa kad smo tako neku pjesmu života doživjeli, primili smo njezin poljubac kao poruku te pjesme života nekoga ili nečega. A upravo je to doživljaj *haiku-trenutka* – ukoliko on ima i svoju poetsku vrijednost a nije tek banalna registracija slučajnih okolnosti.

Dakako, takav je *doživljaj haiku-trenutka* kao *poljupca pjesme života* bitno *subjektivan*. No upravo time i po tome on je *apsolutan*. Svojom neposrednošću i krajnošću onoga što nam je pomoću naših osjetila spoznajno i doživljajno dostupno, *doživljaj* je, kao *subjektivna istina*, *apsolutan*, a *činjenica* je, kao *objektivna istina*, *relativna*. Budući da to, na prvi pogled, može djelovati paradoksalno, važno je da o tome budemo načistu, pa evo nekoliko primjera za takvo gledanje i takav zaključak.

Primjer iz astronomije. Prema objektivnom rasuđivanju, Zemlja kruži oko Sunca rotirajući istodobno oko svoje osi. Takvo gledanje znatno pojednostavnjuje našu sliku svijeta i daje joj ljepši, logičniji i koherentniji oblik negoli subjektivni doživljaj kojim „vidimo" da Sunce kruži oko Zemlje. Međutim, taj je subjektivni doživljaj *apsolutan*, jer o njemu *kao doživljaju* uopće nema sumnje. Objektivnu činjenicu da Zemlja, rotirajući oko svoje osi, tijekom godine kruži oko Sunca, možemo izučavati pomoću Newtonove mehanike neba ili pomoću relativističke Einsteinove, a za putanju Zemlje oko Sunca možemo reći da je približno kružnica, točnije elipsa, a još točnije, uzmemo li u obzir djelovanje ostalih planeta, neka vrlo zamršena krivulja. Objektivna je istina relativna jer se na nju može gledati različito, a subjektivna je apsolutna jer o njoj, *kao doživljaju*, nema mjesta sumnji.

Primjer iz fizike. Ispitujući različite pojave u ponašanju svjetlosti, fizika je o njoj razradila dvije teorije: valnu i korpuskularnu, pa se onda, primjerice, ogib, interferencija, Comptonov efekt i druge pojave tumače jednom a neke drugom od tih dviju teorija. Za razliku od toga, Johann Wolfgang Goethe napisao je svoju *Farbenlehre* (Nauku o bojama) koja je znanstveno besmislena, ali subjektivno, dakle apsolutno, govori o našem *doživljaju* svjetlosti.

Primjer iz matematike. Subjektivno znamo što su to prirodni brojevi i s pomoću njih brojimo predmete, bića ili pojmove, a i računamo, pa je to *apsolutni doživljaj* prirodnoga broja. *Objektivno, znanstveno,* prirodne brojeve možemo karakterizirati *Peanovim* ili kojim drugim sustavom aksioma, čime impliciramo probleme odlučivosti, konsistencije i druge komplicirane pojmove matematičke logike, pa time o prirodnim brojevima razmišljamo *objektivno* i o njima razvijamo *relativne* spoznaje.

Zapisati neki haiku znači, dakle, *registrirati doživljaj haiku-trenutka*, registrirati *poljubac pjesme života*. Pa i odatle proizlazi što već znamo: da u haiku nema mjesta refleksiji, dedukciji, analizi, filozofiranju, moraliziranju... jer bi u suprotnom slučaju zabilježena pjesma bila *zapis o poljupcu pjesme života* a ne *zapis poljupca pjesme života*.

*

Bilo bi, dakako, preuzetno, prenategnuto i neozbiljno odatle što haiku preferira apsolutnu istinu subjektivnog doživljaja pred relativnom istinom objektivne činjenice pokušati zaključiti kako nas haiku vraća u izgubljeni raj, iz kojega smo protjerani jer smo kušali zabranjeni plod sa stabla spoznaje htijući postati slični bogovima.

Ipak, možda haiku može pokušati djelomično odgovoriti na „eshatološko" pitanje o odnosu ljepote i prolaznosti. Moj tekst koji slijedi prvobitno je, na engleskom i na francuskom, bio objavljen u japanskom haiku časopisu *Kô* odnosno u francuskom haiku časopisu *Gong*.

Prolaznost i ljepota u haiku

Pomalo pojednostavnjeno rečeno, budizam na sve oblike života gleda tako kao da su u biti patnja, a doktrina o tome sadržana je u *četiri plemenite istine o patnji*. Sudi li se o tome prema našim zapadnjačkim kategorijama, budizam je pesimističan, jer možemo nastojati samo oko toga da počevši od velikog „minusa" stignemo do nule, *nirvane*, što je uostalom teško postići.

Haiku je jedna od tipično japanskih umjetnosti koja se tijekom stoljećâ razvijala pod snažnim utjecajem zen-budizma. Mišljenja o tome je li zen za haiku bitan mogu se razlikovati, ali nema sumnje da se u mnogim glasovitim haiku osjeća „aroma" zena.

Jedan od uzroka što u životu patimo, prema budizmu je sveprisutnost prolaznosti stvarî, koja se protivi našoj želji za vječnom postojanošću. Pupoljak će se ruže razviti u puni cvijet, nakon čega će uvenuti, latice će mu otpasti i ruža će propasti. Sve je prolazno, kao što reče Mefisto u Goetheovu *Faustu*: „Denn alles, was entsteht, ist wert, dass es zugrunde geht." (Jer sve što nastaje zavrjeđuje da propadne.)

Sve je prolazno, pa je takva i ljepota.

Međutim, kad se ortodoksni budizam (*theravâda*) kasnije transformirao u mahajanski budizam (*mahâyâna*), došlo je do nekih značajnih pomaka u akcentu. Ideal *theravâde* bio je *arhat*, koji je prešao na „drugu obalu opstojnosti", oslobođen žudnji pa po tome i patnje. U *mahâyâni* idealna je figura *bodhisattva*, koji, usprkos tome što je sâm oslobođen, ostaje među neprosvijetljenima kako bi im pomogao da se i oni oslobode patnje.

Indijska se mahajana do neke mjere stopila s kineskim taoizmom, pa se tamo razvio *ch'an* koji se, došavši u Japan, dalje pročistio (među ostalim čak i zahvaljujući *shintôu*!) i tako je nastao zen-budizam, sigurno jedan od najljepših cvjetova japanske kulture.

Vratimo li se haiku, dobro je poznato da mu se ljepota ne sastoji u raskoši i bogatstvu već da je, naprotiv, suzdržana i bliska idealima japanske estetike *wabi* i *sabi*. Pokušamo li o tome neko vrijeme razmišljati, rekao bih da se, zahvaljujući zenu, prolaznost ljepote transformira u ljepotu prolaznosti.

Kada ruža vene i latice joj otpadaju, onda taj razvoj koji je počeo njezinim pupoljkom i završio raspadom cvijeta, ne treba nužno shvatiti tragičnim, već naprotiv – lijepim. Pa ako uspijemo na takav način gledati i vlastiti život, možda ćemo i smrt moći prihvatiti s vedrinom.

* * *

Na kraju samo nekoliko napomena o hrvatskom haiku. Među pedesetak zemalja u kojima se danas piše i objavljuje haiku poezija, Hrvatska je među prvima. Na ITEON-ovu natječaju, najprestižnijemu međunarodnome japanskom haiku natjecanju, Hrvatska je 1993. i 1994. godine po broju nagrada, pohvala i priznanja za haiku na engleskom jeziku bila treća u svijetu – odmah iza Japa-

na i SAD-a, a 1997. godine čak druga (Japan 33 nagrade, pohvale i priznanja, Hrvatska 17, SAD 11). I u svjetskim antalogijama haiku pjesništva (japanskoj, američkoj, belgijskoj, francuskoj, grčkoj...) Hrvatska je po zastupljenosti brojem pjesama treća ili četvrta u svijetu. Belgijska svjetska antologija haiku jedino Hrvatskoj posvećuje čak dva poglavlja: *Hrvatska* i *Rat u Hrvatskoj*, jer se i Domovinski rat ovdje bogato odrazio u našem haiku pjesništvu.

Od ove godine obogatili smo našu ponudu pa možete naručiti i 12-lisni zidni kalendar!

Nazovite nas:
+385 1 48 29 375;
pišite nam:
hkd.marulic@zg.t-com.hr

Naručite za sebe i svoje najdraže!

HKD SV. JERONIMA
Trg kralja Tomislava 21
10000 Zagreb

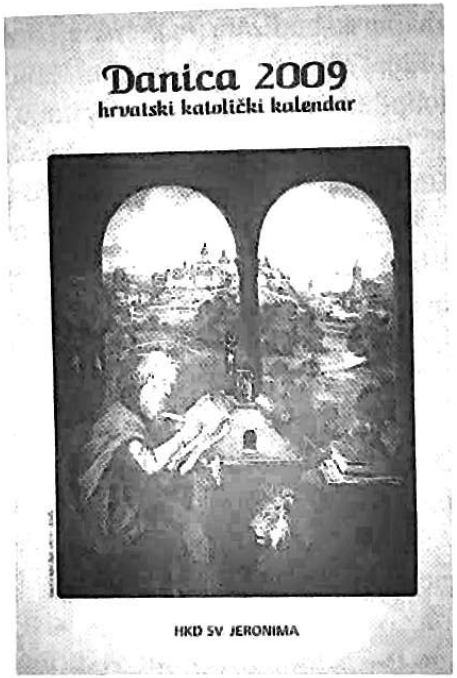

Živko PRODANOVIĆ

Klepsidra
(haiku)

beskrajno je nebo
a za ranjenu pticu
više nema mjesta

bijela tišina
drvo odrvenilo
pod snijegom

Bolesne ruže –
Pogled starog vrtlara
Gubi se u daljini

Crne grane
Koščati prsti smrti
Rijekom putuju

Dvored drvoreda
Bodro korača kroz
Jutarnju maglu

I na smetlištu
Nekoliko cvjetića
Očekuje sunce

Invazija –
Maslačkov padobranac
Skače u teglu

Klepsidra
Sa zrncima pijeska
Odlazimo i mi

Noć nakon kiše
Srebrni mjesec leškari
Gdje god zaželi

Obala i noć
Tiho šljapkanje mora
Zvuk vječnosti

Prazno gnijezdo
Posljednji cvrkut
Tuguje u nama

Pred zgradom suda
Nadlajavaju se dva psa
– tako ljudski

Selo u magli
Zatvoreni prozori
Omeđuju svjetove

Teški poraz –
Razrušene leže
Kule od pijeska

Zima ne prolazi
Umorno u ništa
Zuri starica

Zvjezdana noć
Zaljubljeni momčić
Plovi kroz zvijezde

Mladen JURČIĆ

Važnost

Tebi ću dati svu ovu vlast i slavu njihovu,
jer meni je dana i komu hoću dajem je.
Ako se dakle pokloniš preda mnom, sve je tvoje.
(Lk 4,6–7)

No kakve koristi od takvoga „književnoga rada", makar je i trajao već nekoliko desetljeća, osim prisnoga unutrašnjega zadovoljstva, premda ga ni ono nije više tako intenzivno ispunjavalo kao prije? Možda je doista sve vrijeme samo umišljao da je književnik. Njegovo dugotrajno piskaranje bilo je više-manje uzaludno, više nije ni očekivao da će doista „uspjeti", da će ga netko zamijetiti. Još je uživao u stvaranju, još je, premda sad rjeđe, bio u stanju posve uroniti u naporan, zahtjevan, ali još plodan, emocionalni i određenim smislom ispunjeni svijet stvaranja, pričanja, samotnoga, ali skladnoga magijskoga pjevanja, oblikovanja, klesanja, bojenja i brušenja priče, pjesme, ili pomnoga razvijanja eseja o onome što je još smatrao vrijednim i potrebnim reći, što je još smatrao vrijednim rudarenja začudnim preljevima jezičnih bogatstava, kako bi iz rudnika mukotrpno iznio dio zadovoljavajuće složenoga izražavanja.

Prostranstva unutrašnje dimenzije još su mu pružala dragocjen, spasonosan bijeg od sve dubljega osjećaja ispraznosti, uzaludnosti i konačne promašenosti, u petom desetljeću života, nakon što je, u razmjerno kratku roku dva puta izgubio posao, pa je u toj dobi živio od socijalne pomoći, a i Ivana ga je napokon ostavila, nakon što je, kroz dva desetljeća stoičkoga života s njim, uporno i vjerno očekivala bolje dane, no sad je već bilo posve jasno da ti dani nikada neće svanuti. Istina, nije se prvi put našao u takvu položaju i raspoloženju, no teško da će ovaj put biti u stanju „okrenuti novi list" i otisnuti se u kakav poletni pothvat, koji bi vodio barem nekakvu uspjehu.

Premda je, nakon večernje mise, tek izašao iz crkve, koja je bila na privlačnu mjestu, blizu velikog, bujno ozelenjeloga parka, i premda ga je na klupi pod hrastom (kamo je sjeo jer još mu se nije išlo u pusti stan, a niti mu se besciljno lunjalo ljetnim, prilično praznim ulicama) odjednom, kao nekad, obuzelo nadahnuće za novu pjesmu, osjećaj gorčine i beznadnosti nije se povukao, čak ni dok je u diktafon recitirao stihove za koje je osjećao da nikako nisu loši.

Još je redovito išao u crkvu, a njegove su radove poneki kritičari i hvalili, premda ih je mogao objavljivati samo u malim, možda zanimljivim, ali posve neutjecajnim časopisima i publikacijama, daleko od „glavne struje", a i u „vjerskoj periodici", gdje su se njegove ne baš nenadahnute, pažljivo sročene umotvorine gubile među manje uspjelim, „svaštarskim", ili nabožnim uradcima, pa iako je i u crkvi, a i u trenucima stvaranja još osjećao tragove stare zauzetosti, nade i bezvremenoga poleta, ipak je osjećao da je dospio u bezizlazan položaj, u slijepu ulicu koja je sad doista značila kraj dugoga, često oduševljenoga, ali neuspješnoga puta.

Povremeno je, unutar te iste periodike, mala skupina poštovatelja (očito upornija od njega samoga) objavljivala pohvalne osvrte na njegove tekstove, jer ta djelca, tvrdili su, na vrlo izvoran, upućen i nesvakidašnji način zadiru u teme o kakvima malo tko tako smjelo piše, iako je prijeko potrebno ukazati na njih, pa njegovi radovi „nesmiljeno raskrinkavaju duhovno stanje našega svijeta i vremena, a i potpuno lažne, ali odasvud zdušno, pa i politički, nametane „vrijednosti", no Mladen S. je, evo, u polovicu petoga desetljeća života ipak zašao kao više-manje nepoznato piskaralo, koje u netiražnim, obično kratkotrajnim publikacijama, može pisati o bilo čemu, a da to ostane nezamijećeno i bez ikakva odjeka.

Sad je, pomalo razdražen zbog smetnje, morao prestati u diktafon recitirati stihove, koji su mu, kao i obično, bili podareni naglo, naoko odnekuda izvan njega samoga, jer klupi na kojoj je sjedio približavao se čovjek srednjih godina, možda njegov vršnjak, pažljivo začešljane, prosijede kose, a odjeven u sivo, lagano i očito skupo ljetno odijelo s tamnom kravatom baš se nije doimao kao besposlen, kasnoposlijepodnevni šetač parkom. Mladen S. nestrpljivo počeka s nastavkom recitiranja iznenada, dragocjeno pronađenih stihova, jer nije htio da netko čuje istrgnute, osjećajne, pomalo visokoparne retke, a nadao se da će se prolaznik udaljiti prije nego nadahnuće izblijedi isto tako naglo kao što je i sijevnulo, no čovjek ne samo da nije prošao, nego se uputio ravno S-u, a došavši do klupe upitao je sa smiješkom na duguljastom licu pomalo oštrih, ali pravilnih crta:

- Oprostite na smetnji, ali mogu li sjesti?

Zbunjeni S. zapravo baš nije bio spreman „oprostiti na smetnji", ali zatečen, nije imao kamo, a unatoč „izvornosti" i beskompromisnosti koju su hvalili njegovi malobrojni poštovatelji, izvanjski je ipak bio odviše konvencionalno nastrojen da odgovori drukčije nego potvrdno, pa neznanac sjedne, a S. osjeti diskretni miris skupe kolonjske vode.

Uljez u nadahnute stihove gledao ga je vedrim, no prodornim pogledom vrlo plavih očiju (S. mu na desnom obrazu primijeti poduži ožiljak), a vjerojatno je osjetio S-ovu iritaciju, jer požurio se još jednom ispričati za neočekivano nametanje.

- Oprostite, ali učinilo mi se... - imao je dubok, pomalo hrapav, ali ugodan glas i intonaciju, koji su S-a podsjetili na govor glumca. - Niste li vi Mladen S., književnik i publicist? Pretplaćen sam na *Staze riječi*, vrlo zanimljiv časopis, možda ne velike naklade, ali često vrlo poučan, a velike su naklade danas ionako uglavom rezervirane za banalne gluposti. U *Stazama riječi* posebno rado čitam vaše doprinose, a imam i nekoliko vaših knjiga. Na koricama *Izvora ponoći* je vaša slika, a bili ste i u novinama, pa sam vas prepoznao. Već prije nekoliko dana opazio sam da ovdje sjedite, a ovaj krasni park je i moje omiljeno mjesto. Vidio sam i da ste izašli iz crkve, što je pohvalno, jer i u praksi provodite ono o čemu pišete. Htio sam vam još prije prići, no nećkao sam se smetati, a danas sam... No nije pošteno, ja *vas* poznajem, a vi još ne znate tko sam *ja*. Vatroslav Pirek - predstavio se. - Možda se čuli za mene. I sam se bavim publicistikom, a i izdavaštvom. Štoviše, vlasnik sam izdavačke kuće *Pir,* kratak naziv, koji se brzo pamti, izveden, dakako, iz mog prezimena. Možda ste čuli za tu tvrtku, jer kao i vi, nastojimo objavljivati što kvalitetnija djela, a to je danas vrlo teško i slabo isplativo. Srećom, neizbježne gubitke još uvijek uspijevamo nadoknaditi... na druge načine. No vi se ne morate baviti takvim kompromisima, a sudeći po onome što o vama znam, ponajviše iz vaših djela, kompromisima niste baš ni skloni. Moram vam polaskati: Smatram da kod nas danas nitko tako vješto, s takvim uvidom i izvornošću, ne piše o onome što bismo mogli nazvati temama vjerske filozofije, premda takvo što više nije baš popularno. U zadnjem broju *Staza* počeli ste objavljivati novi roman, u nastavcima. Početak obećava, vrlo je zanimljiv. Ponovno neuobičajena, intrigantna tema, u vašemu stilu.

- Da, ali ne znam hoću li ga završiti. *Staze riječi* su dobar časopis, vode ga entuzijasti, ali uglavnom samo tu mogu redovito objavljivati. Imate pravo, teme koje me zaokupljaju baš nisu popularne. Svoje sam knjige uglavnom sam financirao, prođa je slaba, pa moram priznati da sam unatoč vašemu priznanju, već prilično obeshrabren. Zato mi je drago što sam vas sreo, gospodine Pirek. Cijenim vaše zanimanje, ali, kako kažu, jedna lasta ne čini proljeće. Ni ovaj roman, ako ga završim, vjerojatno neće uspjeti naći nakladnika, kao ni drugi, a prilike mi više nisu takve da bih i ovu knjigu objavio u vlastitoj nakladi. Da budem iskren, u zadnje vrijeme pišem daleko manje nego prije, jer više i ne

osjećam da sam nekakav književnik. Pisce ljudi čitaju, morate imati barem nekakvu publiku. Oprostite, ako sam vas razočarao gorčinom, ali...

- Ne, ne - upadne njegov sugovornik. - Cijenim vašu otvorenost, no uvjeravam vas da nemate baš posve pravo. Ljudi čitaju vaše radove. Čitatelji možda nisu tkozna kako brojni, ali jamčim vam da vaši tekstovi ipak imaju nekog utjecaja, utječu na njih. Utjecaj je ionako vrlo relativan pojam. Nekad je mnogo važnije na *koga* utječete, što se ne može iskazati pukim brojevima.

- Hvala, ali baš i nemam povratnih informacija o tome kako prolaze moje umotvorine, a u zadnje me je vrijeme, na žalost, spopala neka opasna ravnodušnost.

- Ne smijete popustiti rezignaciji. Vaši su tekstovi doista drukčiji, svjesniji, dublji, a stvarima prilazite s vrlo svježega, neočekivanoga stajališta. Primjerice, uživao sam u vašem nedavnom eseju o vrijednostima, kad kažete da se zapravo treba dobro čuvati „pukih ljudskih vrijednosti, koje se stalno mijenjanju, prilagođuju mutnoj politici, koristoljublju, volji za moć i pohlepi pa se neizbježno izopačuju, a pod njihovom se krinkom često skrivaju njihove posvemašnje suprotnosti, zamke najvećih nevrijednosti". Sviđa mi se kako raščlanjujete naličje „suvremenih stečevina", od borbe za ljudska prava, kojima se zapravo također manipulira u sebične, ideološke svrhe, preko liberalizma, sve do same, tobožnje kako kažete, demokracije, u kojoj nalazite hrpu proturječja, lažnosti, zavaravanja, floskula i nedosljednosti. Danas se na sva usta priča o vrijednostima i pravima, ali dobro ste primijetili da u svemu tome ima mnogo dvoličnosti, licemjerja i puke ideologije, pa čak možemo zapaziti moguće začetke, kako ste se izrazili, novoga totalitarizma i represije, koja je možda još opasnija od one prijašnje, jer je vješto skrivena lijepim frazama, kojima se naoko nema što prigovoriti. Sviđaju mi se i vaše priče. Dosljedno iznose poseban pogled na svijet i u tome mi se čine vrlo značajne.

- Značajne? - podrugne se S. - Imam upravo suprotan dojam. Iako sam se, pišući ih, dosta potrudio, ostale su neprimijećene, bez odjeka, a uglavnom sam ih objavljivao samo u *Stazama.* Doduše, slao sam ih unakolo, raznim uredništvima, ali progutao ih je mrak, u časopisima „glavne struje" nisu imale nikakva izgleda, ni prije, a ni sada, jer čini se da neke teme nisu pogodne ni za jedno doba.

- Značajnost, važnost nečijega umnoga ili književnoga rada također je vrlo relativan pojam, a ne mjeri se uvijek po tome gdje vas objavljuju, a ni po tome plivate li „glavnim strujama". No slažem se s vama da je žalosno kad zanimljive stvari nemaju odjeka, a kvalitetni su ljudi zapostavljeni. Ipak,

možda su vaši radovi značajniji nego što ste ovoga trenutka svjesni. Uvjeravam vas da su neki ljudi zapazili vaše uvide u bit problema o kojima pišete. Napisi su vam paradoksalni, ali baš zato zanimljivi, posebno oni u kojima, kako sam rekao, raskrinkavate sadašnje stanje duha i vrijednosti, njihove premise, pa ih, tako reći, izvrćete naglavce. Širok duh, koji je u stanju jasno uviđati i oštro, objektivno raščlanjivati rijetka je posebnost, a sve što je rijetko, uglavnom je i skupo. Što znači da se ponekad posjedovanje tih sposobnosti skupo plaća: neprihvaćanjem, nerazumijevanjem, barem prividnom neuspješnošću, usamljenošću, pa i oskudicom. No na neki tajanstveni način, duh gotovo uvijek čini svoje, makar, „ispod žita", u potaji, njegova se predviđanja ispunjavaju, a poruke se uspijevaju probiti do ljudi koji ih prepoznaju, primaju i cijene, čak se njima nadahnjuju i prenose ih dalje... u svijet, pa se nikad ne zna gdje će završiti. Zato je svaki živ, budan, nezadovoljan i nemiran duh potencijalno opasan, da, opasan, jer učinci su mu nepredvidivi. Putevi svijeta ponekad su vrlo zamršeni i neočekivani, gospodine S.

- Ako su moje poruke do nekoga i dospjele - odvrati S., pomalo začuđen tom tiradom - ja baš ne znam za mnogo slučajeva. Zato sumnjam da sam baš jako opasan, ali hvala vam na utješnim riječima, a nadam se da se, što se mojih skromnih radova tiče, neće pokazati da su i vaše riječi, oprostite, tek dobronamjerne fraze.

- Dobronamjerne? - ponovi Pirek, a S. se iznenadi, jer mu se učinilo da je u plavim, prodornim očima svog sugovornika opazio ironični bljesak. - Ne, mislim da to u vašem slučaju nisu tek lijepe fraze. Kažete da ne znate do koga su sve dospjele vaše poruke, ali i ne morate znati. Eto, primjerice, ja sam čuo za vas, a i drugi poznaju vaše radove. Ponavljam: važnost je složen i relativan pojam. Iznenadili biste se. Dobro kažu da je ponekad važan već i titraj leptirovih krila. No istina je da vi, primjerice, zaslužujete nešto više i bolje. To mi je jasno, jer bavim se izdavaštvom, što znači da se pomalo razumijem u pisanu riječ, u njezinu snagu i mogući domet. Možda vam je poznato da kuća *Pir* dosta objavljuje, u razmjerno kratko vrijeme uvelike smo se proširili, imamo knjižare u više gradova, možemo se pohvaliti s više nego nekoliko uspješnica, sudjelujemo na svim većim međunarodnim sajmovima i književnim događanjima, a tu su i razne dotacije, jer tko danas može živjeti isključivo od lijepe, makar koliko umne riječi? No moram se pohvaliti da prilično dobro stojimo, a kako rekoh, vaši su me radovi zainteresirali, pa ne trebam mnogo toga odvagivati. Cilj nam je privući uistinu sposobne ljude, pa mi je drago da sam naletio na vas. Prijedlog je sam po sebi razumljiv: Pozivam vas da nam se pridružite kao

vrstan autor i urednik, a odat ću vam da će ubrzo biti slobodno i mjesto glavnoga urednika. Plaća je vrlo dobra, jer mi pravilno vrednujemo sposobne ljude, a tu su, kako sam rekao, i razne privlačne pogodnosti. Imamo dobre veze s velikim izdavačkim kućama u svijetu, mnogo prevodimo, a oni pak prevode (i dakako, dobro promoviraju i nagrađuju) naše autore, pa ćete, da se tako izrazim, mnogo raditi i globalno, jer najbolje je raditi gledajući u budućnost. Moram reći da nam uredovno vrijeme nije strogo određeno, važni su samo rezultati, a kod vas će ih nedvojbeno biti. Što kažete?

S. je zurio u njega, zatečen. - Čini mi se da sanjam. Ili pak da su mi se iznenada postvarile posve neobuzdane maštarije. Kad bi ovdje bilo vode, stavio bih glavu pod hladni mlaz, da se uvjerim da sam budan. Ne znam što da kažem, naprosto sam zanijemio.

- A kod vas je to prilično rijetko - vedro će njegov sugovornik. - Inače ste zavidno rječiti.

- Znači li to... - počne S. zbunjeno i nespretno - da vam na uvid mogu ponuditi i svoju novu novu knjigu, ili, da ne budem neprimjereno drzak, čak i nekoliko rukopisa? Kako rekoh, nemam više sredstava za „samizdate", a ovo je došlo kao... baš kao najljepše čudo.

Smiješak nestane Pireku s lica, a on skrene pogled plavih očiju sa sugovornika i zagleda se u raskošnu vrbu na zelenoj livadi pred njima, okupanoj kasnoposlijepodnevnim ljetnim suncem. - Kako da kažem... to će, hm, biti malo teže, jer naša je izdavačka politika drukčija.

- Drukčija? Ali upravo ste rekli da tražite sposobne ljude, a i da moje radove ne smatrate posve lošima.

- Zapažanje, raščlamba, jezik i stil jaka su vam strana, pišete vrlo vješto, promišljeno, pomno i oštroumno, ali teme su nekako izvan naše koncepcije. Naši čitatelji, suradnici, a i vaši budući kolege na poslu, ako prihvatite moju ponudu, navikli su razmišljati na... drugi način.

- Na kakav to „drugi" način? - zanimalo je S-a. - Nisu valjda usko isključivi, žalosno ograničeni kakvom skučenom ideologijom?

- Ja sam čovjek širokih interesa i ukusa - objasni izdavač polako, očito pažljivo birajući riječi - ali naše bi čitatelje, a možda i neke poslovne ortake, vaš pristup mogao pomalo smetati. Objavljivanje vaših izvornih knjiga zato bismo ostavili za neko povoljnije vrijeme, a sada bismo vam ionako pružili priliku da mnogo radite, da budete posve zaokupljeni te da svoje sposobnosti stavite u službu naših zanimljivih i opsežnih projekata. Ponajprije je riječ o uređivanju i prevođenju djela istaknutih svjetskih autora, za koja smo dobili ekskluzivna

prava. Glede prava, moram vam reći da ćete mnogo putovati u inozemstvo, pa i na druge kontinente. Dinamičnost toga posla spaja korisno s ugodnim, pa mislim da biste tu mogli uvelike uživati, jer, ako su vam protagonisti vaših knjiga imalo nalik, nemiran ste, pustolovan duh, a zadovoljstvo i ispunjenost na poslu vrlo je važna stvar u našim životima.

- Bih li zbilja bio tako zadovoljan i ispunjen, ako ne bih... No smijem li znati koje to „svjetske autore" predstavljate?

- Danas odreda najzanimljivije i najuglednije na svom području. Tu su, primjerice, Morton Williams, Jonathan LeDrew, Fallon Cockwyx, Merle Spaulding, Jacques Rabbieux i drugi.

- Elita, naravno, na određeni način, u određenim... „područjima" - zamišljeno potvrdi S. - Da, primijetio sam da ste objavili sve te knjige... Dojmljiva biblioteka, ako cijenite njihove poglede i način razmišljanja, ali ne znam... Vaša se „izdavačka politika" doista jako razlikuje od moje: *Lažna svijest o Bogu, Jedinstvo ne trpi religije, Konačno oslobođenje, Dugo Božje umiranje, Kavez vjere, Bog koji sve ne vidi, Povijest vjerskoga nasilja* i što sve ne. To su te uspješnice eminentnih autora, a i vaša „izdavačka politika"? Neke sam prelistao, čak sam ih djelomično pročitao, djelomično, jer moram priznati da se na takvo što baš nisam mogao usredotočiti. Te knjige uglavnom govore o svijetu koji je tako uznapredovao u „osvješćivanju" i ustanovljavanju najrazličitijih „demokratskih prava i sloboda" da će naposljetku „ujedinjen", u konačnoj, „oslobađajućoj" slavodobitnosti uništiti kaveze, rešetke, i okove vjere, koja je ionako oduvijek samo „poticala na nasilje", zagovarala „najužu isključivost, netoleranciju i mržnju", a bila je osobina primitivnih, zaslijepljenih, ili čak patoloških fanatika koji su snovali i činili samo zlo i užase, pa im u današnjemu miroljubivomu i liberalno „osviještenomu" svijetu, punom najsvetijih, konačnih vrijednosti, nikako nema mjesta, kao, čini se, ni mojim knjigama. I one, a i „religijska vjerovanja" sablažnjuju, jer u biti znače „žalosnu netoleranciju", pa stoga i „nedopustivo rušenje ljudskih prava i vrijednosti", „govor mržnje", protivštinu napokon dosegnutim ljudskim i zato jedino pravim vrednotama. Je li tako? A osim tih vrhunskih stranih, objavljujete li i domaće autore?

Pirek je šutio, svejednako zureći u vrbu.

- Zapazio sam i njih, no i oni se lako i naravno uklapaju u takvu „izdavačku politiku" - nastavi S. - Sve mi se to čini vrlo različito, da ne kažem dijametralno suprotno onome o čemu *ja* nastojim govoriti, pa priznajem da ne razumijem zbog čega ste mi se potrudili ponuditi posao? Doista vam se sviđaju moje knjige?

- Gospodine S., već sam vam nekoliko puta rekao da mi se sviđaju vaša umnost, oštrina i način pisanja, a puke se teme mogu promijeniti. Teme su u jednom vremenu ove, a u drugomu drukčije, pa se treba prilagođavati.

- Mislite li da bih se ja uspio... „prilagoditi"?

- Ne volim vidjeti kako sposoban čovjek svoju rijetku nadarenost razbacuje na zastarjele uzaludnosti, pa se nađe na rubu propasti, a mogao bi napraviti toliko korisnoga...

- „Korisnost" mi nikad nije bila baš jaka strana - nasmije se S. - Kako je rekao Paul Valéry...

- Gospodine S. - prekine ga sugovornik - moja je ponuda bila iskrena. Cilj nam je stupiti u dodir sa svim po bilo čemu iznimnim ljudima, a njih nema mnogo, pa je to ostvarivo. Ne mislim samo s razvikanim i reklamiranim autorima, nego s doista nadarenima, kojima se, možda, iz raznih razloga, dosad nije pružila prilika kakvu zaslužuju. Mislim da smo ovdje prvi koji tako široko i potpuno djeluju u tom smislu.

- A tko ste vi, zapravo, i zbog čega to hvalevrijedno djelovanje?

- Znate tko smo, a i vama bismo pružili priliku da napokon pišete što se isplati.

- Ili da možda više uopće ne pišem. Rekli ste da značajna djela duha na tajanstven način dopiru do ljudi i dobivaju na važnosti, jer važnost je relativna i složena. No zašto su vam moja djela važna? Zato što vam se sviđaju, ili možda baš naprotiv: zato što su suprotna vašim „pogledima"? U vašoj tvrtki takvo što ne bih mogao, ili čak ne bih smio objavljivati, a možda ni pisati, jer to ne bi bilo poželjno. Zašto? Zato što se kosi s vašim „izdavačkom politikom"? Opet vas pitam: tko ste vi?

- Rekao sam vam da sam izdavač.

- Pirek... Pir na starogrčkom znači *vatra*, a spojeno s našim deminutivom, prezime bi vam značilo „vatrica".

- Duhovito, no šalu na stranu. Nudim vam nešto što je teško odbiti. Za vas bi to značilo nov, posve drukčiji, sjajan početak, u skladu s vašom nadarenošću.

- Svoju „nadarenost" iskazujem na meni jedini moguć, zanimljiv i prihvatljiv način, a baš se mnogo ne osvrćem je li to kome po volji. A sad bih trebao mijenjati svoj način rada i teme koje me najviše zanimaju, kako bih se „prilagodio"... čemu? No priznajem da takav mamac može dovesti u ozbiljnu kušnju.

- Nije to mamac, nego ponuda autoru koji ulazi u područje našega zanimanja...

- Po čemu? Ponuda je nerazmjerno velikodušna. Oduvijek sam bio pomalo paranoidan, a sad mi se, priznajem, nameću svakakve primisli. Pitanje je možda glupo, ali naprosto ga moram postaviti, jer ne mogu se svladati: Je li u mojim djelima nešto tako važno da me želite potkupiti sjajnim egzistencijalnim preokretom? Što uopće znači ovaj naš susret, je li to nekakav karikaturalni prizor iz *Fausta?*

Izdavač se nasmije, iako mu se izraz lica nije razvedrio. - Zašto karikaturalni?

- Još će mi netko ponuditi i novu mladost, žene, možda kakvu Margaretu. Jesam li tako važna osoba?

- Uspjeh, imetak i moć svakako bi vas pomladili - prihvati Pirek - pa bi se možda našla i kakva Margareta. Žene vole uspješne ljude, a često ne gledaju na dob. Budete li imali sredstava, kakva ćete s nama doista imati, možda se možete čak stvarno pomladiti. Genetički inženjering danas čini čuda.

- Prava faustovski primamljiva kušnnja - ironično će S. - Kad smo već kod toga, budem li radio kod vas, hoću li moći i dalje ići u crkvu? To me smiruje.

- Kako hoćete, ako budete imali vremena. No vremena neće biti mnogo, jer imat ćete mnoge zadaće. Uspješni smo, što znači da smo i poprilično zahtjevni. Marljivi ste, moći ćete napisati mnogo kartica, iako u ponešto drukčijem stilu nego do sada, a kartica se kod nas uredno i pošteno plaća. Sve to oduzet će vam dosta vremena, ali s druge ćete strane procvjetati.

S.-u se doista činilo da sanja. Vjetar je šumio u granama krošanja oko njih i pjevale su ptice. - Sumnjam da ću ikad više procvjetati - reče on - a pogotovo na takav način, zapostavljajući ono što mi cijelo biće nalaže da radim, pa makar kako to beznačajno i neuspješno bilo. Ne pisati ono što želim, što me sačinjava, a s druge strane raditi ono hladno „suvremeno" i „unosno", što mi drugi određuju, naručuju unutar moćne tvrtke koja promiče danas „poćudne" ideje i bogato ih nagrađuje... sve mi to odviše miriše na represiju, a mislio sam da smo i nju, a i totalitaristički način razmišljanja ostavili iza sebe, u dvadesetom stoljeću, no odavno mi je jasno da sam se prevario. Moram vam reći da osjećam organsku odbojnost, zapravo alergiju prema svakom totalitarizmu. Za vlastitu korist nisam služio ni prošlomu, pa neću ni u ovomu novomu, samo zato što je naoko uglađeniji, licemjerniji i što pokazuje lažnu brigu za sumnjive „vrijednosti", jer po tome je možda gori od prijašnjega, koji je barem otvoreno gušio. Ne volim ni ljude koji povlađuju takvomu mutnomu stanju i promiču ga, pa makar to vodilo ne znam kakvoj poslovnoj uspješnosti.

- Odlučne riječi, gospodine S., no možete li sebi dopustiti takav stav? - upita Pirek mirno, ponovno ga motreći, sad već otvorenije ironičnim pogledom.

- Jer što vam preostaje? Vaša dob, a ni, kao što kažu, „imovno stanje" više ne obećavaju mnogo. Sami ste, već zaboravljeni, pa što ćete dobiti ako se grčevito držite nekakva integriteta i vlastitih vrijednosti, koje vam dosad nisu donijele ništa vrijedno spomena? Što uopće imate od njih, pa jesu li prema tome doista prave i valjane? Postoje li uopće, ili se samozavaravate više nego što ste spremni sebi priznati?

- Možda je samozavaravanje sudbina svih nas, pa i vaša. Ako sam već i posumnjao da „moje vrijednosti", kako ih nazivate, uopće postoje, upravo ste mi *vi* dali nekakav dokaz da nisu posve isprazne i nadiđene. Zbog čega biste se inače tako trudili da pridobijete nikogovića poput mene? Čudno je to pitanje, a cijelo ovo poslijepodne vrlo je neobično. Predmnijevam da postoji razlog što ste ovdje i što ste mi prišli, i to važan razlog. Sami ste rekli da je važnost relativna, a razni ljudi različito gledaju na nju. Čemu već stoljećima tako bespoštedna, nesmiljena borba protiv nečega što ne postoji, protiv vjetrenjača, ako su moje vrijednosti doista tako ništetne? Čemu sav taj napor, ljuta bitka, a naposljetku i ne baš mali izdaci, od strane ljudi kao što ste vi? Kažete da biste me vrlo dobro plaćali, ali zbog čega biste se uopće trudili? Nemam organizatorske ni menadžerske sposobnosti za rad u uspješnoj tvrtki, a već sam zašao u godine. Biste li me plaćali za ono što bih radio, ili baš suprotno, za ono što *ne bih* radio, što više *ne bih smio* raditi kad biste me *vi* kontrolirali? Jesam li svojim nezapaženim, „zastarjelim" raščlambama „protivština svog vremena" ipak nabasao na nešto što je, kako ste sami priznali, tajanstvenim i zamršenim putovima doprlo do određenih ljudi, pa i i grupacija, te sam ih se vrlo neugodno dojmio, kako god bio neuspješan? A koji su to ljudi? I vi im pripadate?

- Ja? Nisam li ja postvareno spasenje nesretnog, zapostavljenog, a nadarenoga umjetnika, pa mislim da ne zaslužujem takvu nezahvalnost i sumnjičenje. No danas mnogi stvaratelji, možda i s pravom, naginju paranoidnim zaključcima.

- Po drugi put tvrdite da sam usamljen. Kako znate?

- Nemate mnogo prijatelja, nemate ni djece, a žena vas je nedavno ostavila...

- Odakle vam to? Takvo što nigdje niste mogli pročitati.

- O vama znam sve što je potrebno kako bih stekao onako cjelovitu sliku kakvu želim. Iznenadili biste se što sve znam.

- Pripadate li nekoj tajnoj službi? Je li to posrijedi? Jesam li imao pravo kad sam govorio o... „grupaciji"? Dakle, kako ste i sami rekli, zanimljivi, ili

barem *nekome* zanimljivi radovi doista tajanstveno dospijevaju do „pravih" osoba, premda u „glavnoj struji" ostaju posve neprimijećeni. Je li to još jedan paradoks izopačenih odnosa u našemu svijetu, a mislio sam da živimo u barem kakvoj-takvoj demokraciji.

- Živimo - nasmiješi se njegov sugovornik - ali ništa nije savršeno.

- Nazvali ste se mojim „postvarenim spasenjem". Vrlo zanimljiva titula. No ako prihvatim vašu ponudu, neće li prije biti riječ o propasti, o konačnom utapanju u... zaraženoj svagdašnjici, koju vi i vama slični stalno činite sve gorom, tanjom i besmislenijom? Možda bi, u mom položaju i dobi, bilo pogubno ne prihvatiti takav mamac, ali mislim da bi bilo još gore kad bih pristao na ponudu. Ako se nastojite baviti nekakvom umjetnošću, napor je smislen i imalo vrijedan samo ako u dubini bića pronalazite i odande iznosite najčistije, najprostranije, i najplodnije u sebi, ono što vas u isti mah čini izvornim, jedinstvenim, ali i povezanim s ljudskim traženjima, srodnim onomu najboljemu čemu teže misaone, primljive osobe. Izraz vam mora biti izvoran, samosvojan i zato lišen svake sputavajuće ideologije, koja je smrt svakoga duha. Iz vlastite dubine obraćate se drugima, a to obraćanje, taj izraz prolaskom kroz srce moraju steći univerzalnost, kako bi vaše boli, traženja i moguća nalaženja bili valjani, i općeprimjenjivi za druge, umne ljude. Ako nema temeljne, izvorne utjehe i putokaza drugima u njihovim zamršenim traženjima, ne trebate se ni baviti tim poslom, jer napor vam je uzaludan i prazan, makar kako naoko bio „uspješan". Na koliko je „uspješnica", a svake godine ih je cijela hrpa, uopće vrijedno gubiti vrijeme? Posve je besmisleno da umjetnik služi bilo kakvoj ideologiji, jer one su najljuće neprijateljice i izopačiteljice, smrtne rane izvornosti i temeljne vrijednosti onoga što radimo. Izraz „stvarati" trebao bi biti potpuna suprotnost glagolu „služiti". K tome, vrlo je jadno služiti ljudskoj ideologiji, čak i daleko pametnijoj od danas vladajuće. Kog ste vraga uopće vi? Zapravo možemo služiti samo Bogu ili pak, ako je to vaš izbor, đavlu, jer jadno je biti sluga pukih ljudskih ideologija ili trendova. U kakvu me to službu želite namamiti? Ako, na kraju krajeva, služimo Bogu ili đavlu, kome bih služio prihvativši vašu ponudu?

- Izvrsno predavanje - kimne Pirek - pa je šteta da vam još nismo organizirali književnu tribinu. Vrlo lijepo govorite o umjetničkim ciljevima, svoju ste nadarenost posvetili precizno određenim, uzvišenim ciljevima, ali, oprostite, premnogi ih čitatelji smatraju odviše teškima i posve neprivlačnima, jer govorite istinite, ali „tvrde" riječi", kakve velika većina čitatelja ne želi čuti, a tako nećete nikamo dospjeti. Ljudi više ne uzimaju knjigu, a ni umjetnička djela uopće,

da bi barem pokušali nazreti dio neke istine. Na žalost nije više vrijeme kad si čovjek može priuštiti da piskara posebno duboke, izvorne stvari i očekivati da će netko imati smisla i volje kroz to zaorati. Brzina, instant-uspjeh ideologija i interesi sve su preuzeli. Nadarenost danas nekome podaruju i potvrđuju samo utjecajne skupine, koje pak cijene i priznaju samo korektnu ideologiju. Možemo plakati nad time, no to je tvrda, nezaobilazna činjenica. To su pravila ovoga svijeta. A da cijela stvar bude gora, čini se da ni oni gore - Pir s podrugljivom smjernošću podigne pogleda prema nebu - odviše ne mare za vašu samozatajnost i zauzet rad, jer se nisu baš potrudili oko vaše „promidžbe". Znači li to da se vaš stil ni njima ne sviđa? Tržišni rezultat je izostao - nastavi on ozbiljnije - a njime se danas mjeri sve, pa i umjetnička uspješnost. Da sam na vašem mjestu zamislio bih se.

- Ne znam kako o toj stvari razmišljaju „oni gore" - odvrati S. - no rekao bih da s onima „dolje" nemam takvih problema, jer, što se njih tiče, promidžba mi nije ni potrebna. Oni se izgleda brinu za mene i moje radove daleko više nego što mi je drago. Valjda *vi* nemate kakve veze s njima?

- S „onima dolje"? - Pirek prstom pokaže prema zemlji. - Insinuirate da imam veze s demonima? Valjda me ne smatrate đavlom? - upita vedro. - Uvjeravam vas da nisam tako slavno biće. Vaša vas maštovitost zbilja vodi vrlo daleko, gospodine S.

- Je li? A iz kakve ste daljine vi došli, odakle ste stigli da biste posve beznačajnomu (no za vas ipak neshvatljivo važnomu) piskaralu iznijeli tako fantastičnu ponudu? Nisu li i to vrlo maštovite daljine? Pitam se samo kamo li vode putovi u njima?

- U pakao, dakako - glasio je zajedljiv odgovor. - No mislite li da tamo ne vodi i vaš samotni, promašeni, paranoidno tvrdoglavi put? Ili se možda nadate kakvoj zakašnjeloj nagradi za svoju karakternost, postojanost i ah, dragocjeno „posebni" senzibilitet, koji oštroumno raskrinkava đavolske zamke izopačenoga svijeta? Nagrade za to ne postoje, barem ne u transcendentnomu smislu, nego samo onako kako vam ja nudim, ili nigdje i nikako, a moja je ponuda naprosto priznanje vašemu radu, koji je dugo išao u krivomu smjeru, pa sam vam htio pomoći. Pustinja je sve izvan pravila ovoga svijeta o kojima sam vam govorio, a takva su kakva jesu. Ne nalazi li se danas i sama vaša vjera u pustinji sličnoj u kakvu se nekad povukao i sam utemeljitelj te vjere? Izbor je samo ovo: ili ćete ostati „moliti u pustinji", ili ćete izaći u plodne, bogate i brze tijekove suvremena života i njegovih zadovoljstava. Oni nikoga dugo ni strpljivo ne čekaju, a vama se pruža jedinstvena prilika.

- Ne bi li me ta „prilika“ odvela u još goru duhovnu pustinju u kojoj više nije vrijedno, a ni moguće bilo što stvoriti, ili čak doista poduzeti, pa stoga takvi pothvati ne mogu biti ni istinski uspješni? Dakle, hvala vam lijepa!

- Nema na čemu. Na žalost, vidim da ne prosuđujete razumno kako sam se nadao. Žao mi je da odbacujete možda posljednju životnu priliku za svoje ispravno vrednovanje, jer nećete biti „transcendentno“ vrednovani, na „onomu“ svijetu, tome se ne nadajte, a čak kad biste i bili, ondje bi se zahtijevalo mnogo više i bolje nego što vi možete dati. K tome, više nemate mnogo vremena, zapravo uopće nemate vremena, pa dobro pripazite na važne odluke i poteze. Nazvali ste me malone đavlom, ali osim đavla, vrijeme vam je najveći i najnemilosrdniji neprijatelj - ponovno se ironično nasmiješio - a naposljetku i vi sami ste sebi veliki neprijatelj. Što se tiče ljudskoga neprijateljstva... ono je beznačajno.

- Hvala vam, ali ne na ponudi, nego na otvorenosti - mirno će i polako S. - bilo da ste otvoreni svjesno ili silom prilika. Zahvaljujući vama, sad predmnijevam da sam valjda učinio barem nešto dobro, što je bilo vrijedno vaše fantastične ponude. U evanđelju piše da će svoj život izgubiti onaj tko ga pretjerano cijeni, pohlepno ga, pod svaku cijenu nastoji poboljšati i „obogatiti“. Kakav god inače bio, ne može se reći da pretjerano, beskrupulozno cijenim svoj život, što mi je možda jedna od rijetkih vrlina. U Novom zavjetu zapisana je još jedna zanimljiva stvar: „Jao vama kad vas svi budu hvalili. Ta tako su činili lažnim prorocima oci njihovi.“

- Ne smatrate se valjda prorokom? Bila bi to posve neprimjerena umišljenost?

- Nikako! Ne stavljajte mi riječi u usta. Ali taj se termin može vrlo široko primijeniti, pa i na „gubitnika“ poput mene. Gubitak, dobitak, pobjeda, poraz, također su relativni, kako sami volite govoriti.

- Možda, ali dobro razmislite kakvim se još pobjedama i dobicima možete nadati, unatoč svim svojim vrlinama. Nudim vam možda jedinu čvrstu i sigurnu vrlinu na ovomu svijetu: priznanje, uspjeh i tvarno, osobno i poslovno zadovoljstvo.

- Valjda nisam baš čvrsta osoba. A glede mojih nada... U najmanju ruku mogu se nadati tome da vas više nikada ne vidim, makar ostao posve sam sa svojim „dragocjenim senzibilitetom“.

- Nada će vam se ostvariti. Ne brinite, više me nećete vidjeti. Nudim samo jedanput, a čak i da sam osoba koja dosadno navaljuje, *vama* se više ne bih obraćao.

- Ne bih vam ni savjetovao. Držite se dalje od mene, premda moram reći da sam, u neku ruku, čak zadovoljan da me je netko poput vas tako procijenio. Nisam baš posve uludo rasuo život.

Unatoč vrlo toplu vremenu, S. osjeti kako je njime iznenada prostrujala hladnoća. Stresao se i ustao, kao potaknut tim hladnim udarom. I nebo se naglo naoblačilo, oko njih je postalo mnogo mračnije, a zapuhao je i jak, hladan vjetar. S-a je obuzeo neobičan osjećaj pustoši i tjeskobe, pa više nije želio ni časa ostati u Pirovu društvu. Bez okretanja požurio je od klupe, izašao iz raskošno ljetnog parka, prošao kraj crkve, a okrenuo se tek kad je odmaknuo, no na već udaljenoj klupi pod krošnjom više nikoga nije vidio. U parku, a ni iza njega, na ulici, nije bilo ni žive duše, no ipak je, kao da se boji da bi ga netko mogao slijediti, žurno koračao pustom, sivom ulicom, vraćajući se u svoje sivo, ali barem poznato, već isto tako predvečernje postojanje.

Žena

Žena moje mladosti koje nije bilo,
žena koja je zauvijek ostala daleko od mene,
nedosegnuta, no ipak –
koliko li je osjećaja za anđele
u zlatnu okviru sjećanja na nju!
Iz vlaka što juri u neznano
načas treba spaziti samotnu kućicu u noći,
s čeznutljivo tajno osvijetljenim prozorom,
na mističnoj livadi uz ponoćnu šumu,
gdje daleko bih, sretno živio
u obećanoj zemlji od Nikad i Nigdje.
Tu ženu treba vidjeti kako sada odlazi
iz moje najbolnije žudnje,
još privlačna, poslije dugih godina
s mojim snom,
još zamamnim, uznemirenim pogledom
traži čovjeka, a nalazi tek besmrtnu čežnju...

Treba sam sjesti kraj mora, izgubljeno, navečer,
osjetiti nespoznate daljine neke konačne ispune,
upiti treba nenapisana pisma nikojoj,
treba moći barem predmnijevati
kakav sjaj bi ozario neopustošeni svijet,
da sam joj zbilja milovao kosu kraj rijeke,
treba biti u stanju osjetiti
kakvom bi obzoru tada otplovili oblaci...

Hoće li?

Strano, čudnovato: silazak večeri
više ne raskriljuje voljenu prisnost,
osjet mi više ne rosi livade
spasonosnom kišom tankoćutna smisla.
Sad hrast sam stoji u zjeni oblaka,
a livade mi u noć naviru
poput neznanih, nedohvatnih rijeka.
Odavno su zamuknula vjenčana zvona,
odavno sam abdicirao
s prijestolja uzaludnih snova,
a djeca su mi već rekla:
„Ipak ti nisi nešto posebno!“

Tuđi smo svom nekoć najplemenitijem bolu,
sutonski nepripadni
proljetnim i jesenskim preljevima lišća.
Hoće li moćni slapovi krajolika,
kroz sve te još moguće daljine,
uskoro zaludno žudjeti iznimnu nam
proćućenost iskupljenja?

Kad pišemo pjesmu

Kad pišemo pjesmu to je
uvijek nekakav vapaj osobi
koja će nas jedina
konačno, najbolje razumjeti,
premda vjerojatno nije nimalo stvarnija
od ludo zaludne, beskrajne težnje
k nestvorenoj.

No uvijek iznova
uporno odbijamo povjerovati
da nas može izdati
čak i jedina čovjekova slamka:
beznadno krhka, izjedajuća, beskorisna,
no za bilo kakav istinski život
paradoksalno, apsolutno nužna
tankoćutnost slutnje...

Drugo ozračje

Ondje smo živjeli,
u posve drukčijoj dimenziji svijeta,
u ozračju stubokom drukčijeg vremena
koje nikada nisam okusio,
no nije nimalo nalik na ovdje.

Kuća ljubavno skrivena
dubinom divlje nabujala vrta,
ti i ja sami, jer teško je naći
put kroz toliko čuvstva za neznano.

Znam da je to bio
snažan, pun i plodan život,
iako ga nisam uspio doseći,
no živjeli smo ondje
gdje se i zimski noćni huk
i ljetne, još neprorijeđene šume
istim pružaju strahopoštovanjem
smislena, razdana srca,
a staze do livada nisu
tisuće ledenih promašaja daleko
od djetinjstva.

Ondje smo živjeli neodoljivi,
barem u Nikada bili smo mi,
ondje bar nećemo tako brzo umrijeti,

pa zato ne reci
da nešto uistinu ljubavno stvaralačko
postoji tek u izgubljenu, jalovu izmišljanju,
da nas čežnja kao zločin obrobljuje
i da ne postoji skrivena kuća u svijetu,
jer premda nas najdublja tajna razara,
sve dok posve ne zaniječemo ljubavno traženje,
ili dok ono prijezirno i posve
ne zaniječe nas
život nas nikada i nikako ne može
posve poraziti...

Dubravko KRSTIĆ

Sljedeća stanica

Šest sati ujutro bilo je doba kada bi Zrinko Kabelka najradije još spavao, ali životne obveze tjerale su ga da bude već u punom pogonu. Naučio se dizati rano iako mu je to uvijek bilo mrsko, ali je zato nastojao ugrabiti mnoge lijepe trenutke svitanja. Shvatio je da je svaki novi dan, koliko se god činio istim, različit od prethodnog i to mu je davalo posebnu pokretačku snagu i vjeru u vječni život iako u tu soluciju nikada nije bio sasvim siguran. Takvim razmišljanjima više se tješio nego što je u njih čvrsto vjerovao. Kako god bilo, svako se jutro zadovoljno spremao na posao, a to rano uživanje pospješila bi i glazba koju bi uključio čim bi se digao iz kreveta, još snen i drhtav. Sadašnji period života bio je rezerviran za Boba Dylana.

Ispočetka je bio usporen, ali čim bi lice zapljusnuo hladnom vodom nestalo bi dosadne jutarnje mamurnosti i dan bi se lagano pomakao s mjesta. Pogledao bi kroz prozor i pomalo teatralno pozdravio jutro, ali to mu nije smetalo, jer drugačije nije znao, a nije ni htio, jer su to bili fini trenutci, i jedini kada bi glumio i uživao u samoći svoje izvedbe. Gluma mu je bila neostvareni san, a glazba, glazba mu je značila koliko i voda. Bez nje ne bi mogao dugo živjeti, i bez obzira što rock-zvijezda nije nikada postao (to mu je bila mladenačka želja) ljubav za glazbu iz dana u dan samo je jačala.

Uza svu tu jutarnju rutinu Zrinku je prvih pola sata novog dana prošlo kao u trenu. To ga je ponekad znalo tako jako zbunjivati da nije mogao točno dokučiti odakle taj brzi i neočekivani protok vremena. Možda je lud, znao je pomisliti, što razmišlja o takvim stvarima, ali i ludost ima nekakvog smisla, makar se doima besmislenom. Umišljao je nadasve da su svi veliki ljudi pomalo luckasti. Možda čak i podosta, nasmijao se pogledavajući ogledalo prije nego što je izašao iz kuće. To je bilo ritualno gledanje bez nekog većeg značenja, jer je svoju kratku kosu pustio da živi kako želi.

Slojevito obučen izletio je iz zgrade poput taneta, uranjajući u gustu maglu koja ga je oduševljavala još od ranog djetinjstva. Išao je uzdignute glave duboko udišući vlažno jutro, sa srećom kojoj nije vidio kraja. U svojoj pekari kupio je mali bijeli kruh i stigao na autobusnu stanicu točno u šest sati i trideset minuta. Pogledao je u smjeru odakle treba doći njegovo prometalo i ugledao dugački autobus koji je bio osvijetljen bolje nego jučerašnji. Naišao je baš jedan

iz plejade sasvim novih kojima se grad hvalio u zadnje vrijeme. Zrinku su ipak draži bili stari ofucani autobusi, rage, kako ih je volio zvati, koji su jednako brzo stizali, a imali su više mjesta za sjedenje, a i udobniji su, bez obzira što su nove reklamirali na sva usta. Netko je morao zbog toga pobrati vrhnje, pomislio je, jer je to uvijek tako. Od pamtivijeka. Ipak, nije se žalio, jer je i u ovome pronašao svoje mjesto na koje se ugodno zavalio. Kreći, rekao je u sebi i autobus je krenuo, jer je pokupio sve putnike i nije imao nikakvog izbora. Nema se što čekati, vrijeme leti, zasjalo mu je pred licem poput nekakvog otkrića njegovo bezazleno razmišljanje.

Iznenađenje je stiglo veoma brzo, čak brže nego se uspio pošteno opustiti, tako da se odmah zapitao jesu li to primijetili i ostali putnici, oni koji su stajali, ili su samo tupo gledali kroz prozor u mrak, dok su oni sretnici čija se zadnjica osladila sjedalom blaženo drijemali i blago pomicali glavu lijevo-desno.

- Sljedeća stanica je Hrvatske bratske zajednice - izrekao je snimljeni glas jedne televizijske voditeljice čijeg se imena Zrinko nikako nije mogao sjetiti.

Iduća stanica bila je relativno kratka pa ga je isti glas iznenada prekinuo u razmišljanju.

- Sljedeća stanica je groblje - čulo se kroz zvučnike i nitko se iz cijeloga punog autobusa nije ni pomaknuo.

Poput zombijâ, pomislio je uznemireni Zrinko, dugogodišnji knjižničar Nacionalne i sveučilišne knjižnice koji se znao naslušati svakojakih priča na svom radnom mjestu, ali na ovakvu morbidnost još nije naišao. Očekivao je da će čuti ime neke ulice kako to već ide u takvim prikazima stanica. Ali „groblje" je očito bilo jače od svega što se moglo izgovoriti u takvoj prilici. O tome je mogao razmišljati do mile volje, ali nije znao kamo bi ga to moglo odvesti.

Malo se stresao, a šest sati i, sada već, trideset i četiri minute ujutro nije baš pogodno vrijeme za takvo što. Promeškoljio se na dragom sjedalu i nervozno treptao gledajući kroz prozor. Želio je iz glave izbaciti negativne misli, jer su mogle postati opasne i nepredvidljive. Sljedeća stanica mora biti Podbrežnica, a onda Rudolfa Fizira ili zračna luka, ovisi o tome što su izabrali oni koji odlučuju.

- Sljedeća stanica je groblje - izrekla je opasna mala kutija, bez emocija i suosjećanja (tako mu se barem činilo). Volio bi da se netko od putnika malo uznemiri, trgne ili pak strese zbog te rečenice, ali umorni radni ljudi koji su iskorištavali svaki trenutak da malo zadrijemaju nisu odavali nikakva znaka da ih u svemu tome nešto dira i na bilo koji način pogada.

Nakon ove druge rečenice, koja se ponovila istim tonom, ali za njega većim intenzitetom, da je stajao Zrinko bi vjerojatno pao na pod. Nije mogao vjerovati svojim ušima. Možda je poludio ili se zamislio pa je nekako bio pod dojmom još prve rečenice, koja mu je nametnula neugodne misli o smrti kao nekakvom kraju ili možda ipak samo početku. Početak je možda bio varka, zamka u koju su ljudi upadali da bi lakše podnijeli vlastiti kraj. Sve mu je to prolazilo kroz glavu vrtoglavom brzinom i nije ni primijetio kako je sa sredine autobusa stigao do vozača. Držao se za ručke naginjući se prema mirnom i staloženom gospodinu u plavom koji ga je samo ovlaš pogledao.

- Gospodine, je li ovo nekakva šala... mislim na to da aparat već dva ili čak tri puta izgovara da je sljedeća stanica groblje, ili je možda skrivena kamera postavljena da u ranu zoru zadirkuje radni narod, ili sam ja poludio pa čujem uvijek jedno te isto - izrekao je u jednom naletu Zrinko brišući maramicom znoj sa čela.

- Moram priznati da ništa nisam primijetio - rekao je vozač i mirno nastavio voziti prateći sve oko sebe. - A možda se pokvario stroj, tko zna? Samo se vi opustite, na vrijeme ćete stići tamo kamo ste krenuli, a groblje to sigurno nije, to vam garantiram - nadodao je uz smiješak.

Za to vrijeme već je netko sjeo Zrinku na sjedalicu tako da je on ostao stajati uz vozača.

- To trebate prijaviti, nekome reći, da ne uznemirujete ljude, valjda netko vodi računa o takvim stvarima. Ili je kod nas sve tako neorganizirano, stihijski, a na kraju i bezuspješno, nešto kao: „drži vodu dok majstori odu" - rekao je uzbuđeni putnik Zrinko kojega je strašno uznemirila kutija iz koje se čula ona grozna, neutješna, sumorna riječ – groblje.

Okrenuo se prema punom autobusu, a ljudi su mu izgledali poput živih mrtvaca koji moraju svako jutro biti isporučeni groblju. Drmusali su se, blijedi, sneni i jadni, uopće ne sluteći što ih čeka. Htio je iskočiti iz kože, ali nije uspijevao, pa ga je sve više stezala. Možda svakodnevna isporuka smiruje dane već u začetku, pomislio je, sada već do kraja obuzet nekom nevidljivom silom koja ga je udaljavala od stvarnosti.

- Pazite li vi na svoju stanicu? - obratio mu se šofer, koji ga je želio nekako vratiti na normalnu stazu jer je primijetio da se sa Zrinkom nešto čudno dešava.

- Sljedeća stanica je groblje - rekao je kroz nervozan smijeh Zrinko želeći malo ublažiti neugodan položaj u kome se našao. To je valjda jedina stanica, jer se ništa drugo i ne spominje.

Šofer se od srca nasmijao, kao da je čuo dobar vic. S vremena na vrijeme pogledavao je blijedog Zrinka, a pokreti ruku i nogu bili su mu rutinski. Automatizirani, pomislio je izmoreni Zrinko jedva se održavajući na, sada već staklenim, nogama.

- Opustite se gospodine, stići ćemo živi i zdravi, i na vrijeme - rekao je šofer pojačavajući brzinu na dugom ravnom dijelu. Uključio je mali tranzistor ne bi li na taj način teške Zrinkove misli zaigrao finom jutarnjom glazbom.

Unatoč svemu Zrinku su noge popuštale, pucale, činilo mu se tako da je jednostavno propao, nestao, nekako tiho, meko, polagano, bez glasa.

Šofer je prvi primijetio njegovu nesvijest jer se cijelo vrijeme okretao prema Zrinku dok su razgovarali. Bio je profesionalac u poslu, ali je znao i to da ljudi vole gledati u oči one s kojima razgovaraju.

Naišla je sljedeća stanica – opet groblje – i on se brzo digao sa svoga sjedišta, bolje reći skočio, i prihvatio iznemoglog Zrinka koji je već dolazio k svijesti.

- Prestrašili ste me, gospodine - rekao je vozač. - Ugodno smo ćaskali i vi ste odjednom nestali. Srce mi je završilo u petama, vjerovali ili ne.

- Što je bilo? - upita Zrinko. - Jesam li živ? Već sam mislio da je moj životni put završio. Moram priznati da nije ni loše tamo gdje sam malo bio, u nekakvom predsoblju, lijepo uređenom i svježem.

- Polako, gospodine, ne žurite se, lijepo sam vam rekao da ćemo stići živi i zdravi, i na vrijeme.

- Sljedeća stanica je groblje - začuo se opet isti glas.

Obojica su se nasmijala, a Zrinko je dozvolio probuđenom suncu da mu izmami suze na licu iako mu mjesto radnje toga trenutka nije bilo sasvim poznato.

grad

dok plima veslima povlači kamen naslonjena stoljeća
neiskazivo kao pipak izgubljenog sidra
trzaji se
svjetlo

pristajanje
i je
i kada
i nije

ali jest

sve plavo
nedogledno plavo
nadolaženje

grad je već dugo u moru
pretvara alge u jutarnje zvijezde

neodvojivo

rešetkasto okno

od sunca do sunca
korak umire

svaki dan
angelus
u oku
dobra glasa
stablo
dohvaća

visoko
dolje
toplina tabana

tko to prolazi ?

iz ciklusa *buđenja*

ionako već nisam ono što jesam
krug govora na bijelom papiru
umrtvljen budenjem
sasvim blizu vrha katedrale
u modro zbijen
otvaram
zvijezda mekoću
nanoseći trag jutarnjeg svjetla

o kako znam drevnu igru
oskoruše što skuplja usne

i peckanje oštrinom obraza izreže kamen

u ovdašnju škrinju ispričati
govor neizbrušena drhtaja
ovlaženi hir duga šuštanja

život koji te vidi nije krunica koja te iskazuje
kolajna je to svečano obješena što vrtložno kruži
mijenjajući dah u tebi okrenutoj prozorima
kao glas koji nastaje i nestaje nestvarno stvaran
šumi kao voda naših usana ocvala kao život
a njihalo uzleta lebdi sneno bez snage
onome tko te vidi i čuje

XI.

točno i određeno
životom kože
možeš samo pogoditi
nebeske širine
stup nikada
vjetar ga ne da iščupati
ispružen je dlan
zalog uzvišenosti
nedodirljiv prolaznosti
sprežen
mlači predvečerje

plavičast dim u auri tvoje ljudskosti prosukljava
pravo na otvaranje dobiše oni koji zatvarahu knjige

kako je svijet napuhan dijamant
rasprsnut u velikoj kupki neba
trčeći velikim koracima
ne znaš gdje ćeš gledati
prijeđeš li crtu nevidljivih
u krvi vlastitoj

sol koja traje izranja iz ribnjaka

Zdenko KREMER

Šahovski prvaci

Kao grom iz vedra neba odjeknula je u mojim ušima vijest da je slavni američki velemajstor i svjetski šahovski prvak Robert Bobby Fischer 17. siječnja 2008. umro u Reykjaviku, u svojoj 65. godini. Nije me ta tužna vijest kosnula samo zato što je takav briljantan i samosvojan čovjek (koji je doduše u mnogim svojim stavovima zasigurno bio u krivu, no ipak je imao hrabrosti i dosljednosti da ne pregiba koljena ni pred kakvim ovozemaljskim moćnicima) prije vremena napustio životnu pozornicu, već i zbog nekih lijepih stvari u mome životu, vezanih uz šahovsku igru, čiji je Fischer, među svim našim suvremenicima, bio sigurno najupečatljiviji i najznačajniji predstavnik, tako da mi se učinilo kako njegovim odlaskom u nepovrat odlazi i dio moje prošlosti.

Osim davnašnjih iskustava u intrigantnoj igri na 64 polja, među spomenute lijepe stvari spada i jedna zabavna epizoda iz moje mladosti u kojoj sam se i sam našao uz bok ovoga šahovskog velikana. Sigurno će mnogima smiješno zvučati spominjanje moje vlastite titule svjetskog šahovskog prvaka – doduše u jednoj drugoj "verziji", tako da Fischerov naslov, a ni oni drugi, koje ni Fischer ni ja nismo priznavali, uopće nisu bili ugroženi ovim mojim postignućem – no mislim da ima smisla ispričati moju šahovsku priču, tim više što ona sadrži i jednu matematičku (geometrijsku) začkoljicu koja će vjerojatno zainteresirati sve one koji uživaju u rješavanju matematičkih problema.

Ne sjećam se točno kada sam naučio igrati šah, jer to je očito bilo vrlo rano, no sjećam se nekih davnih partija koje sam igrao sa svojim Djeduškom, koji me i podučio ovoj igri. Ta najstarija sjećanja vjerojatno datiraju iz vremena kad je Bobby Fischer još uvijek i službeno bio nosilac titule svjetskog šahovskog prvaka.

Sjeli bismo nas dvojica na kauč u dnevnoj sobi, onaj stari, u kojem "pjevaju federi", metodom slučajnog odabira odredili strane, na pohabanu kartonsku ploču, na kojoj su, s druge strane, bila iscrtana i polja za "Čovječe ne ljuti se", složili omanje drvene figure (koje je, kako kaže legenda, izradio moj pradjed, Djeduškin punac, koji je svoj vijek proveo kao stolar u Voćinu) i započeli igru. Bilo je to vrijeme kad je naša dnevna soba bila namještena u onom jednostavnom stilu šezdesetih godina – ormar, vitrina, sobni stol s tri lake fotelje, dva kauča, te (u kutu do prozora) stolić na čijoj je gornjoj plohi stajao televizor

(crno-bijeli), a na donjoj radio-prijemnik s gramofonom (omašan drveni sanduk sa zvučnikom i kotačićima za biranje stanica i regulaciju zvuka). Nije tada još bilo onih nakaradnih i glomaznih regala koji zauzimaju cijeli jedan zid, teških plišanih fotelja i trosjeda što se razvlače u ležaj za cijeli čopor djece, koji toliko ispunjavaju sobu da se njome jedva može prolaziti. Sve je tada zaista bilo jednostavno, prozračno, lagano.

Pa i sama je igra tekla glatko, bez puno napora i mozganja. Koliko se sjećam, i u ta smo davna vremena bili uglavnom ravnopravni suparnici, nekad bi pobijedio on, a nekada ja, usprkos svojoj mladosti i neiskustvu, tako da sam uvijek sumnjao da mi popušta. No mogu reći da ga nikad nisam uhvatio "na djelu" – primijetio da namjerno vuče slabe poteze, niti mi je on to ikada priznao.

U šahovskom pamćenju naročito mi je ostalo ljeto 1974., ono neposredno prije nego ću krenuti u školu, a kojega sam dio proveo s roditeljima u ferijalnom odmaralištu na Korčuli. Sjedio bih često za stolom u blagovaonici i igrao šah s nekim nepoznatim odraslim ljudima. Ne sjećam se jesam li i pobjeđivao, no znam da su hvalili moju igru i da sam bio na to vrlo ponosan. A sjećam se i usporedbi s Fischerom, premda nisam siguran jesu li ih spominjali moji šahovski suparnici ili sam, ohrabren onim pohvalama, sam sebe počeo smatrati nasljednikom velikog velemajstora koji je upravo u to doba bio u svom zenitu.

U to sam vrijeme već počeo pratiti šahovska događanja na televiziji, posebno šahovske komentare Dimitrija Bjelice, pri čemu bih obično ostajao zapanjen njegovom šahovskom intuicijom i spretnošću pri analizi pozicija. Posebnu pozornost privlačili su mečevi za svjetskog šahovskog prvaka, o kojima se na televiziji dosta govorilo. Premda su nakon Fischerovog naprasnog povlačenja sa šahovske scene, pri čemu je Karpov 1975. godine bez borbe osvojio naslov, nastale mnogobrojne nedoumice (moram priznati da sam skupa s Djeduškom sumnjao na neku urotu kojom se htjelo nauditi američkom šahovskom geniju, zbog čega zapravo i nismo priznavali regularnost ovih mečeva), ipak je sve to događanje imalo neku svoju draž. Istovremeno s održavanjem onog pravog meča za svjetskog šahovskog prvaka, Djeduška i ja bismo organizirali paralelan dvoboj, za prvaka nekog našeg vlastitog šahovskog univerzuma.

U vrijeme odigravanja meča u Meranu 1981. godine (Karpov-Korčnoj, 11-7) potrudio sam se složiti i dostojnu scenografiju – ispod sobnog stolića nasuprot onom našem kauču, odnosno dvorani u kojoj se odvijao šahovski meč, izgradio sam grad od kartonskih kućica raznobojnih krovova (za izradu su mi poslužile kutije od žarulja i stare razglednice). Tu je bila i crkva sa zvonikom (izrađena kao kombinacija kutija krekervica i kalodonta). Nekoliko ulica duž

kojih su bile poslagane kuće vodilo je prema željezničkoj stanici (izrađenoj od kutije za neki sirup) na kojoj je stajao natpis "MERANO". Niz kolosijeka pred stanicom činile su šare u obliku ravnih linija uz rub tepiha i upravo su ti kolosijeci odvajali grad od naše dvorane. Ulice su bile pune žitelja od kojih su neki bili patuljci, uglavnom bradati s onim svojim tubastim kapama, dok su drugi imali životinjske glave, a i obličja, premda su ipak svi stajali na dvije noge. I svi su oni gledali prema nama i pomno pratili naš meč. Čak je i šef stanice, koji je stajao pred staničnom zgradom, bio posve zadubljen u naše šahovske partije, kao i jedan majmun u željezničarskoj uniformi koji je sjedio u limenoj lokomotivi s nekoliko drvenih vagona što je stajala na jednom od kolosijeka. Bio sam zadovoljan i ovom publikom kad već druge nije bilo. Tada smo već imali i pravi šahovski sat, onaj s polugama koje se pritišću nakon svakog poteza, što je davalo dodatnu ozbiljnost cijelom događaju, premda moram priznati da nikad nismo obraćali pažnju na vrijeme; djetinjstvo (i starost) vrijeme je kada vremena ima napretek.

No moj je interes za šah tada već počeo polako kopnjeti. Vrhunac je dosegao koju godinu ranije kad sam se uključio u školsku "šahovsku sekciju", koju je vodio naš stari profesor matematike. S velikim sam entuzijazmom odlazio na te sastanke, usprkos tome što se brzo ispostavilo da uopće nisam neki poseban igrač, već sasvim prosječan, koji bi turnire završavao obično negdje na sredini tablice. No to mi nije puno smetalo, jednostavno sam uživao u šahovskoj igri, posebno u mečevima s boljim i starijim igračima koje su donosili neizvjesne i komplicirane pozicije, te sam vjerovao da ću vremenom napredovati i na koncu postići zapažene šahovske rezultate. Međutim, ta je lijepa priča trajala samo godinu dana. Stari je profesor već sljedeće godine otišao u mirovinu i šahovska sekcija se ugasila. Nakon toga počeo sam se baviti nekim drugim stvarima, tako da se šah polako selio na marginu mojih interesa. Uz to, Djeduška je, stareći, gubio svoj šahovski osjećaj i intuiciju, pa su igre s njim postajale sve nezanimljivije i predvidljivije, a ni prijatelji s kojima sam se tada družio nisu bili baš previše zainteresirani za ovu igru.

Kao srednjoškolac, šah gotovo da više i nisam igrao. U to sam vrijeme bio zaokupljen uglavnom rješavanjem matematičkih problema, najviše onih koji se tiču infinitezimalnog računa, analitičke geometrije i algebre. Činilo mi se da su te stvari, uz fiziku, a kasnije i informatiku, nekako "puno važnije", a da se šah na koncu konca svodi samo na beskorisno gubljenje vremena. I onda je jednoga dana, dok sam se bavio proučavanjem koordinatnih transformacija u ravnini, iz dubina ove tajanstvene nauke koju sam tek počeo upoznavati, za divno čudo,

izronila upravo šahovska igra. Doduše nešto malo drugačija od one koju sam dotada poznavao no ipak – šahovska igra. A išlo je to ovako:

Najprije sam razmatrajući neke čisto algebarske probleme došao na ideju "kutnog" koordinatnog sustava (koji se inače u matematici obično zove polarnim), u kojemu je pozicija točke određena njezinom udaljenošću od neke fiksne točke (ishodišta) i kutom koji spojnica te točke s ishodištem zatvara s nekim fiksnim pravcem koji kroz ishodište prolazi. Koliko se mogu sjetiti, ta mi ideja nije baš puno pomogla da nađem rješenje problema kojim sam se bavio (a radilo se o supstitucijama koje treba upotrijebiti da bi se neke algebarske jednadžbe svele na jednostavniji oblik), no ipak me taj novi koordinatni sustav prilično zaintrigirao, tako da sam ga počeo proučavati malo detaljnije (on inače u matematici i fizici ima vrlo široku primjenu). I onda mi je jednog dana, dok sam gledao koordinatnu mrežu polarnog sustava koju sam iscrtao na papiru – niz koncentričnih kružnica i pramen pravaca koji prolaze kroz njihov centar – odjednom sinula ideja da bi ona mogla predstavljati ploču za neku malo drugačiju šahovsku igru. Pokazalo se zgodnim da ta ploča bude krug iz kojeg je izbačena točka u središtu, i čija polja definira niz od osam koncentričnih kružnica s tim istim središtem i pramen od 4 pravca smještena simetrično u odnosu na to središte koji krug dijele na pravilne "kriške". Zaključio sam da bi najzgodnije bilo figure poslagati duž vanjskog i unutrašnjeg ruba ovog područja (kruga bez središnje točke). Jasno je da će, ako figure poslažemo na uobičajen način, topovi stajati jedan kraj drugoga, što me je navodilo na pomisao da raspored lakih figura i topova malo promijenim, no na kraju sam zaključio da bi ipak najbolje bilo ništa ne mijenjati. Dakako, nisam promijenio ni pravila igre, sve je ostalo isto osim topologije prostora na kojemu se odvija šahovska bitka. Nije bilo teško zaključiti da igra koju sam na taj način dobio odgovara šahovskoj igri na ploči kod koje su linije *a* i *h* slijepljene jedna uz drugu – polje a1 uz h1, a2 uz h2, ..., a8 uz h8, odnosno da se tu radi o šahu na cilindru. Na koncu, nakon što sam utvrdio sva pravila i propozicije, napravio sam i ploču – od komada tvrdog kartona, ravnalom i šestarom iscrtao rubove polja te svako drugo zacrnio olovkom.

Tako je nastala igra koju sam nazvao "okruglim šahom" i koju sam u to doba smatrao svojim najvažnijim izumom, važnijim čak i od svoga "šestara za elipsu" ili "tačaka koje se mogu voziti po stepenicama", zamisli koje su se, ruku na srce, u praksi pokazale toliko nezgrapnima, nespretnima za upotrebu, a prije svega prekompliciranima za izvedbu, da bi se sigurno prije mogle svrstati u kategoriju šašavih izuma nego onih pravih koji uistinu nečemu mogu i poslužiti.

Nije trebalo proći puno vremena da mi na um padne i ideja o organiziranju svjetskog prvenstva u ovoj "novootkrivenoj igri". Bio sam uvjeren da takvo što nitko dosad nije smislio, ili, ako i jest, da mu nije palo na pamet da organizira svjetsko prvenstvo. S obzirom na to da osim nas dvojice – Djeduške i mene – nije bilo zainteresiranih (a ja se baš i nisam previše trudio da takve skupim), bilo je dovoljno odigrati samo jedan meč.

Mogu reći da sam pobijedio glatko. Djeduška je u to vrijeme već dobrano bio zagazio u osamdesete, tako da je više kunjao nego mislio na svoj sljedeći potez, a sigurno je bio i zbunjen novostima što ih je u igru unosila nova topologija šahovske ploče i u skladu s time višestruko povećana moć teških figura koje mogu istovremeno napasti s dvije strane (što inače kvari zanimljivost i opći dojam same igre). I tako sam postao svjetski prvak u "okruglom šahu". Istina je da svjetska javnost nije bila obaviještena o tom meču, niti sam dobio kakav pehar ili novčanu nagradu, no to mi ionako nije bilo važno. Ipak, začudilo me što moje otkriće nije pobudilo nikakav interes kod ljudi kojima sam ga rastumačio, a kamoli da bi nekoga oduševilo. Nije uostalom previše oduševilo čak ni moga Djedušku. To me u prvo vrijeme čudilo, no čovjek se naposljetku pomiri s takvom neobičnom činjenicom, jer ljudi ne pokazuju baš oduševljenje ni zbog najvećih dostignuća čovjekova uma, osim možda kad im nešto takvo može znatno poboljšati financijsku situaciju ili ih učiniti moćnijima od neprijatelja.

Tako je taj moj "okrugli šah" ubrzo pao u zaborav. Sve što me je svih ovih godina podsjećalo na tu igru, kao i na moju velevažnu titulu, jest ona kartonska ploča, napravljena prije gotovo četvrt stoljeća, što stoji na jednoj od polica regala u mom stanu. Poneki rijedak posjetilac katkad zapita je li to ploča za pikado, ili nekakvo djelo apstraktne umjetnosti. Nekima objasnim o čemu se tu radi, a nekima ne (ovisno o tome kakvo mišljenje dotični ima o mojoj malenkosti).

Premda sam i u ono vrijeme razmišljao i o nekim drugim prostorima na kojima bi se šah mogao igrati (recimo o kugli), tek sam se pred godinu-dvije malo više zainteresirao za taj problem. Ne, nisam se htio domoći još jedne titule svjetskog šahovskog prvaka, bavio sam se opet nekim matematičarskim razmatranjima, pa sam htio provjeriti kako takve igre (igre šaha na prostorima različitih topologija) izgledaju u praksi. Ponudio sam nekolicini prijatelja jednu dopisnu partiju "šaha na Möbiusovoj vrpci", no nitko nije pristao, zapravo samo je jedan od njih otklonio moj prijedlog ispričavajući se poslom i mnoštvom obaveza. Zašto nitko drugi nije odgovorio – pojma nemam. Možda su me svi već

odavno prestali smatrati ozbiljnim čovjekom. Ili su možda uočili grešku u mom razmatranju, pa su se samo nasmijali naivnosti moje geometrijske intuicije.

Naime u istom sam *mailu* objasnio kako bih napravio šahovsku ploču za tu igru. Evo toga objašnjenja:

Uzmimo običnu šahovsku ploču na koju su figure poslagane normalno i od nje kreirajmo Möbiusovu vrpcu – preokrenimo recimo crnu stranu i slijepimo[1] *linije 1 i 8 – a1 se lijepi uz h8, b1 uz g8,..., h1 uz a8. Budući se crno polje a1 lijepi uz crno polje h8, nameće se ideja da stavimo još jedan redak (9) da bismo osigurali pravilan slijed crno-bijelih polja (inače kretanje lovaca ne bi bilo ograničeno na crna odnosno na bijela polja). Sada se figure „fizički" nalaze na različitim „stranama" ploče – ako kažemo da bijele figure stoje normalno (uspravno), onda crne stoje „naglavačke". Lako se vidi da se topovi napadaju međusobno, a da svaka kraljica napada suprotnog kralja, pa je zgodno dodati još po jedan red bijelih i crnih pješaka – s druge strane figura koje sprečavaju ove napade. No, udaljenost redaka s figurama u ovom slučaju iznosi s jedne strane 4 polja a s druge 8, pa ćemo crnu vojsku pomaknuti za dva polja „unazad" tako da udaljenosti među figurama budu iste (6 polja).*

Ako sada još kažemo da se figure kreću na isti način kao u normalnom šahu, potpuno smo definirali igru koju možemo nazvati „šahom na Möbiusovoj vrpci" (pri čemu ostaje još možda jedino pitanje unapređenja pješaka koji nikada ne može stići do ruba ploče).

Čitalac za zadaću treba pronaći u čemu je greška u ovom opisu, tj. treba dokazati da prostor na kojemu se odvija opisana igra uopće nije Möbiusova vrpca, identificirati taj prostor, skicirati šahovsku ploču s početnim položajem figura u ovoj „krivo definiranoj" odnosno nazvanoj igri (koja se opet može smatrati jednom novom varijantom šahovske igre), te dati nov, ispravan opis „šaha na Möbiusovoj vrpci".[2]

[1] Möbiusova vrpca nastaje lijepljenjem nasuprotnih stranica pravokutnika jedne uz drugu, i to tako da ako vrhove pravokutnika označimo redom (recimo smjerom suprotnim od kazaljke na satu) sa A, B, C, D, onda točku A lijepimo uz C, a B uz D (primijetimo da lijepljenjem A uz B, i C uz D dobivamo cilindar), što znači da jednu stranicu pravokutnika najprije treba „preokrenuti" odnosno „izvinuti" pa tek onda slijepiti uz drugu stranicu. Ovaj geometrijski objekt, za razliku od cilindra ima samo jedan rub i jednu „stranu".

[2] Napomenimo da se detaljnija matematička razmatranja koja se odnose na taj problem mogu naći na web stranicama Udruženja za razvoj slobodnog softvera Little Lion (http://free-zg.t-com.hr/little lion/zanimljivosti.htm/) – u tekstovima pod naslovom „Šah i topologija" ("O topološkim aspektima nekih alternativnih varijanti šahovske igre").

Tomislav MARETIĆ

Vježbanje otmjenosti

Niz sličica
se pojavljuje i nestaje
spremam ih u kameru pa puštam
no idu bez reda
bez konteksta
psujem
i šaljem sve dovraga

U drugoj sceni
ponavlja se situacija
kakva je to glupost
više stari arbiter elegantiarum
i lije konjak po tepihu
promašivši čašu

Meni je sad zaista svega dosta
najprije ta zbrka
s kamerom
sada i ovaj pjani starac
meni se žuri
meni nije do pijančevanja
vičem to
no stari odmahuje
rukom

Sad je već 17. runda
svi se jedva držimo
na nogama
ljuljaju se sfere
lusteri i sunčev sustav
pobjegao bih
najradije
u neki kutak

Kumove slame
i tamo zahrkao

No stari arbitar
je nepromijenjen
još uvijek drži govor
mokar od svečanosti
tečno krasnorječi
stakatno kliče nešto
što više ne razumijem
k tomu još prilazi
svakom od nas
i urotnički iznova
pogađa svačiju čašu
od dna do ruba

Tko zna kamo će nas sve,
prijateljice i prijatelji,
ova strast za ljepotom
odvesti

Jedanaeste godine

Ne ostajem u tvojoj noći zalutalosti
jer moram ići u kraj plovećih oblaka
nošena željom da ih do sunca razmaknem
i uberem jaspisov cvijet.
A ti,
hoćeš li naći put iz noći potonulih kometa
kad sobom odnesem dugine staze jedne sreće?

Udovica Lena (Magdalena) prvi put je izašla u grad sa svojom trogodišnjom djevojčicom Enom nakon tako nenadane smrti svog supruga Ive. Bože moj, što sve nije doživjela ova žena do svoje dvadeset i osme godine. Ivo je bio dvije godine mladi od nje i udala se za njega, može se reći, po nagovoru svoga oca i majke. Treba reći da se nije pokajala što se udala za Ivu, tim više što je s njim dobila njihovu najdražu djevojčicu, Enu.

Lenin otac, zvali su ga šjor Vinko, bio je poznati klesar nadgrobnih spomenika u gradu pod Marjanom. Onog malog Bračanina Ivu uzeo je kao naučnika u svoju radionicu još kad je momčić imao četrnaest ili petnaest godina. Bio je momčić dobar i vrijedan, a kad za koju godinu još malo ojača, e, bit će on pravi momak. I kakve li sada nesreće da je taj čovjek onako naglo umro zbog jednog, kako rekoše u Dalmaciji, galopanta. Ta upala skoro svih dišnih organa nastupila je nakom one utrke biciklom od Splita do Šibenika i ovaj put bila je fatalna; smrt je pokosila jedan mladi život svojom neumoljivom kosiricom.

Lena i Ena spustile su se rivom do luke jer je djevojčica rado gledala brodove što odlaze ili dolaze. Tamo se uvijek toliko toga događalo: nekoga se očekivalo odnosno dočekivalo, nekoga se ispraćalo, nekoga se grlilo, nekoga se ljubilo, za nekim se plakalo bilo javno ili skriveno. Malo potom trogodišnja je djevojčica zaželje gledati vlakove pa mami Leni nije bilo druge nego preći preko puta i eto ih već na željezničkoj stanici. Majka primijeti kako nikako ne bi bilo dobro baš sada ući na sam peron, jer je tamo upravo puno i prepuno svijeta, valjda zato što je upravo stigao neki putnički vlak. Po svemu sudeći bile su to ekskurzije s tamburama, gitarama, s kojekakvim naprtnjačama i kolicima. U toj masi nepoznatih ljudi, Leni kao da se zaustavi pogled na nekom čudaku.

Čudak je bio leđima okrenut i ubrzano je hodao koji metar ispred, a tu i tamo okrenuo bi glavu čas lijevo, čas desno. Baš u takvim pokretima glave Lena je mogla vidjeti čudakovu bijelu dugu bradu a lice mršavo no ipak zategnuto kao da se radi o mladiću, a ne, po svemu sudeći, o starcu. Kosa mu je bila duga gusta i posve sijeda. Možda je umjetnik, možda je luđak ili genij, pomisli žena odlučivši da ga slijedi dok to bude moguće s obzirom na onu masu putnika što je išla prema centru grada.

Žena je potom uzela svoju djevojčicu u naručje pa je sada, čini se, bilo lakše slijediti ono strašilo koje po ovako toplu vremenu ima nekakav neuredni kaput na sebi. Taj će sigurno ući u prvu birtiju, pomisli ona pomalo se stideći svoje neobjašnjive znatiželje. Još koji korak i evo ih u samom centru grada a onda: gle čuda, je li to moguće? Onaj čudak, genij ili luđak ušao je u crkvu svetoga Dominika. Tu je bio kraj, Lena i Ena nastavile su svojim putem dalje.

Ja ću te naći
nakon puta uzvodna što protječe gorskim masivom
svih natopljenih pitanja u sjeni otkrivenja.
A sad,
a sad neka mi prozirni valovi donesu tragove sreće
u poklonjenoj suzi – što je dotaknula svjetlost

Nešto kasnije onaj čudak uporno je zvonio na samostanskim vratima sve dok se na njima nije pojavio jedan fratar.

- Ja bih želio razgovarati sa fra Dominikom, ako je još na životu - promuklim glasom izreče čovjek...

Lena se vratila kući s istim onim nemirom kakav je osjetila još prije jedanaest godina kad se dogodilo sve ono što se dogodilo. Zamolila je majku da pripazi na Enu kako bi se ona mogla u tišini svoje sobe pripremati za skoru učiteljsku službu. Tu službu čekala je tako dugo jer je željela raditi isključivo u svojemu gradu. Ovaj put, kad je ostala sama u svojoj sobi, nije ni pomišljala da uzme knjigu već se predala mislima koje je sve ove godine potiskivala. Nikako nije mogla sebi protumačiti zašto je baš danas, zašto je sada misli vraćaju u vrijeme koje je položeno u grob prije četiri godine. Zašto, zašto? Zašto se opet otvaraju one rane duše koje, osim Bogu i Majci Božjoj, ne smije a i ne želi nikome spomenuti. Jer, ona je sada udovica pokojnoga Ive i majka njihove jedine djevojčice. Supruga Ivu vidjela je mrtvoga, ali Lea ne, iako od njega nema glasa

već jedanaest godina, a prije četiri godine stigla je i smrtovnica. Leo, prošapta udovica, moja te duša nikad nije sahranila.

Onog lijepoga gimnazijalca, šjor Antonova sina, znala je još od rana djetinjstva ali, sjeća se, zaljubila se u njega kad ga je na blagdan svetoga Dujma vidjela i čula kako poput pravog anđela svira u procesiji trubu. Dobro je tada zapamtila njegov pogled iako je imala samo trinaest godina. On je bio stariji, bio je maturant. Nikad nitko ne smije saznati da se zaljubila u Lea, mislila je djevojčica.

Znalo se u gradu pod Marjanom da je više mladih djevojaka zaljubljeno u najpametnijeg i najatraktivnijeg mladića a on samo uranja u knjige i u glazbu. Lako je učio strane jezike a još lakše je savladavao očev tesarski zanat. U ono vrijeme nije u gradu bilo tvornice namještaja, ali je zato šjor Antonova radionica bila poznata od Splita do Trogira, pa i dalje.

U ono vrijeme (kao i danas) mladost se okupljala u sportskim i pjevačkim društvima, u crkvenim zborovima. Lea se moglo vidjeti i čuti, ako se tako smije reći, na elitnim mjestima. Bio je prvak u mačevanju i u plivanju. Njegove tenorske dionice bile su prepoznatljive kako na crkvenim svečanostima, tako i na gradskim paradama.

Oni nježni ali i vatreni pogledi, a iznad svega tajni pogledi između Lene i Lea trajali su dvije i pol godine, a onda su prerasli u još tajnije i tajanstvenije šetnje na Marjanu za koje, misle oni, ne smije nitko saznati dok ne objave zaruke. Ali, uskoro su doznali i jedni i drugi roditelji i, valja reći, svi su bili zadovoljni. U svojoj šesnaestoj godini Lena je primila zaručnički prsten; sreća je dakle bila na samom pragu. Njihova ljubav bila je jedinstvena, čista i, kako obećaše fra Dominiku, takva će biti do onoga dana dok ne stupe u brak.

Kratko vrijeme nakon zaruka, sjeća se danas udovica Lena, njen zaručnik morao je otići u vojsku. Njihov rastanak bio je natopljen suzama ali i nadom da će vojska, rekoše, brzo proći a onda će se vjenčati i pripasti jedno drugome u pravom značenju te riječi. Ako se tako smije reći, a mora se, vojni rok je u to vrijeme bio nemilosrdan, jer je trajao dvije, tri, pa i više godina. One mladiće s mora razmještala je kraljeva vojna služba, valjda, po Šumadiji i kuda još sve ne, jer, treba se znati tko je gazda u kući. A Leo je bio mladić pun znanja i svih mogućih vještina. Još u ono vrijeme taj je mogao osposobiti ne samo radioprijemnik već i radio-stanicu, ako se tako mogu nazvati one nekadašnje kutije. Leo je znao konstrukciju i uporabu svih ključeva, od glazbenih pa sve do onih francuskih, engleskih i neznam kojih sve još ima, raznih vrsta. Tako će vojnik

Leo morati svoj vojni rok služiti u prijestolnici one prve Jugoslavije, koja se već nalazila pred samim ratom.

Taj vojni poziv dogodio se posve neočekivano, brzo. Treba napomenuti da je Leo vodio u to vrijeme tesarsku radionicu, bolje reći radionice, gdje je bilo više zaposlenika. Vojsku je do određena vremena izbjegao zbog neke manje dioptrije pa je povjerovao da će ju moći i posve izbjeći. Ali, to se nije dogodilo.

Na primljeni vojni poziv trebao se već kroz nekoliko dana javiti u komandu. U tom času mladić je još brže odlučio da ovaj put ne će ni živ ni mrtav izići iz Splita prije nego se oženi svojom sedamnaestogodišnjom zaručnicom Lenom. Valja naglasiti da se ta zamisao ne bi mogla ostvariti bez pomoći fra Dominika. I tako, onoga utorka Leo i Lena pred Bogom zapečatiše zavjet vijernosti do groba. Već jedan sat nakom vjenčanja Leo je morao krenuti na put a Lena je ostala vjenčana, da, vjenčana, pa ipak još uvijek djevojka.

Kroz svaku kap i val te rijeke
što protječe tragom izopa i misterija ljubavi
ja ću biti samo drhtaj svjetla
što je okovan kaležom – u slapu samo tvojega glasa

Tamo u samostanu, pred fra Dominikom, Leo je iznosio svu bol, sve nevolje što su ga zadesile prošlih jedanaest godina. Nesreća za nesrećom stizahu a da se nije moglo pravo ni predahnuti. Najprije vojska pa malo zatim onaj rat, a onda ona razmjena tehnički nadarenih momaka s Rusijom, i što je bilo dalje? Dalje je bio zatvor zbog tobožnje špijunaže i što još sve ne. Onda je došao Sibir. A od svega zla najstrašnija je bila izolacija, odsječenost od vanjskog svijeta.

Kako u životu uvijek ima čuda, tako se i u životu čovjeka koji je bio proglašen mrtvim ipak počelo događati nešto upravo nevjerojatno. Mladi čovjek dočepao se tkozna kako nekakvih metalnih predmeta a onda, o Bože, uspio je pobjeći – a kamo, da li u još goru zamku ili nešto još strašnije. Ipak, uspjelo mu je pobjeći. Kako i koliko je trajalo putovanje od Sibira do Splita? Bolje o tome i ne pisati: trajalo bi dugo, dugo.

- Znači - odgovori Leo fra Dominiku koji mu je rekao sve što se dogodilo nakon njegova odlaska - sad više nemam ni žene, a nemam više ni vjere ni u što. Sad smijem doista biti mrtav.

- Nije tako, sine, - odgovori fratar - još je pred tobom život. Sada ćeš najprije ostati u ovom samostanu dok se ne oporaviš, a tek onda moći ćeš vidjeti majku i svoju ženu Lenu.

- Ne, - odlučno će Leo - Lenu više ne želim vidjeti. Ona je tuđa žena, ona je majka tuđeg djeteta. Ne želim vidjeti ni nju ni dijete

- Kad si, sinko, sve izdržao - fra Dominik će - onda ćeš još izdržati neko vrijeme kod mene dok se posve ne oporaviš

Podalje od samostana, u njihovoj obiteljskoj kući, majka upita Lenu:

- Što se s tobom događa ovo zadnje vrijeme, čudno mi izgledaš?

- Ne pitaj me, majko, ni ja ne znam što se sa mnom događa. Često me obuzima nekakav strah zbog Lea; u snu je često baš u ovoj kući, u ovoj sobi. Ne znam što mi je činiti.

- Dat ćemo još svetih misa služiti za njegovu dušu; bio mu pokoj vječni - tiho reče majka.

Lena zaplače tako bolno kao da upravo u ovom istom času vidi pred sobom svojega prvoga supruga, točnije rečeno – zaručnika. Potom tiho reče:

- Leo, Leo moj, kad bi barem na onom svijetu mogao znati koliko te volim.

Od svih tih objektivnih i subjektivnih događaja i proživljaja prošlo je prilično vremena do dana kad se u Leninoj obiteljskoj kući pojavio fra Dominik. Sada je cijela istina o Leu, o njegovu životu u zadnjih jedanaest godina izašla na vidjelo. A tko bi uopće mogao opisati sve one suze, pa onaj smijeh, pa onu radost i onaj trenutak koji se mora dogoditi kroz koji sat i to nigdje drugdje nego u crkvi svetoga Dominika. A tamo u crkvi, Bože moj, lijepi šarmantni gospodin čekao je svoju mladenku. Kosa mu je bila gusta sijeda i vrlo uredno podšišana, reklo bi se – po zadnjoj modi. Bio je to Leo, valja reći – još ljepši nego što ga je mogla Lena zamisliti.

Što reći o njihovu susretu i onom zagrljaju; vjerujem – trajat će i u vječnosti.

Iznad mene svod je od čežnje
što je natopljen dodirom jedne druge obale
koja se bliži tek zagrljajem hridi i tišine
u kojoj su raspršene dubine dalekih valova iskona
što me opliću beskrajem
za glazbala svih duginih elipsa

Palimpsest

Odvalih nehotice kocku vedrine
Od lahora prošaptanu
Moje brazde moje stope
Od kamena su i bubrenja

Otkotrljah kuglu smijeha
Od procvata i od smilja
Kljunom ptice praskozorne
Zakivanu do korijenja

Režem kocku mijesim kuglu
Duša zrije blagotvorna
Sve se tražim ispod kore –
Lice Uskrsloga u slojevima

Jednu večer bijah antena

Jednu večer bijah antena
Samo je jedno mjesto bilo odabrano
Samo je jedno mjesto bilo darovano
Za odašiljanje glasa u svim smjerovima
Jednu večer bijah antena
Tražila se sabranost i tišina
Tražila se strpljivost i protočnost
Jer tema bijaše ljubav i žena
Jednu večer bijah antena
Bijaše to sasvim dovoljno
Prelijevao se orkestar boja u paletu tonova
A u tišini je cvjetala odanost ljepoti.

Jer Bog voli svoje dijete

Kad u moru plivam
Sve me more grli
Sve je more moje
More me slatkim umorom umori

Kad šumom šetam
Sva je šuma moja
Šumorom mi milim šuma šumi

Kad oranicom prolazim
Sva je oranica moja
Okrenute se grude nebesima smiju

Kad livadom tijelo zanesen ponesem
Sve se poljsko cvijeće smije
Sva je livada moja

Kad me zreli zlatni klasi miluju
Sva je žitnica moja
Klasje se nebu klanja

Pod zvijezdama sretan krećem
Jer Bog voli svoje dijete!

„Rim" – Porcijunkula (2. 8.) 2008.

Ivan MAROS

Andrićev stil u Travničkoj hronici, Prokletoj avliji i Znakovima pored puta[1]

Uvod

Analizirajući cjelokupan rad Ive Andrića i njegova pojedina književna razdoblja primjećujemo da se, sažeto i uopćeno govoreći, radi o tri piščeve faze. U njegovoj prvoj, lirskoj fazi, vidimo viteško spremnost na žrtvu i njegovu nepokornost usprkos patnji i stradanju. Tu se mogu svrstati njegova prva dva djela: *Ex ponto* i *Nemiri*. Druga faza je pripovjedačka u kojoj je obuzet tminom i tragedijom. Ovdje je riječ o njegove tri zbirke pripovjedaka (*Pripovetke I*, *Pripovetke* i *Pripovetke II*). Tek u trećoj fazi dolazi do svojevrsnog smirenja i sabranijeg promišljanja određenog humanističkim i socijalnim preokupacijama.

Književna kritika Andrića prvi put spominje 1914. godine prigodom izlaska zbornika »Hrvatska mlada lirika«, iako još 1911. objavljuje prvu pjesmu u sarajevskoj »Bosanskoj vili« (pjesma u prozi *U sumrak*). U tim prvim Andrićevim radovima ne može se nazreti pjesnička individualnost jer njegovi stihovi, većinom nevezani, uglavnom ne donose ništa što nije svojstveno i drugim hrvatskim mladim pjesnicima tog vremena. Tek se u ponekoj pjesmi naslućuje i »kontemplativna narav, i ozračje metafizičke tajnovitosti i boli, i jezična imaginativnost«[2], što će sve u cijelosti obilježiti njegove zbirke pjesama, *Ex ponto* i *Nemire*.

Osobno iskustvo zatočeništva i tamnovanja tijekom Prvog svjetskog rata nedvojbeno je utjecalo na produbljenje Andrićeva pjesničkog govora. Isto tako, na njegovu prvu stvaralačku fazu, traga su ostavile i lektire pojedinih filozofa i pjesnika. Za razliku od Ujevića, Krleže, A. B. Šimića i drugih hrvatskih pisaca zaokupljenih ekspresionizmom Andrić je više blizak estetici simbolizma, sjedinjujući u ritmičkoj prozi emotivnost i refleksivnost. »Andrićeva rečenica, naime vuče podrijetlo iz stilističke škole onoga dijela hrvatske proze, koji se oslanja na jezgrovitost Pavlinovićevu i Starčevićevu, ali i na plovnost njihove rečenice.«[3]

Nakon što su objavljeni *Ex ponto* (Zagreb, 1918.) i *Nemiri* (Zagreb, 1920.) vjerovalo se da je Andrić prestao s pisanjem lirskih tekstova. Međutim, on je i nakon 1920. pisao i objavljivao pjesničke tekstove u stihu i prozi, doduše, sve rjeđe, jer se u potpunosti okrenuo pripovijetci, eseju, putopisu i romanu.

Što se, pak, tiče Andrićeve druge, pripovjedačke faze, važno je reći da se podosta služio starim ljetopisima bosanskih franjevaca. Na osnovi brojnih franjevačkih kronika i dokumenata uspijevao je dojmljivo istkati čitavu jednu sudbinu, da bi u središtu njegove pozornosti bila zapravo etička problematika, odnosno opreka dobra i zla, poosobljena u oprečnim likovima, kao što su primjerice fra Marko i janjičar Kezmo (*U musafirhani*).

Prvu zbirku pripovjedaka (*Pripovetke I*) Andrić je objavio 1924. godine. U prvim pripovijetkama naglašavao je nekoliko elementa: prvo, surovost bosanskog pejzaža i ljudi onako kako ih doživljavaju stranci i kako će ga kasnije, osobito u *Travničkoj hronici*, doživjeti mnogi likovi i, drugo, stravičnost prošlog života, kako se reflektirao u povijesno-legendarnoj perspektivi.

Drugu zbirku pripovjedaka (*Pripovetke*) objavljuje 1931., a treću (*Pripovetke II*) 1936. godine.

Cijelo Andrićevo djelo prožeto je sukobom nagona i razuma, a jedan od najsnažnijih nagona je upravo strah. »Statistička većina Andrićeva opusa tematski je vezana uz njegovu zavičajnu Bosnu, njezinu historiju, njezine ljude i običaje, ponašanje, tradiciju, legende, ali i uz specifične, endemične čak: strah i mržnju.«[4] Sagledavajući temelje Andrićevih romana može se govoriti o pet pojmova, a to su: zlo, tjeskoba, briga, strah i smrt.

Kada je riječ o Andrićevoj trećoj fazi, obilježenoj djelima u obliku romana, on se kreće u sferi metafizike osjećaja i u sferi emocionalnog i podsvjesnog. Junaci njegovih romana osjećaju strah i neugodu koja im dolazi iz svijeta, ali ni jedno ni drugo ne javlja se samo i uvijek iz vidljivih zbivanja, nego i iz neodređenih i neshvatljivih razloga. Njegovi romani imaju slojevitu strukturu: na jednoj strani točan povijesni i arhivski podatak, a na drugoj duhovni svijet pojedinca. Na jednoj strani ono što je zajedničko cijelom narodu, a na drugoj individualna psihološka i moralna stvarnost. I naravno, između njih

[1] Diplomski rad koji je autor obranio pod mentorstvom prof. dr. Ive Žanića na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

[2] Ivo ANDRIĆ, *Ex ponto – Nemiri – Lirika*, Zagreb 1995., str. 15. (predgovor Dubravka Horvatića).

[3] Isto, str. 16.

[4] Krunoslav PRANJIĆ, *Iz-Bo-sne k Europi*, Zagreb 1998., str. 12.

most koji povezuje dva različita nepomirljiva svijeta i na kojemu se odigravaju pojedinačne tragedije.

1. Travnička hronika

Roman *Travnička hronika* donekle je sinteza jednog dijela Andrićevih pripovjedaka između dva rata. Na taj sintetičan karakter ovog romana upućuje nas i činjenica da je Andrić prve odlomke iz *Travničke hronike* objavio u vrijeme između Prvog i Drugog svjetskog rata. Ti odlomci objavljeni su kao priče *Ljubav* (1926.) i *Tišina* (1936.). Priča *Tišina* obrađuje epizodu jednog od likova *Travničke hronike* (mladić *Defose*) i u ovoj priči to je neka vrsta njegove izravne subjektivne i sentimentalne ispovijesti, za razliku od aktivne borbe s njom kako je predstavljena u romanu.

Prihvativši još u prološkom dijelu romana ulogu mirnog pripovjedača događaja, vjerojatno težeći za takvom strukturom romana, pisac naizgled jednostavnim uklapanjem biografskih portreta likova i nužnih ispovijesti stvara od njih pjesničku stvarnost koja znači i ulazak u svijet realnosti, ali istovremeno i davanje jedne fikcije u koju nas uvodi kao u zatvoreni dio svoga romana. Tako pred čitateljima izrasta, i bez opširnih analiza sredine, u stravičnoj viziji, Andrićeva zavičajna Bosna. Ta tuđa i strašna zemlja otkriva svoje lice strancima već na prvom koraku i pokazuje da je tu »svaki korak teži, svaka odluka sporija, a izvršenje neizvesno, dok iza svega, kao stalna pretnja, vrebaju nepoverenje, oskudica i nezgoda«[5] i pokazuje »svoj vazduh«, u kome se osjeća »studena patnja bez reči i vidljiva razloga«.[6]

Slično kao i u romanu *Na Drini ćuprija, Travnička hronika* znači, samo u drugom smislu, romansijersku analizu psiholoških korijena etno-konfesionalnog bića, viđenih u okviru europskih i domaćih zbivanja. Ovaj roman je istovremeno i analiza psiha i svijesti pod pritiskom sudbine jedne zemlje, i osvjetljenje njene povijesti iznutra: od ljudi prema zbivanjima.

Struktura romana

Travnička hronika počinje prologom u kome se točno naznačuje mjesto na kome će se odigrati događaji koji će biti ispričani u romanu. Odmah se određuje i osnovna povijesna atmosfera iz koje se da naslutiti neizvjesnost i neodređen strah od onoga što bi se uskoro moglo pojaviti. Naznačeno je i precizno određeno vrijeme početka zbivanja događaja vezanih za Travnik. Mjesec listopad 1806. godine vrijeme je kada u Bosnu stižu glasovi o dolasku stranih konzula. Bosanski svijet tu vijest prima s prijezirom i mržnjom kao i sve novo i strano što dolazi u ovu zemlju autarkičnosti i sumnje. U tom pogledu prolog je značajan uvodni dio u kome se izravno predočava osnovni podatak običaja ljudi iz ovoga kraja u koji, nakon višestoljetne ustaljene osmanske vladavine, stižu krupne promjene.

Iako je već sam naslov označen kao kronika, zbivanja su koncentrirana na relativno kratak vremenski razmak, od samo nekoliko godina (1806. – 1814.) i vezana su za jedan dinamičan period u svjetskoj povijesti i povijesti Bosne – Napoleonove ratove. S obzirom na vremensku integriranost romansijerske radnje, nije bilo nužde ni mogućnosti da se kronika razvija dužinski i u horizontali, nego se nametala potreba njenog prelamanja, raslojavanja u granicama jedne gotovo vertikalne ravni koja omogućava i male, unutarnje, dubinske zasjeke i odgovara izletima u prošlost svakog od likova.

Analizirajući intelektualno-duševne drame junaka, Andrić postupa kao psiholog. Proučavajući sklop, položaj i vanjski duh kasabe, on se služi opisnom metodom jednog suptilnog i književno nadarenog geografa i etnografa, a povijesne događaje u Bosni i u svijetu prati i analizira kao povjesničar. U romanu se svi ovi postupci miješaju i prožimaju, kao što se miješaju i prožimaju likovi i događaji i slojevi koji su nositelji posebnih značenja. Sve to roman čini složenim i mnogostrukim djelom i u strukturalnom i značenjskom pogledu.

Ako uzmemo u obzir vrijeme u kome je roman pisan (Drugi svjetski rat), i piščeve nemire u tom vremenu, kao i okolnost da je Andrić u još nekim alegorijskim zapisima pridavao i smisao vlastitih dilema u vremenu, onda se i u ovim značenjima, koje roman ima kao povijesna fikcija mora vidjeti i mogući refleks svih vremenski bliskih događaja i piščevih doživljaja u nevidljivom omotaču alegorijske fikcije. Stoga, i ovaj roman, kao i mnoge Andrićeve pripovijetke nastale neposredno pred Drugi svjetski rat, ima i jedno čisto alegorijsko značenje, koje posredno otkriva i autorovu duhovnu situaciju i njegovo tumačenje onoga što se oko njega zbivalo dok je pisao djelo.

Ako se sva ova značenja što izviru iz različitih slojeva strukture ovog Andrićeva romana uopće i svedu na nekoliko bitnih problema koji se u njima postavljaju i otkrivaju i ako se ima u vidu evolucija i geneza Andrićeve misli i razvitak njegova djela, onda bi se ti problemi mogli svesti na tri osnovna i najvažnija za djelo *Travnička hronika*. Prvo, *pitanje nacionalno-duhovnog kom-*

[5] Ivo ANDRIĆ, *Travnička hronika*, Sarajevo 1951., str. 84.
[6] Isto, str. 86.

pleksa koji je vezan za život u Bosni. Drugo, *problem psihološke i egzistencijalne situacije čovjeka* u uvjetima duhovne izolacije, dakle čovjeka osamljenika i izgnanika. I najzad, treće, *problem povijesti*, u kojoj se, alegorijskim putem, uključuje i dramatična piščeva sadašnjica. Sva ta pitanja i problemi u romanu se prožimaju, uvjetuju i čine jedinstvenu cjelinu, ali ih je, pri analizi, nužno izdvojiti i sagledati posebno.

Francuski konzul

Travnička hronika ima individualnog junaka koji je prisutan od početka do kraja djela. Kompozicijski gledano, on je glavni lik odnosno ona veza koja povezuje sve važnije epizode romana. To je *Žan Baptist Etjen Davil*, francuski konzul u Travniku. *Davil* je kao čovjek proistekao iz francuskog rojalizma XVIII stoljeća i francuske revolucije i njegov karakter je oblikovan proturječnostima koje proizlaze iz konfrontacije, zato mora ostati na nivou običaja svoga vremena, ali, s druge strane, on nosi u svom osjećaju onaj nemir i onu tjeskobu koju nosi čovjek dvadesetog stoljeća, pa i sam Andrić. Neprihvaćanjem svih oblika što ih revolucija donosi i nameće, *Davil* se distancirao od njenih najradikalnijih zahtjeva i tako ostao između rojalizma koji je izgubljen i revolucije koja nije usvojena. To je pozicija razbaštinjenog čovjeka i utoliko on predstavlja običaje svoga vremena.

Svaki potez koji je pisac učinio stvarajući roman, i oblikujući njegove likove, učinjen je uvijek na planu višeznačnosti. Donji sloj djela čvrsto se oslanja na objektivnu povijest i njene nesumnjive podatke, počevši već od prve rečenice prvog poglavlja: »Početkom 1807. godine stale su da se dešavaju neobične i dotle nepoznate stvari u Travniku.«[7] Ta rečenica donosi povijesni točan podatak jer je 1807. godina vrijeme kada su zaista konzuli došli u Travnik, prvo francuski, a za njim i austrijski. Nekoliko stranica dalje pripovijeda se o tome što je sve *Davil* radio u Francuskoj i što treba da radi u Bosni, te se tako ukratko skicira njegova povijesna uloga. Pripovjedač, međutim, ne smatra da je bitna *Davilova* javna djelatnost pa je pripovijedanje usmjereno prema privatnoj osobi francuskoga konzula. O *Davilovim* osjećajima i njegovoj skrivenoj misli nitko drugi ne može ništa znati osim pripovjedača koji je sveprisutan i sveznajući. *Davilova* priča, ili roman koji zna samo on i pripovjedač njegove priče, počinje onda kada je sâm. Sve drugo izvan samoće i izvan suočavanja ne može imati

[7] Isto, str. 9.

duboki smisao za njegovu priču. Ali, kakav sadržaj ima ta samoća doznajemo od pripovjedača, pa njegova samoća postaje i nama poznata: »Izgubljen u ovoj divljini, Davil je u dugoj noći, kad bi umukli svi šumovi, gledao unazad na svoj život kao na dugi niz samo njemu znanih pothvata i klonuća, borbâ, junaštava, srećâ, uspeha, preloma, zala, protivrečnosti, nepotrebnih žrtava i uzaludnih kompromisa.«[8] Odmah poslije te rečenice stoji pasus koji otkriva unutarnji svijet francuskoga konzula u jednom važnom trenutku kad je suočen s tamom i tišinom pred kojima je bespomoćan. Tama, noć, tišina, šutnja, prozor, vatra – to su simboli koji se javljaju tijekom cijelog romana i bez kojih svijet romana ne bi bio to što jest.

Prije nego što je upoznao Travnik i ljude u njemu, *Davil* se morao prepustiti misli i osjećaju da mu javni zadaci u tom svijetu, u kom se našao, neće biti laki, i da će mu trebati i mnogo hrabrosti i mnogo svjesne težnje da suzbije ono što mu se nameće kao nasilničko i tuđe. Što je tu misao, a što osjećaj, nije moguće razlučiti baš zato što se u nekim bitnim točkama misao i osjećaj poistovjećuju. Koliko god se u književnosti prije Andrića znalo kad i kako se koriste racionalne snage i kada one ustupaju mjesto osjećajima, u ovom romanu nema jasnih granica o tome što u čovjekovu doživljaju pripada racionalnoj spoznaji, a što neposrednu i stvarnu osjećaju.

Andrić svoj glavni lik oslikava na temelju stvarnih dokumenata, a u prvom redu oslanja se na *Dnevnik francuskog konzula Davida*, čija je uloga gotovo identična ulozi glavnog lika u romanu (taj dnevnik se i danas čuva u Ministarstvu vanjskih poslova u Parizu).

Koristeći se tim povijesnim spisima, Andrić dočarava i jednu od najmračnijih i najsurovijih scena knjige. To je scena ubojstva sultanova izaslanika koji je došao u Travnik i tajno donio smrtnu presudu za travničkog vezira. Andrić od ovih podataka stvara živu i upečatljivu epizodu u kojoj se kao akteri javljaju: vezir, izaslanik, *Davna* (konzulski tumač) i *Davil*. Stvarni povijesni podatak govori o mračnom i surovom obračunu između političkih neprijatelja, na čijoj osnovi pisac predočava stvarnu dramu u kojoj svi sudionici strahuju. Ta drama slika je istinskog nemira koji je zahvatio sve njene sudionike i pisac je bio u prilici da prodre u ono što se ne vidi ispod površine tih pokreta i događaja. U prvom dijelu *Davilova* saznanja o zločincu dana je u početku mirna situacija koja se mijenja laganim pokretom i svjetlom, pa onda dolazi misao koja je analitička, temeljita i razložna, a kada je misao pronašla istinu, počinje drugi dio u kom

[8] Isto, str. 23.

su nemir, protest, gnjev, i bespomoćnost izraženi u dinamičnoj reakciji koja ima oštrinu čulnog refleksa. Izražajnost Andrićeva teksta vidi se baš u ovakvim malim površinama, a smisao za polagane ili pak za nagle psihološke promjene pokazan je baš u ovom primjeru.

Da bi se svakidašnji život francuskoga konzula predstavio u što jasnijoj slici, prikazana je i njegova supruga, *gospođa Davil*, za koju se s pravom može reći da nema nijedne crte fatalnih i tragičnih žena iz Andrićevih pripovijedaka. Ona je norma redovnog građanskog obiteljskog života dovoljno vidljiva i stavljena u sredinu u kojoj građanski običaji niti su poznati, niti mogu biti vidljivi. Prisutnost *gospođe Davil* u romanu vrlo je potrebna kako bi se mogla predstaviti zapadna građanska obiteljska kultura. Andrić je u nekoliko poteza prikazao jednostavnost i veličinu obiteljskog života francuskog konzula i njegove žene. Njihovo dijete je bolesno, u Travniku mu se ne može pomoći, i da bi se dijete spasilo, konzul ga nosi čak u Sinj jer su tamo francuski liječnici. Na putu dijete umre i *Davil* se vraća noseći ga na rukama. Upravo to mjesto jedno je od najvažnijih u romanu: dramatično, uzbudljivo, strašno, a tako mirno ispripovijedano kako bi se konzulova patnja mogla prikazati što impresivnije.

Lik *Davila* namjerno je oblikovan jednostrano i apstraktno da bi se intelektualne i moralne dileme u njemu razbuktale u patnju što se ne može ugasiti. Njegovi nemiri udvostručeni su samom okolnošću da je on pjesnik. Zapravo, neuspjeli pjesnik koji jedino zna dramatizirati osobne dileme, ali nedostaje mu snage da ih uobliči u djela. Andrić u *Davilovu* liku daje primjer neuspjela pisca čija htijenja nadmašuju njegove mogućnosti. On je stoga primjer čovjeka koji se stalno jada i koga duhovna izolacija i samoća izuzetno pogađaju.

Davilove neutješne konstatacije, kojima je zatvarao jedan dio svoga života, imaju višestruki smisao. U njima je sadržan zaključak o sudbini svih ostalih likova što su se s njim susretali. Ali, budući da su u njegovim razmatranjima prisutni prsti piščeve režije, one otkrivaju i kut pod kojim je Andrić gledao na sebe i svoju generaciju romantika koji su u drugom svjetskom ratu spoznali da nema »pravoga puta«, nego da postoji samo očajničko kretanje ukrug i bol egzistencije što takvo kretanje prati, iz kataklizme u kataklizmu. Time je i ovaj roman dobivao izrazito pesimističan karakter.

Bosanska tišina

Veliki dio romana posvećen je i mladom *Davilovu* pomoćniku *Defoseu*. Taj mladić, pametan, razborit i realističan, pomaže francuskom konzulu u obavljanju

službenih poslova u Travniku. Čim se pojavio, *Defose* započinje razgovore sa svojim šefom i na taj način se odmah uočavaju razlike između dvije generacije, starije i mlađe. *Davil* je zapamtio kraljevstvo, revoluciju i Napoleona, a *Defose* zna samo za carstvo i ništa drugo ne može postići što bi moglo zasjeniti to što mladić vidi. Otuda dolaze i sukobi zbog razlika u shvaćanjima i zbog toga je *Davil* bio ogorčen na omladinu i njenu realističnost.

Tišinom i šutnjom dočekala je Bosna i »mladog konzula« *Defosea*, i on ih kasnije nalazi i osjeća u svemu što se u Bosni rađa i umire. I sam Andrić dopušta da je tišina nešto specifično bosansko, tzv. *bosanska tišina*. Taj fenomen Andrić je opisao u već spomenutoj priči *Tišina*, koja je s malim izmjenama ušla u *Travničku hroniku*. Ona je dana u vidu doživljaja mladog *Defosea*, ali taj opis djeluje kao mali esej o *tišini*.

Govoreći o njoj u romanu i dozvoljavajući da i likovi osjete njenu moć, pisac otkriva jednu stranu portreta Bosne, jedno njezino obilježje kojim ona djeluje na strance i ljude uopće. Bosanska tišina spada u kategoriju "orijentalnih otrova". Svi stranci postaju, na ovaj ili onaj način, žrtve tog otrova i tišine koji se sklapaju oko njih čim stupe na tlo Bosne. Ni mladi *Defose*, ambiciozan, realan i racionalan u postupcima i doživljajima, nije u stanju izdržati pritisak bosanske tišine i orijentalnog otrova. Neke njegove reakcije koje ova svojstva bosanske sredine uzrokuju u njemu, Andrić iznosi u nekoliko izvanrednih opažanja: »Nju (tišinu) je nalazio u svemu oko sebe. U arhitekturi kuća čije je pravo lice uvijek okrenuto u dvorište, a nemo, prkosno naličje na ulicu; u nošnji ljudi i žena; njihovim pogledima koji mnogo govore, jer su im usta nema. I u samom govoru, kad se već osmele da govore, on je bolje razlikovao značajna zastajkivanja nego reči same. Osećao je uhom i po smislu kako tišina prodire u svaku njihovu rečenicu između reči i u svaku reč između slova, kao razorna voda u slabu lađicu. Razabirao je njihove samoglasnike, bez boje i bez jasne granice, od kojih govor dečaka i devojčica izgleda kao nehatno gukanje koje se gubi u tišini (...).«[9]

Defose vidi i osjeća tišinu koja pripada prostoru, mjestu i fizičkom svijetu i uočava šutnju koju treba shvatiti kao duhovno i metafizičko svojstvo. Tišina i šutnja slijevaju se u jednu sliku bosanskog postojanja, i ta je slika istina o jednom svijetu koji se ne može diferencirati i građanski individualizirati. Ova »bosanska tišina«, kao obilježje psihologije jednoga svijeta, i kao sastavni dio atmosfere djela, bila je pretpostavka na kojoj je Andrić bazirao gradnju ma-

[9] Isto, str. 138.

sovnih scena. Te scene kreirane su tako da izgledaju samo kao druga strana podmukle tišine, odnosno da su neka vrsta »provaljene tišine«, kad se stegnuti i potisnuti nagoni otmu kontroli svijesti. Čovjek, u tim trenucima masovne histerije, gubi svojstva individue i pretvara se u mehanizam koji funkcionira po zakonima kolektiva. Na površinu izbijaju pojedinci i oni postaju regulatori kolektivnih mržnji, ubojstava i mučenjâ. Andrić je te »provale« i opisao kao mehanizme kojima nije važan predmet što ih pokreće i dovodi u pokret, nego sama činjenica kretanja.

Bosna u očima stranaca

Dajući sliku Bosne u crnim doživljajima stranaca i u opisima nekih predstavnika bosanskog mentaliteta i života raznorodnih likova, pisac je izabrao dvije osobe da probleme, koje je tako složen život postavljao, formulira u onoj nesvodljivosti u kojoj ih je on oduvijek sagledavao i postavljao. Te dvije osobe su dva mlada čovjeka: »mladi konzul« *Defose* i fra Julijan Pašalić. Njih dvojica su se sreli čim je *Defose* došao u Bosnu. Već pri prvom susretu počela je diskusija o Bosni, a završila se kada je *Defose* odlazio. U toj diskusiji iznosila su se dva gledišta, koja nisu bila zasnovana na mržnji i emocionalnoj uzrujanosti, i u kojima je bilo često oštrine i točnosti. Fra Julijan je branio one stavove franjevačkog reda, koji je odupirući se turskoj sili, zaključavao sve u sebe, a *Defose* suprotan stav prosvijećenog Europljanina s početka XIX stoljeća. U tim raspravama između njih dvojice, oni su sažimali sve ono što se postavljalo kao problem i ostalim strancima, ali za što ovi drugi, zaslijepljeni mržnjom, nisu htjeli tražiti uzroke.

Znatiželjan, živa duha, *Defose* analizira sve oblike bosanskog života, ali se ne zadržava samo na analizama, nego traži i objašnjenja. On udružuje opažanja, proučavanja i vlastita iskustva. Stoga su i njegovi zaključci uvijek prodorni. On je doživio i ljubav u Bosni sa djevojkom Jelkom. U prvom dodiru s djevojkom, u njenom stidu i nijemom predavanju što je bilo slično nesvjesnim kretnjama biljaka, *Defose* je naslutio nešto kao iskušenje »bogatog vegetalnog svijeta«. Pod dojmom tih osjećaja on je spoznao kako je »ova uboga, štura i zapuštena zemlja u stvari bogata i raskošna«[10]. Međutim, odmah ga je čekalo nešto novo. Djevojka se naglo probudila, kleknula pred njega i on je u njenim kretnjama osjetio da bježi pod zaštitu neke jače volje. U tom preobražaju djevojke *Defose* je otkrio moć iznenađenja koje Bosna zna prirediti strancu. To je ono što ga uvjeravalo da je ovo zemlja koja svoje bogatstvo zasniva na dijalektičkim krajnostima i na njihovoj nesvodljivosti. Ovo opažanje brani u jednoj diskusiji s *Davilom*, potkrjepljujući ga tvrdnjom da je Bosna zemlja koja ima dugu i bogatu prošlost: »Treba samo zakopati pedalj u dubinu pa da se naiđe na grobove i ostatke prošlih vremena. Svaka njiva je ovde groblje i to višestruko; sve nekropola nad nekropolom, onako kako su se redali i umirali razni stanovnici u toku stoleća, epoha za epohom, naraštaj za naraštajem. A groblja su dokaz života a ne pustoši.«[11] Ono što je od osobite važnosti za *Defosea* koji zemlju gleda i razumijeva kritički izvana, jest pitanje psiholoških posljedica koje takav život u Bosni može imati za buduće naraštaje. On to pitanje preokreće u argument protiv fra Julijanovih konzervativnih teza, isto tako opravdanih, jer ih zastupa čovjek što stvari promatra iznutra, u granicama vlastitih iskustava. A ovaj pogled »izvana« i »iznutra«, argumenti koji se zasnivaju na tom dvostrukom gledištu, mogao bi biti i jedinstvena piščeva dijagnoza o zavičajnoj zemlji koju je on upravo tako uvijek i gledao.

S izuzetkom *Defosea*, za ostale strance (zapadnjake i istočnjake) Bosna je prokleta zemlja u kojoj ne vide ničeg plemenitog. Suočeni sa svojim osobnim nesrećama oni Bosnu ocjenjuju samo s jedne strane i zato nužno iskrivljeno.

Davil, francuski konzul, glavni je nositelj ovoga mišljenja. Kontemplativan, inteligentan, stihotvorac, romantik u idejama, nestabilan, on u Bosni vidi samo jednu gromadu koja se ispriječila na njegovu putu traženja srednje linije. U *Davilovim* meditacijama ona je crna mrlja koja i nema ništa u sebi izuzev toga crnila. Zbog toga je stalno doživljava kao nešto mračno, zlo i neumoljivo. U jednoj od brojnih diskusija s *Defoseom* govori: »Ah, odmahuje Davil, i ovaj Travnik i na sto milja oko njega, sve vam je to blatna pustinja, nastanjena bednicima od dve vrste: mučiteljima i mučenima, a mi smo nesrećnici koji moraju da žive među njima.«[12]

S malim razlikama, tako na Bosnu gledaju i ostali stranci sa Zapada i Istoka. Austrijski konzul, *fon Miterer*, vojnički jednostrana i kruta figura, oficir koji je dugo službovao na granici, doživljava Bosnu na sličan način. U trenucima kad se surovo lice orijentalnog života najizraženije manifestira, on nalazi zajednički jezik sa svojim francuskim suparnikom *Davilom*. Zbližava ih spoznaja da je Bosna zakrvljena, divlja i pusta zemlja i da su u njoj i najgora zla moguća. Ljudima sa Zapada potrebno je, kako oni smatraju, združiti se pred tim zlom.

[10] Isto, str. 198.

[11] Isto, str. 126.

[12] Isto, str. 126.

Na istoj liniji mržnje prema Bosni *Davil* nalazi zajednički jezik s dvojicom paša, orijentalaca, koje za njega veže naklonost prema Francuskoj. *Mehmed-paša*, prosvijećen, mlad, vitalan, odan moru i čovjek koji voli jug i toplinu, osjeća da mu Bosna pruža sve što je protivno od toga. Zato ni on ne može u njoj vidjeti ništa drugo osim divljeg, pustog i hladnog kraja.

Nepokretni i nesretni *Ibrahim-paša* gotovo da je predodređen za »crnu misao« o Bosni koju i svi ostali, na razne načine i raznim povodima ispredaju. Razočaran ovom zemljom i njenim žiteljima govori *Davilu*: »Sami vidite, plemeniti prijatelju, gde živimo i sa kim ja imam da se rvem i nosim. Krdom divljih bivola čovek bi lakše upravljao nego ovim bosanskim begovima i ajanima. To je divlje, divlje, divlje i nerazumno, grubo i prosto, a osetljivo i nadmeno, svojeglavo i prazne glave. Verujte mi kad vam kažem: ovi Bosanci nit imaju osećanja časti u srcu ni pameti u glavi. Oni se takmiče u međusobnim svađama i podvalama, i to je jedino što znaju i umeju.«[13]

U svim ovim osobama Bosna se ogleda jednom svojom stranom, i to kao u iskrivljenom ogledalu, u kome se slika prelama i preuveličava. U tom smislu zanimljivo je kako se prelama »lice Bosne« u jednom od tih »najvarljivijih zapadnjačkih ogledala«, u ženi *fon Miterera*, Ani Mariji. Ona pada u oči kao bizarno i osjetljivo ogledalo u kome se slika Bosne prelama sa svim mogućim transformacijama što su u takvom ogledalu nužne. Gospođa *fon Miterer* patila je od manije pretjerane čistoće, i od nastupa nezdravog samarićanstva kad je željela sve ispravljati, mijenjati u duhu nekog nezdravog humanizma. A njoj se, u okruženju u kojemu je živjela, nudilo sve suprotno. Ana Marija se razočaravala i sve gledala crno, kao i ostali stranci u romanu: »Pa bi onda nailazili dani kad je Ana Marija, odjednom obeshrabrena, gubila veru u ishod svoje borbe, povlačila se i skrštenih ruku, očajna, osećala kako nered i nečistoća ove orijentalne zemlje nasrću odasvud, izbijaju iz zemlje i padaju iz vazduha, naviru na vrata i prozore, na svaku pukotinu, i kako polagano, ali neodoljivo osvajaju kuću i sve u njoj, predmete, čeljad, životinje.«[14]

Jedno lice Bosne stvarno je takvo kako ga ove osobe i doživljavaju. Andrić je dopustio da se ono u romanu i pokaže u obliku »bosanske tišine«, »orijentalnog otrova«, ili masovnih scena pobune ili mučenja kršćanske raje. Ove scene, kao i slike povijesnih događaja, Andrić je zasnovao na autentičnim dokumentima, pa su utoliko i njegove slike primjerenije povijesnoj istini i vjerodostojnije kao umjetničko štivo.

[13] Isto, str. 202 – 203.
[14] Isto, str. 108 – 109.

Kada je riječ o Bosni kao literarnoj temi Ive Andrića, u domaćoj i stranoj kritici bilo je različitih mišljenja koja su se međusobno isključivala. Sva ta mišljenja mogla bi se svesti na dvije glavne varijante. Jedni su smatrali da je Bosna bitan sadržaj Andrićeva djela, i to ne samo u tematskom već i u estetskom smislu. Drugi su pretpostavljali da taj etnografski i geografsko-povijesni kompleks može imati tek značenje nužnog pripovjedačkog scenarija koji opravdava i čini mogućim bizarne ljudske drame suvremenog čovjeka što se našao u apsurdnoj situaciji.

No, kao i u mnogim drugim slučajevima, istina je negdje na granici između ova dva mišljenja. Bosna je u Andrićevu djelu i jedno i drugo, a da to ipak ne bude nikakva proturječnost. Da je to tako, najbolje se može vidjeti ako se fenomen opisivanja Bosne i bosanskog života sagleda ne u okvirima estetskih i filozofskih istina našeg današnjeg vremena, nego ako se promatra genetski, tj. u smislu onih impulsa koji su se autoru nametali od samog početka njegovog pisanja. Andrić je pripadao generaciji izrasloj iz određenih kulturno-političkih uvjeta domaće sredine i književnih i stilskih normi koje su bile karakteristične za to vrijeme, i uključivale su fenomen odražavanja nacionalne sredine kao bitan zadatak umjetničkog djela. Rješavanje nacionalno-povijesne problematike za tu generaciju predstavljalo je ne samo revolucionarni već i umjetnički čin. Uočljivo je, također, kako je i u kom smislu Andrić stvaralački realizirao ideje svoje generacije postavljajući ih u studijama, esejima i kritikama, ili ih imajući u vidu kod pisanja nekih pripovjedaka, a najviše romana *Na Drini ćuprija*.

Slično kao i u ranijim djelima, Andrić je i u *Travničkoj hronici* u središte postavio nacionalno-povijesni problem, kao jedan od glavnih problema svoga djela uopće. Nužnost postavljanja tog pitanja nametala se iz suštine Andrićeva duhovnog opredjeljenja koje je u mnogo čemu bilo slično opredjeljenju bilo koga od predstavnika njegove generacije. Jedan od glavnih razloga zbog kojeg se ono tada javljalo je taj da je pisac, nakon dugogodišnjeg iskustva diplomata i čovjeka koji je Bosnu gledao izvana, mogao sve nacionalne dileme promatrati iz perspektive stranca i analizirati ih objektivno i kritički.

Roman *Travnička hronika* većim je dijelom upravo tamna strana Bosne. Ta refleksija, ma koliko objektivizirana u romansijerskom obliku, izražava i oštar unutarnji potres pisca, zasnovan na iskustvima i spoznajama i izazvan doživljajem sudbine ove zemlje. Stoga je ona veoma osobna, jer se pisac kao osoba poistovjećuje sa zavičajnim podnebljem. Andrić zavičajnu Bosnu i nje-

nu povijest nikad ne promatra samo kao neki etnički i povijesno-sociološki fenomen. Za njega je ona živa prisutnost, jedan od ranjenih junaka kojeg je unesrećio neki iskonski poremećaj predaka. Ona je i piščeva identifikacija. Nikad ranije nije postojalo takvo prerastanje nacionalnosti u neku vrstu više ljudskosti, pojma jedne zemlje u pravo ljudsko biće koje pati i jezovito se smije, kao što je to kod Andrića Bosna. Ona je simbol i filozofski živi pojam, a tek onda okvir za jednu složeniju dramatiku likova. Ona izrasta do umjetničkog simbola iz jednog sretnog dodira kad su se u piscu izjednačile nacionalna istina prošlosti i njegova osobna istina.

Otkrivajući je takvu ispod etnografsko-geografskih slojeva i jedne mutne prošlosti, Andrić je postupao kao umjetnik koji tumači jednog od svojih mogućih likova. Svoje umjetničke analize, kao i one znanstvene (doktorska disertacija na temu *Razvoj duhovnog života u Bosni za vrijeme turske uprave*), Andrić je zasnovao na dokumentima. U njima su obuhvaćene sve strane bića Bosne: od njena položaja, preko povijesti, života, sudbine svih etničkih i vjerskih grupa koje u njoj žive, legendi, običaja i surovih međusobnih odnosa, do onog završnog čina koji iz svega toga proizlazi – tragične zbilje što prožima sve u čemu se bosanski život ogleda. Andrić je u osjetljivom bosanskom kompleksu izabrao jedan grad (Travnik), u kome se dodiruju i sukobljavaju sve etničko–vjerske grupe, kao i interesi svih velikih europskih država.

Sve nacionalnosti u *Travničkoj hronici* igraju aktivnu ulogu i romansijerski su iscrpno osvijetljene u onome po čemu su najvrjednije, ali i po svojim negativnim svojstvima. Jedino su Židovi u romanu dobili posebno mjesto i prikazani su u drugačijem svjetlu, što je vjerojatno proizlazilo iz posebnih okolnosti u kojima je roman pisan (Drugi svjetski rat).

Sve te najraznovrsnije elementne Andrić je doveo u međusobne odnose, sabio ih u travničku dolinu, kao u kazan, da bi promatrao njihove reakcije, zajedničko prokuhavanje, rastvaranje i oformljenje onoga oblika života kojim je pisac često označavao pojam balkanske sudbine.

Geografsko-klimatski elementi

Slika geografske sredine bila je od izuzetnog značenja za ovo djelo. Budući da je pisac za mjesto radnje odabrao jedan grad, u tom povijesnom trenutku, najspecifičniji za Bosnu, on je morao obilježiti i njegovu osobnost i nagovijestiti moguće simbolično značenje. Travnik i njegova okolina, po Andrićevoj zamisli, trebalo je da objedine i sve osobine koje su karakteristične za Bosnu kao

geografsko-etnografsku cjelinu. Pritom je izabrao geografska obilježja grada, njegovu klimu i pejzaž, koja ujedno ispunjavaju funkciju slike kraja kao takvog, sa svim onim što on kao ruralno-geografski kompleks jest. Te komponente su u djelu poslužile kao pozornica na kojoj se odigrava povijesna tragedija Bosne. U toj višestrukoj funkciji pejzaža Travnik je opisan već na samom početku romana:

»Njihov grad, to je ustvari jedna tesna i duboka raselina koju su naraštaji s vremenom izgradili i obradili, jedan utvrđeni prolaz u kom su se ljudi zadržali da žive stalno, prilagođavajući kroz stoleća sebe njemu i njega sebi. Sa obe strane ruše se brda strmo i sastaju pod oštrim uglom u dolini u kojoj jedva ima mesta za tanku reku i drum pored nje. Tako sve liči na napola raskloplјenu knjigu na čijim su stranicama, s jedne i s druge strane, kao naslikani, bašte, sokaci, kuće, njive, groblja i džamije.«[15] U ovoj slici nema mnogo pojedinosti. Samo su kao na nekoj apstraktno stiliziranoj gravuri istaknute osnovne konture koje izgledaju statične i bezbojne, ali su dimenzionirane izvanrednim uspoređivanjem sa raskloplјenom knjigom.

I u drugim opisima nekih geografskih i klimatskih karakteristika Travnika i njegove okolice zamjetne su stilizacije slične ovima. Njih ima neobično mnogo, ali nezaobilazna je ona u kojoj se opisuje slika neobično oštre travničke zime:

»Već u novembru mesecu počela je zima da sapinje život i da menja lice zemlje i obličje ljudi. A zatim je legla na ovu dolinu, ujednačila i ustalila se kao smrtna pustoš, bez nade na promenu. Zima je ispraznila ambare i zatvorila puteve. Ptice su padale mrtve iz vazduha, kao avetinjske voćke sa nevidljivih grana. Zverke su strčavale sa strmih bregova i upadale u varoš, zaboravljajući strah pred ljudima od straha pred zimom. U pogledima siromaha i beskućnika mogao se nazreti nemi strah od smrti bez odbrane. Svet se mrznuo po putevima, u potrazi za hlebom, ili toplim konakom. Bolesnici su umirali, jer od zime nije bilo leka. U ledenoj noći čulo se kako od studeni sa praskom puca daska na krovu Konzulata ili kako iznad Vilenice zavijaju vukovi.«[16]

I u ovoj slici uočljiva je neobična stilizacija u kojoj su pojedinosti, iako prisutne i jako istaknute, apstrahirane iz onog kompleksa mnogobrojnih stvari za koje su izravno vezane. Tako složene oblikuju viziju koja ima sve oznake konkretne slike i predmeta, ali i oznake vizije koja se uklapa u nevidljivi

[15] Isto, str. 9.
[16] Isto, str. 399.

simbolični i alegorični kostur cijeloga djela. U ovakvim stilizacijama akcent je na dramatično-tragičnim linijama slike. Jer, u romanu se ljudska tragedija oblikuje u određenom nacionalnom sklopu, ali istovremeno i čovjekova iskonska zebnja pred životom. Stoga Andrić slika geografsko-klimatske uvjete u Bosni onda kada se najdrastičnije manifestiraju u punini svoje tragičnosti.

Simboličnu vrijednost imaju i neki kozmički elementi spomenuti već na samom početku romana, u završetku prologa:

»Ubrzo oblaci zakloniše sasvim sunce i prođe jak i hladan talas vetra. Na topolama pored vode zašušta lišće metalnim zvukom. Studena jeza koja je prolazila celom travničkom dolinom kazivala je da je za ovu godinu došao kraj sedenjima i razgovorima na Sofi. Jedan po jedan počeše begovi da se dižu i uz neme pozdrave razilaze kućama.«[17]

Ta simbolična vrijednost nazire se već u prvoj rečenici ovog citata. Sunce je zaklonjeno, a jak i hladan val vjetra nagovještava teške dane. Vjetar je inače čest Andrićev simbol. Zatim spominje studenu jezu, pa i to treba shvatiti kao simbol, kao nagovještaj nečega neugodnog što treba brzo da zadesi ovaj kraj.

Pobjednici i poraženi

Pored toga što govore o prolaznosti svega i što povezuju vremena u romanu, epilog i prolog govore i o neuništivosti kolektivnog tipa života, o sudbini vremena u kojoj se odigrava jedna ljudska drama, i u kojoj se sve izjednačava, i pobjednici i poraženi. Sve se završava ondje gdje je i počelo. I to ne samo u domeni razvitka individue, nego i unutar svjetskih kretanja. Napoleon je poražen i jedan od starih begova, *Hamid-beg Taskeredžić*, sa sladostrašću govori, na istom mjestu na kome je bilo riječi o njemu kao pobjedniku: »Pa, evo, i to bi i prođe. Digoše se carevi i slomiše Bunapartu.«[18] Duh mase trijumfira nad pobjednikom. No, i ta masa bila je u romanu onaj činitelj koji je donosio nesreću drugima. Što onda može značiti njen trijumf, ako ne i neku dalju mogućnost njenog poraza. A sve to onda znači perspektivu stalnih izmjena, poraza i pobjeda; jedan krug na planu društvenih i povijesnih kretanja, kao i individualnih doživljaja. U tom kretanju čovjek je, u sebi i izvana, izložen nijemom pritisku i osuđen da ga izdržava.

[17] Isto, str. 8.
[18] Isto, str. 468.

O izjednačavanju pobjednika i poraženih u ideji o nesretnom čovjeku Andrić je govorio još u *Nemirima*, pitajući se: »Jer šta su današnje pobjede drugo nego sutrašnji porazi? U očima čovjeka samca nema dobivenih i izgubljenih bitaka, nego u svim ratovima jednako: dobivenim jednako kao i izgubljenim, jedno poraženo čovječanstvo.«[19] Ta misao sada se proteže ne samo na čovjeka – samca, nego na cijeli kolektiv.

Ovaj neutješan zaključak, što ga i pored svega ostalog nameće roman *Travnička hronika*, sasvim je razumljiv i opravdan, s obzirom na vrijeme u kojemu je to djelo pisano.

[19] Ivo ANDRIĆ, *Ex ponto, Nemiri, Novele*, Zagreb 1995., str. 86.

Dok truniš bjelinu

Pratim tvoj hod, prolaženje vremenom i žalom. U predvečerje sklapaju se sivi cvjetovi morskoga kamena u uvali nad kojom jato divljih golubova pjeva rekvijem za dvije školjke i osušenu algu.

Sunce otpočiva neko vrijeme na tvojim ramenima i vjerujem da osjećaš težinu, nemir blag i ustrajan, dok pogledom brodim tamom kože i sidrim se u dnu tvojih leđa. Ostavljam trag, mogućnost dodira, a večer nas svejedno nadvisuje. Jedna je lađa samo točka sipina crnila na rumenilu obzorja. Odlaziš i sa stopala truniš skupljenu sol, bjelinu.

Na pustopoljini mrtvih anđela

Oko našeg neočekivanog dodira ispredam starozavjetnu prispodobu, mislima isušujem more da utisnem obrise tijela u muljevito dno. Rame o rame, sol o sol, i pitam se želimo li isto, biti ljubavnici sa pradavne freske na koju su zaboravili brojači sunčanih dana s otoka? Pod prahom vremena jedno smo uz drugo, omeđeni suhozidima na pustopoljini mrtvih anđela, dok toplinu tijela rashlađuju požutjele kaplje žuđena dažda.

Ne razmišljam više ni o čemu. Ovaj trenutak sažima sva mora. Kao da nas nema, a jesmo. Sol o sol.

Između riječi

Govor naših tijela nije ništa drugo doli šutnja neistražene dvojnosti. Rijetki su šetači koji mogu iščitati stihopis ovog zajedništva, razumjeti teret plime koji nas čini na koncu ljeta ranjivima. Negdje između riječi, rečenica, u bjelini dignutih jedara naslućuju se zapusi bure, oseka.

Soba sjeverna vjetra

Bjelinu jedara pratim dok odmičeš u daljini kanala i sasvim izvjesno, bližiš se drugoj obali. Bura od kapljica mora na koži čini sol. Dvije smo bjeline na rubovima mora koje ulazi u naše oči, bistri nam čula, moči postelju u odaji koju poslije tvojeg odlaska jednako zovem sobom sjeverna vjetra.

Prvih 100 godina druge hrvatske Opere (V.)
(prigodom 100. obljetnice osnutka Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku)

VIII. Era poslije Savina (1971. – 1990.)

Nakon odlaska Dragutina Savina u Split vodstvo Opere i Annala preuzima Željko Miler, na mjestu intendanta izmjenjuju se Luka Aparac (1968. – 1972.), Branko Mešeg (1973. – 1981.) i Zvonimir Ivković (1981. – 1993.), a jedan od ključnih događaja u tom razdoblju je zatvaranje kazališne zgrade krajem siječnja 1975., da bi se obnova odugovlačila unedogled, a besplodne rasprave produžile beskućništvo ansambla na dugih deset godina. Nakon kratkotrajnog lutanja po uglavnom neadekvatnim prostorima u gradu (tvornica šećera, Dom armije, Dječje kazalište) isključivo na štetu Opere, našlo se provizorno rješenje na samoj pozornici kazališta, s tim da se publika okrenula za čitav krug. Ta se privremenost odužila, ali svi su se osjećali ugodnije, iako je zimi često ponestajalo grijanja. Negativnih posljedica bilo je znatno više od utješnih. Počeo se ozbiljno osipati umjetnički personal, ograničenja u repertoaru postajala su sve očitija, a nakon nekoliko godina grčevitih pokušaja ugasio se i *Annale komorne opere i baleta*, čije je posljednje izdanje održano 1983. godine. Glavna repertoarna novost ovog razdoblja pojava je mjuzikla na osječkoj sceni i početak suradnje s redateljem Vladom Štefančićem, koja praktički traje do danas. Prvi je mjuzikl bio *Čovjek iz Manche* Dalea Wassermana i Mitcha Leigha, s dirigentom Željkom Milerom i kostimografkinjom Inge Kostinčer, 7. prosinca 1971., kao svečana predstava prigodom obilježavanja Dana kazališta. Ta je predstava uspješno lansirala operetnu primadonu Gitu Šerman-Kopljar u novom žanru. Zagrebački uspjeh Grgićeva i Kabiljova mjuzikla *Jalta, Jalta* ponovljen je i u Osijeku, gdje su ga realizirali Antun Petrušić, Vlado Štefančić i Karlo Klemenčić, uz koreografiju Mirte Dinter. Tom su prigodom uspješno propjevali dramski glumci Mile Ognjenović, Đorđe Bosanac i Rade Špicmiler kao tercet sobara. Slijedio je Stein-Bockov mjuzikl *Guslač na krovu*, *Dundo Maroje* Foteza, Stražičića i Đela Jusića, Lernerova i Loeweova *My fair lady*, a na tom su tragu i *Zanesenjaci* Harveyja Schmidta i Toma Jonesa, te *Slavonska*

rapsodija Branka Mihaljevića praizvedena 15. prosinca 1978. (dirigent Željko Miler, redatelj Vlado Štefančić, scenograf Vladimir Androić i kostimograf Ingrid Begović). Među stalnim „kućnim" standardnim operama našla su se i neka djela koja se ne izvode prečesto, na primjer Donizettijeve *Lucia di Lammermoor* i *Kći pukovnije*, Bizetovi *Lovci bisera* i Wolf-Ferrarijeva *Dovitljiva udovica*. Mimo Annala izvedeno je više komornih opera, kao što su *Ljudski glas* Francisa Poulenca, *Služavka-gospodarica* Giovannija Battiste Pergolesija, *Penelopa* Rolfa Liebermanna, *Arlecchino* Ferruccia Busonija, *Prvo glazba, zatim riječi* Antonija Salierija (prva predstava nakon zatvaranja zgrade – premijera 8. veljače 1975. u dvorani tvornice šećera!), *Plima* Borisa Blachera, *Zvona* Brune Bjelinskog (praizvedba na Dan kazališta 7. prosinca 1975.), te *Analfabeta* i *Vlast* Ive Lhotke-Kalinskog. Od hrvatskih skladatelja prikazivale su se i obje opere Vatroslava Lisinskog *Porin* i *Ljubav i zloba* (prva izvedba u Osijeku 7. prosinca 1982., prigodom obilježavanja 75. obljetnice osnutka HNK). Standardna opereta u tom je razdoblju malo ustuknula pred mjuziklom i operom, ali su se na programu ipak našle *Barun Trenk*, *„Mala Floramye*, *Splitski akvarel*, *Poljačka krv*, *Grofica Marica*, *Kneginja čardaša* i *Šišmiš*. Uz većinu solista, koji su radili pod teškim uvjetima, vjerni su ostali Margit Tomik i Petar Kloc, a stigli su i mladi Olga Vulić, Maja Lukas, Petar Stašić, Ferdinand Zovko, Tomislav Zoričić. Uzmemo li u obzir i nekoliko prethodnih godina, na osječkoj sceni gostovali su Ljiljana Molnar-Talajić, Biserka Cvejić, Mirka Klarić, Nada Ružđak, Nada Puttar-Gold, Gloria Lind, Krunoslav Cigoj, Stojan Stojanov, Josip Šutej, Šime Mardešić, Vojislav Kuculović, Predrag Protić, Slobodan Stanković, Rudolf Nemet, Vladimir Kinjajev, Berto Matešić, Boris Vajda i dr., a sve se veća pozornost počela pridavati i likovnoj strani opernih predstava, pa se uz domaće scenografe i kostimografe Eduarda Grinera i Karla Klemenčića sve češće pojavljuju kao gosti i stalni suradnici Jagoda Buić, Ljubica Wagner, Ingrid Begović, Vlasta Hegedušić, Dorian Sokolić, Bohdan Slavik, Mileta Leskovac, Jasna Petrović, Ljiljana Dragović, Zvonko Šuler, Vladimir Marenić itd. Treba reći da je kroz čitavo razdoblje operni orkestar najmanje dva puta godišnje priređivao simfonijske koncerte s biranim programima, često edukativnog značaja, ili pak posvećene pojedinim skladateljima (Mozart, Verdi, Gotovac).

Kao što je s velikom tugom popraćeno zatvaranje kazališne zgrade 1975., tako je s ogromnim veseljem i oduševljenjem dočekano njezino svečano otvorenje 27. studenog 1985. Uvodni dio programa odvijao se ispred, a glavni na pozornici Hrvatskog narodnog kazališta, gdje je izvedena scenska impresija *Thaliam laudamus* na motive simfonije u fis-molu Dore Pejačević i simfonijska

Poema Dragutina Savina. Opera je svoj doprinos ovim svečanostima dala s dvije premijere: Verdijevim *Rigolettom* 9. prosinca, s autorskim timom Željko Miler – Nada Murat – Vlasta Hegedušić i s pretežno domaćim pjevačkim snagama, te Bizetovom *Carmen* 19. prosinca (Antun Petrušić – Mladen Sabljić – Vladimir Marenić – Ljubica Wagner), kad je u naslovnoj ulozi nastupila naša proslavljena primadona Ruža Pospiš-Baldani, ulogu Don Joséa pjevao je tadašnji član milanske Scale, londonskoga Covent-Gardena i njujorškog Metropolitana Carlo Bini, Escamilla mladi solist Beogradske opere Zoran Gligorić, Micaëlu splitska prvakinja Cynthia Hansell-Bakić, da bi se na kasnijim reprizama predstavila čitava plejada domaćih i stranih pjevača, kao Margit Tomik (tada već članica Sarajevske opere), Zlatomira Nikolova, Anastazija Muhić, Branka Beretovac, Krunoslav Cigoj, Šime Mardešić, Vladimir Piavko, Boris Aleksandrov, Franjo Paulik, Zvonimir Prelčec i mnogi drugi. U obnovljenu kuću vraćene su standardne operne predstave *Madame Butterfly*, *Traviata*, *Krabuljni ples*, *Seviljski brijač*, *Ljubavni napitak* i *Tosca*. U sezoni 1986./87. obnavlja se *Nikola Šubić Zrinski* u već proslavljenoj zagrebačkoj postavi Koste Spaića, koju u Osijek prenosi Ivica Krajač s dirigentom Antunom Petrušićem, scenografom Berislavom Deželićem, kostimografkinjom Marijom Žarak i koreografkinjom Sonjom Kastl. U toj se predstavi prvi put u Osijeku predstavio riječki bariton Bojan Šober, a naslovnu ulogu pjevali su još Vladimir Ružđak, Zlatko Foglar, Nikola Mitić, Ratomir Kliškić, a uz njih Ljiljana Molnar-Talajić, Mila Kirinčić, Blaženka Milić, Olga Vulić, Ljiljana Tudaković, Hrid Matić, Šime Mardešić, Luciano Manzin, Piero Filipi, Velimir Zgrablić, Boris Vajda i mnogi drugi.

U sljedeće tri sezone Osječka opera kao da preispituje krajnje granice svojih mogućnosti. Sa simpatijama su primljene izvedbe Verdijevih opera *Aida* i *Nabucco* (Željko Miler – Petar Selem – Zlatko Kauzlarić Atač – Danica Dedijer), a s velikim rezervama premijera opere *Nos* Dimitrija Šostakoviča, pri čemu sva nastojanja dirigenta Maksimilijana Cencića nisu uspjela prebroditi režijske akrobacije Ljubiše Ristića. U međuvremenu listu solista popunjavaju rumunjski pjevači Camelia Pascu i Dimitru Sara, gostuju Ivanka Boljkovac, Veneta Janeva-Iveljić, Milka Stojanović, Ferdinand Radovan, Josip Lešaja i dr., „starija" generacija pjevača redom odlazi u mirovinu, Antun Petrušić se poslije 27 godina provedenih u Osijeku vraća u Zagreb, Olga Vulić udajom za Bojana Šobera odlazi u Rijeku, a 14. srpnja 1990. iznenada umire Željko Miler. Za privremenog direktora Opere imenovan je solist orkestra, prvi oboist Vladimir Adamček, i u takvom ozračju započela je sezona 1990./1991. Repriziraju se *Ero s onoga svijeta* i *Nikola Šubić Zrinski* u režiji Petra Šarčevića, *Slavonska*

rapsodija, Nabucco i *Tosca*, a kao dirigenti izmjenjuju se Karlo Kraus, Maksimilijan Cencić, Zoran Juranić i Vladimir Kobler. Kraj godine 1990. obilježen je Novogodišnjim koncertom održanim u suradnji sa Simfonijskim orkestrom iz Pečuha, gdje je i repriziran. Nakon osječkog koncerta 27. prosinca tadašnji je gradonačelnik Zlatko Kramarić oduševljeno govorio o osječkoj pripadnosti srednjoevropskom kulturnom krugu. I dok se rat s triju strana približavao Osijeku, ansambl je imao snage pripremiti dvije premijere: Mozartovu operu *Otmica iz Saraja* 19. travnja 1991. (dirigent Zoran Juranić, redatelj Tomislav Durbešić, scenograf Fadil Vejzović, kostimograf Marija Žarak) i Kálmánovu operetu *Kneginja čardaša* 21. lipnja iste godine (Veselko Barešić-Vlado Štefančić-Aleksandar Zlatović-Ljubica Wagner-Sonja Kastl).

IX. Inter arma narrant musae (Ratno razdoblje 1991. – 1994.)

Parafrazirajući staru latinsku izreku kako bi ukazao na to da muze, pogotovo Talija, za rata ne moraju samo šutjeti, Zoran Juranić dao je gornji naslov svojoj prigodnoj simfonijsko-koreografskoj skladbi, koja je praizvedena 27. prosinca 1994. prigodom svečanog otvorenja ponovno obnovljene kazališne zgrade HNK. Mukotrpni ratni put osječkih kazališnaraca započeo je u rujnu 1991. prosvjednim skupovima u Osijeku i Pečuhu, da bi se nastavio sljedećeg mjeseca gostovanjem osječke Opere prvo u Zagrebu, zatim, pojačano solistima zagrebačke Opere i Baleta u Ludwigsburgu i Hamburgu sa Zajčevom operom *Nikola Šubić Zrinski.* Kako se taj put poklopio s bombardiranjem Banskih dvora i proglašenjem samostalnosti hrvatske države, Osječani su iz Njemačke Hrvatskom saboru poslali sljedeći brzojav: *S ponosom izvješćujemo Hrvatski sabor o uspješnom izvođenju predstave* Nikola Šubić Zrinski *u Ludwigsburgu i Hamburgu. Primljeni smo kao ambasadori naše napaćene io voljene domovine, a poziv za gostovanje u Njemačkoj prihvaćamo kao naš ratni i domoljubni zadatak. Istodobno pronosimo istinu o našoj domovini na umjetnički način kazivanja na pozornici kao i u brojnim susretima s ovdašnjim novinarima njemačkog tiska, radija i televizije. Kao prvi hrvatski kazališni ansambl, koji nastupa u inozemstvu u trenutku proglašenja samostalne države Hrvatske izražavamo našu podršku Vašim odlukama u vjeri da pridonose trajnom miru u lijepoj našoj Domovini.* Za tu je predstavu osječka Opera drugi put nagrađena plaketom *Milka Trnina.* Idućih mjeseci Osječani će vrlo svjesno i opredijeljeno ostati u Osijeku prkoseći svim nedaćama i snalazeći se u uvjetima kakvi jesu. Članovi Hrvatskog narodnog kazališta dijelili su sudbinu grada i svih građana. To je danas jednostavno napisati, ali je bilo kudikamo teže proživjeti i preživjeti. Divnim čudom nitko od kazališnih djelatnika nije tijekom rata poginuo niti je ozbiljnije ozlijeđen, dok su ljudi gubili kuće, stanove i živote. Cijeli je Osijek u to vrijeme kucao jednim srcem za jedinu domovinu Hrvatsku!

Jedna od strahota srpske agresije na Hrvatsku bilo je i namjerno bombardiranje kazališne zgrade u Osijeku 16. studenog 1991. Kako su već bile u tijeku pripreme za obilježavanje Dana kazališta 7. prosinca, nije se ni pod koju cijenu htjelo od toga odustati. Program pod nazivom *Dok mi živimo...* održan je skromno, bez javnog oglašavanja, na taj dan u 11 sati u podrumskim prostorijama Galerije likovnih umjetnosti, uz nazočnost samo usmeno pozvanih pojedinaca. U muzičkom dijelu programa nastupili su operni solisti Vesna Baljak i Slobodan Cvetičanin uz klavirsku pratnju Jagode Cvetičanin, te gudački kvartet u sastavu Krunoslav Peljhan, Damir Mirković, Tomislav Cezner i Dubravka Stivaničević, izvodeći Kinderićeva, Zajčeva i Krežmina djela. Manji koncerti, a gdje je bilo moguće uz zbor i orkestar, izvodili su se u bližoj i daljoj okolici Osijeka, te u Istri i Mađarskoj, a 22. i 23. lipnja 1992. solisti, zbor i orkestar posjetili su s programom *Ne dirajte mi ravnicu* ratne ranjenike na liječenju u Krapinskim, Stubičkim i Varaždinskim toplicama. Te sezone 1991./1992. izvedena je samo jedna, ali višestruko vrijedna operna premijera: *Zlatka* Ivana pl. Zajca, 7. srpnja 1992. Dirigirao je Zoran Juranić, režirao Petar Vujačić, scenograf je bio Zvonko Šuler, a kostimograf Željko Nosić. Nakon dvije predstave u Zagrebu 11. i 12. srpnja 1992., u književnom časopisu *Republika* br. 9-10 (rujan-listopad 1992.) Nedjeljko Fabrio u svojoj glazbenoj kronici *Maestro i njegov šegrt* zanosno kliče: *Čak i da nije sjajna – a jest sjajna! – ova bi predstava svejedno imala svoje mjesto ne samo u povijesti zagrebačkog kazališnog života, u koji se trajno upisala svojim gostovanjem, nego i mjesto u povijesti kulture cijele nam hrvatske domovine, jer je u ratu okupila i povezala hrvatski duhovni prostor: jedan Riječanin (maestro Zoran Juranić) pronalazi naime djelo drugog Riječanina (Ivana pl. Zajca), postavlja ga poslije 107 godina na pozornicu bombardiranog HNK-a u Osijeku, pri čemu rečeno djelo govori o našoj Slavoniji i eto ga gdje gostuje u središnjem kazališnom hramu u Zagrebu!*

Od sezone 1992./1993. direktor je Opere Zoran Juranić, a krajem te iste sezone (17. svibnja 1993.) za intendanta je imenovan Željko Čagalj. On za direktora Opere postavlja opernog solista Ferdinanda Zovka, međutim bila je to epizoda bila kratkog daha, tako da se 1. rujna 1993. Juranić vraća na svoje staro (pravo) mjesto. Njegova suradnja s Osijekom trajat će desetak godina, a njezina dragocjenost očitovat će se najviše u bavljenju (nepravedno) zapostavljenom

hrvatskom glazbeno-scenskom baštinom. Na tom tragu bila je i premijera opere *Povratak* Josipa Hatzea 8. studenog 1992., o kojoj je Nenad Turkalj pisao u *Večernjem listu* (Zagreb 10. studenog 1992.) naglasivši: *Ta je predstava dragocjen prilog duhovnom osvježenju ranjenog grada, čiju je izvedbu gledateljstvo ispratilo s oduševljenjem.* Premijeri je nazočio i unuk Josipa Hatzea, skladatelj i profesor Muzičke akademije u Zagrebu, Ruben Radica, koji je tom prigodom izjavio: *Večerašnja je predstava za mene bila veliko uzbuđenje. Sresti se s ratom ovako izravno, licem, u lice, na ruševinama grada kojeg sam od ranije poznavao u nekom drugom svjetlu, bilo je ne samo uzbuđenje nego i velika patnja. Radi se također i o razrušenoj kazališnoj zgradi, pa me živo zanimalo da li je u takvim okolnostima uopće moguće raditi i stvarati kvalitetno i profesionalno, posebno tako zahtjevnu predstavu kao što je ova. A ako hoćete i odgovorno, jednostavno zato, što je to jedno od djela, koje je, nažalost i na našu sramotu gotovo potpuno potisnuto i već desetljećima spava po ladicama. Ovaj povratak* Povratka *kroz Osijek ima za mene i simbolično značenje: možda upravo kroz te ruševine, kroz te užase rata, Osijek nije niti svjestan da pokušava Hrvatskoj vratiti i nešto drugo, a to su prave ali zaboravljene vrijednosti. Čini mi se da upravo ranjeni Osijek ima hrabrosti da to otkrije, uoči, ponudi i da na to upozori.*

Te su sezone održani već tradicionalni Novogodišnji i Uskrsni koncert, koji su izdaleka nagovijestili dugo očekivane mirnije i bolje dane. U sljedeće dvije sezone dolaze u Osijek dva dirigenta: mladi Mladen Tutavac iz Zagreba i već iskusni Rumunj Peter Oschanitzky, dok će se jednom kao gost za pultom pojaviti i zagrebački skladatelj i dirigent Tomislav Uhlik. Dug standardnom repertoaru otplaćen je izvedbama Puccinijeve opere *Plašt* i Donizettijeve *Don Pasquale*, a Zoran Juranić svoja istraživanja materijalizira premijerom rijetko izvođene opere *Istarska svadba* Antonija Smareglie (1854. – 1929.), rođenog Puljanina, sina Hrvatice i Talijana, koji je muzičku naobrazbu stekao u Grazu, Beču i Milanu. Osiguravši organizacijsku suradnju Pulskog festivala i Istarskog narodnog kazališta kao i sudjelovanje zbora *Matko Brajša Rašan* i umjetničke škole *Ivan Matetić-Ronjgov* iz Pule, te folklora Zajednice Talijana iz Vodnjana, premijera je održana 5. svibnja 1994. u Puli, s još dvije reprize. Maja Stanetti u *Večernjem listu* od 10. svibnja 1994. piše: *Ni nakon svečane premijere održane na dan grada Pule i 140. obljetnice skladateljeva rođenja kao i 100. obljetnice praizvedbe, uzbuđenje oko izvedbe* Istarske svadbe *nije splasnulo. I posljednja je, treća pulska izvedba ispraćena ovacijama pa i suzama,* a Lada Duraković u pulskom *Glasu Istre* od 7. svibnja kaže: *Svojom su izvedbom članovi osječkog Kazališta i njihovi suradnici ostvarili potpunu sintezu konstrukcijskih elemenata*

djela, plemenitu su liriku Antonija Smareglie postavili u kontekst realistične radnje stvarajući putpunu umjetničku i stilsku cjelinu. Juranićevi suradnici bili su redatelj Krunoslav Cigoj, scenograf Zvonko Šuler i kostimograf Željko Nosić. U taj dio repertoara ubraja se još i opera iz narodnog života bunjevačkih Hrvata *Dužijanca* Josipa Andrića, čija je premijera bila 29. listopada 1994. (dirigent Zoran Juranić, redatelj Petar Šarčević, scenograf Ivan Balažević, izbor kostima Mandica Lerinc).

Kraj ratnog stradanja i početak nove ere u radu Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku označilo je 27. prosinca 1994. godine svečano otvorenje ponovno obnovljene kazališne zgrade. Za program, koji je nosio simbolični naslov *Slavonski preporod,* izbor i obradu tekstova učinio je Stanislav Marijanović, dirigirao je Zoran Juranić, režirao Krunoslav Cigoj, scenograf je bio Aleksandar Augustinčić, kostimograf Željko Nosić, a koreograf Antun Marinić. Uz dramske glumce, članove Baleta HNK Split, zbor i orkestar HNK i zbor HPD *Lipa* iz Osijeka nastupili su operni solisti Sanja Uroić, Vlaho Ljutić, Krunoslav Cigoj, Damir Fatović, Slobodan Cvetičanin, Saša Čano i Velimir Zgrablić. Dva dana kasnije novogodišnjim koncertom opernog orkestra, s djelima Johanna i Oskara Straussa, uz solisticu Antoniju Kovačević, ravnao je Peter Oschanitzky. Time je na najbolji mogući način označen ulazak u novu eru rada i djelovanja Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku.

X. U obnovljenoj zgradi osviježenim snagama u novo stoljeće (1995. – 2007.)

Ovom prigodom još jedanput treba odati dužno poštovanje i zahvalnost svima onima koji su nesvakidašnjim osobnim žrtvama i odricanjima za Domovinskog rata ugradili dio sebe u održanje kontinuiteta rada i postojanja Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku. Dio ansambla profiliran kroz protekle tri godine u muzičkoj grani, ponijet će teret poratnog doba, što neće biti nimalo lako. Dvije glavne operne uzdanice, orkestar i zbor, iako djelomično okrnjeni, ostali su na okupu, uz postupno popunjavanje i konsolidaciju. Neka ovdje još jedanput budu spomenuta imena pjevača, članova zbora i baleta, te dramskih glumaca, koji su na svojim plećima iznijeli teret realizacije ratnog repertoara. To su Sanja Uroić-Ljutić, Sanja Toth-Špišić, Katalin Brunjai, Vesna Baljak, Olga Radmanovac, Ljiljana Čokljat, Blaženka Targuš, Luciano Manzin, Vlaho Ljutić, Ferdinand Zovko, Velimir Zgrablić, Slobodan Cvetičanin, Saša Čano, Nenad Tudaković, Damir Baković, te stalni gosti tenori Krunoslav Cigoj (i redatelj),

Damir Fatović i Miljenko Đuran. Od članova zbora u manjim su ulogama nastupali Snježana Lubina, Marina Krešić, Mirjana Babić, Đurđica Tomaš, Josip Slam, Dražen Karlić, Damir Petrušić i Alen Ruško (ubrzo prešao na studij i u zbor zagrebačke Opere), članovi baleta Verica Isajlović i Ivica Rebić, dramski glumci Ana Stanojević, Milenko Ognjenović, Damir Lončar, Davor Panić i Slaven Špišić. Povremeno su gostovali ili bili vezani uz pojedine projekte Ivanka Boljkovac, Sylvie Anuška Pejović, Dragana Krstić, Cynthia Hansell-Bakić, Sofia Ahmed, Boris Vajda, Josip Lešaja, Ivica Šarić, Marijan Jurišić, Vitomir Marof, Đani Šegina, Cvetan Stojanovski, Branislav Jatić i Živko Želev.

Osječki skladatelj Branko Mihaljević pojavljuje se praizvedbom svog novog djela *Osječki karusel* 31. ožujka 1995. (dirigent Peter Oschanitzky, redatelj Vlado Štefančić, scenograf Drago Turina, kostimograf Željko Nosić, koreograf Sonja Kastl), a novu sezonu 1995./1996. otvara Zoran Juranić kao dirigent i redatelj opere *Mislav* Ivana pl. Zajca, čime ujedno i završava svoj niz rehabilitacija manje poznatih djela iz hrvatske glazbeno-scenske baštine. I dalje su stalno na repertoaru djela hrvatskih skladatelja s najvećim ukupnim brojem izvedaba do sada: *Nikola Šubić Zrinski* (ukupno 411 izvedaba, s posljednjom, vrlo uspješnom, 29. travnja 2007. u Dubrovniku), *Ero s onoga svijeta* (433 izvedbe do 16. lipnja 2007.) i *Barun Trenk* (242 izvedbe do 14. ožujka 2003.), a nakon duljeg vremena obnavljaju se opereta *Madame Troubadour* Srećka Albinija, 18. ožujka 2005. (dirigent Peter Oschanitzky, redatelj Vlado Štefančić, scenograf Ljerka Hribar, kostimograf Barbara Bourek, koreograf Sonja Kastl), i opera *Stanac* Jakova Gotovca 25. travnja 2007. (dir. P. Oshanitzky, redatelj Joško Juvančić, scenograf Marin Gozze, kostimograf Diana Kosec-Bourek, koreograf Miljenko Vikić). U standardnom dijelu opernog repertoara uz najizvođenija Donizettijeva, Verdijeva, Puccinijeva, Mascagnijeva, Leoncavallova, Bizetova i Smetanina djela postavljaju se i rjeđe izvođene opere *Sestra Angelica* Giacoma Puccinija (Zoranu Juraniću bili su suradnici-gosti iz Mađarske redatelj Tamás Balikó, scenograf András Langmár i kostimograf Zsuzsana Tresz), *Tajni brak* Domenica Cimarose (dirigent Berislav Šipuš, redateljica Caterina Panti-Liberovici, scenograf Angelo Sala i kostimografkinja Cristina Aceti), te *Mjesečarka* Vincenza Bellinija, *Figarov pir* i *Così fan tutte* W. A. Mozarta, *Evgenij Onjegin* P. I. Čajkovskog, *Mali dimnjačar* Benjamina Brittena i *Marta* Friedricha Flotowa. Izvedbom opera *Suzanina tajna* Ermanna Wolf-Ferrarija i *Gianni Schicchi* Giacoma Puccinija 27. svibnja 2005. Antun Petrušić je, uz suradnju dirigenta Petera Oschanitzkog, redateljice Stephanie Jamnicki, scenografa Alekseja Para, scenografkinje Barbare Bourek i dizajnera svjetla Miljenka Bengeza, proslavio

45. obljetnicu umjetničkog i pedagoškog rada. Klasična opereta zastupljena je prokušanim djelima Imre Kálmána, Franza Lehára, Johanna Straussa i Jacquesa Offenbacha, a od mjuziklâ se kao novi naslov ističe Loeweov i Lernerov *Camelot*. Zorana Juranića na mjestu direktora opere nasljeđuje Veseljko Barešić (2002. – 2004.), koji se tijekom svog mandata u dva navrata okušao i kao redatelj (*Mali dimnjačar* i *Camelot*). U to vrijeme stupaju u agažman mlađe snage, među kojima se ističu sopranistica Valentina Fijačko (u međuvremenu prešla u splitsku Operu), tenor Claudio Contini i bas Berislav Puškarić, a kao gosti pojavljuju se Martina Tomčić, Helena Lucić, Barbara Othman, Tvrtko Stipić, Ivica Gržanić, Davor Radić, Siniša Hapač i dr. Kraće vrijeme dužnost direktora Opere vrše Vesna Jajić i Damir Fatović, a na mjesto intendanta umjesto Željka Čagalja 2006. dolazi operni prvak Vlaho Ljutić.

Ako se na kraju ovog opsežnog povijesnog pregleda rada osječke Opere u proteklih 100 godina nameće logičan zaključak, on bi se uglavnom dao svesti na četiri točke:

Prvo, opravdanost laskavog naziva druge hrvatske pozornice, kojoj je u doba osnivanja glavni zadatak bio definitivno "protjerivanje" stranih jezika, a time i stranoga političkog utjecaja s osječke kazališne pozornice, nalazi se u 59 naslova djela hrvatskih skladatelja u vlastitoj produkciji, s tim da unutar cjelokupnog repertoara ukupnim brojem izvedaba prednjače opere *Nikola Šubić Zrinski* i *Ero s onoga svijeta* i opereta *Barun Trenk* prednjače. Osijek je posebno poticao vlastite skladateljske snage, kao što su bili Stjepan Stepanov, Dragutin Savin, Dubravko Stahuljak i Branko Mihaljević. Osim toga, za trajanja *Annala komorne opere i baleta* hrvatska je glazbeno-scenska literatura, najprije putem natječaja (Bruno Bjelinski i Josip Stojanović), a zatim i izravnim narudžbama (Boris Papandopulo, Dragutin Savin i Rudolf Bruči), obogaćena novim vrijednim djelima. K tome, mnogi su hrvatski skladatelji praizvedbe svojih djela povjeravali upravo osječkom opernom ansamblu. A kad su tijekom vremena razne otrovne strijele bivale uperene u egzistenciju osječke Opere pa i cijelog Hrvatskog narodnog kazališta, upravo je nacionalna orijentiranost repertoara kako u Operi tako i u Drami bila presudan argument u obranu postojanja samog teatra.

Drugo, osječko Hrvatsko narodno kazalište opravdalo je u potpunosti svoje povijesno ime i time što je od samog početka, pa čak i prije dolaska u matičnu kuću i domicilni grad, veliki dio svog djelovanja usmjerilo prema širem području Hrvatske, počam od Varaždina i Karlovca, preko Sušaka, Rijeke i Opatije sve do srednje i južne Dalmacije. Pa i kad je u kritičnim vremenima tridesetih godina

prošlog stoljeća zbog organizacijskih ograničenja moralo mijenjati ime i status, nikad nije prestalo pronositi s pozornice domaću hrvatsku riječ ne samo po hrvatskim krajevima, nego i širom Bosne i Hercegovine, Bačke, Banata i Srbije, te bilo gdje kamo bi ga odveo put. A u svojoj Slavoniji HNK je bio lučonoša kazališnih zbivanja donoseći u mnoga veća i manja mjesta prvi put dramsku riječ ili opernu glazbu, čime je svoje osnovno poslanje podigao na višu razinu umjetničke i općekulturne misije.

Treće, za mnoge pojedince, koji su u svojim mladim danima osječku pozornicu izabrali kao mjesto svojih umjetničkih početaka, bile su to prave odskočne "daske koje život znače". Velik je broj onih koji su punu afirmaciju stekli u drugim našim kazalištima, pogotovo u Zagrebu, ali je isto tako impozantan broj onih koji su se otisnuli na europske i svjetske scene pronoseći glas Osijeka i svoje hrvatske domovine. Ta otvorenost kazališne pozornice proizlazi ne samo iz umjetničkih pobuda, nego i iz dubine srca i duše svakog pa i najobičnijeg slavonskog čovjeka, a ogleda se u iskrenom prihvaćanju publike i svakodnevnoj gostoljubivosti karakterističnoj za taj dio naše domovine.

I četvrta, nikako ne i najmanje važna točka: odgojno-obrazovni utjecaj kazališta na njegovu sredinu. Nije čudno da su se mnogi istaknuti kazališni djelatnici i izvan kuće angažirali na razvoju opće muzičke i scenske kulture. U proteklom razdoblju na tom su se području istakli Mirko Polić i pogotovo Lav Mirski, koji je jedno vrijeme držao u svojim rukama sve konce muzičkog života u Osijeku. U novije doba njihovim su stopama krenuli dirigenti Željko Miler i Antun Petrušić, znajući da Kazalište, pogotovo Opera, mora održavati trajnu vezu s amaterskom bazom i s mladim ljudima preko muzičkih škola i raznih oblika društvenog rada, čime se stvara ona često nevidljiva spona između teatra i publike, te obnavlja zanimanje za samu kazališnu umjetnost.

Stoga treba čvrsto vjerovati da će sve pozitivne značajke, a posebno entuzijazam i optimizam, koji su trajno krasili generacije osječkih kazališnjaraca, i u sljedećih 100 godina biti glavna misao vodilja u traženju novih puteva afirmacije druge hrvatske pozornice.

A da se u novu sezonu bilo krenulo punim jedrima, neka za kraj posvjedoči dio izjave intendanta Vlaha Ljutića iz biltena koji najavljuje raspored predstava za listopad 2007.: *Moram reći da se vlastiti prihod povećao, a statistički su podaci pokazali da je gledanost u prošloj sezoni porasla za 16 posto što svakako nije zanemarivo. Publika ipak ima na umu da je živa predstava doživljaj, koji teško mogu nadomjestiti neki drugi mediji.*

(Nastavlja se)

Josip Jakov PLANINIĆ

Propovijedajte na krovovima

Matej 10, 27

Slušam zakašnjelu
prognozu
anticiklona slabi
krv mi šiknula
u glavu
u put
sabrat se ne mogu

na papin imendan
molim svetog Benedikta
za pomoć
koji poučava
o ravnoteži
umjerenosti
ora lege et labora
ne započni
ni jedan posao
a da Njega ne zazoveš
i bi tako
sve zemaljsko
oslabi
Duh nadjača
mrak u meni
u trenu
sve obnovi
mir
radost postojanja
s nadom
u Njemu

što čujete u skrovitosti
propovijedajte na krovovima

Vladimir REM

Zavičajni folklor i hrvatska književnost

1.

Povezanost s tradicijom i danas se u Slavoniji najizrazitije ogleda u ljubavi prema narodnoj pjesmi i glazbi. Narodna je pjesma, u izvornom obliku ili u obradi, od svih vrsta vokalno-instrumentalnog izražavanja posebno popularna u onom dijelu Slavonije koji nazivamo Šokadijom. Ako je o glazbi riječ, od instrumenata koji je proizvode najpoznatija i najomiljenija je tambura. Drevni glazbeni instrument koji Šokce oduvijek prati u kolo, svadbe, mobe i druga okupljanja nerazdvojni je dio slavonskog šokačkog folklora.

Govorimo o Šokadiji, pa valja odmah reći da ćemo područje koje se tako zove uzalud tražiti na zemljopisnim kartama ili u udžbenicima. Enciklopedije i leksikoni također ne poznaju tu geografsku odrednicu. U tom pogledu osloniti se možemo, jedino, na etnografske izvore ili na književna djela koja se pojavljuju na razmeđu 19. i 20. stoljeća kada pisci s teritorija nekadašnje Vojne krajine unose šokačko nazivlje u svoje tekstove. Konkretnije: termini Šokadija, Šokci, šokaštvo nastaju kod onih slavonskih autora koji se izravno nadovezuju na književnu liniju Josipa Kozarca, a sintagmom "šokačka problematika" možemo označiti tematski specifikum unutar slavonskog dijela hrvatske književnosti.

Josip Kozarac prvi je opisivač slavonskog šokačkog sela i označava početke slavonske moderne ruralne proze. Ali, nije točno, kao što neupućeni tvrde, da je pisac *Tene* i *Mrtvih kapitala* promovirao spomenute toponime, premda je bio poslije Reljkovića prvi zagovornik vraćanja zemlji, uvjeren da "bez zemlje i nema šokaštva". Prije Kozarčevih *Mrtvih kapitala* objavio je Ilija Okrugić, pisac pučkih igrokaza, inače sklon etnologiji i folkloru, dramu *Šokica* (1884.) s motivom ljubavi između katolkinje i pravoslavca. A Jakov Ignjatović, jedan od najplodnijih srpskih prozaista 19. stoljeća, prikazao je u romanu *Patnica* (1888.) i jednu šokačku djevojku iz Babine Grede. Nazivajući sjedište nekadašnje 6. graničarske kompanije "majdanom lepih Šokica", Ignjatović je u tome svom socijalnom romanu dao niz zanimljivih i autentičnih opisa šokačke žene. Okrugićeva *Šokica* označava, dakle, inauguraciju šokačkog nazivlja u hrvatskoj književnosti, dok u Ignjatovićevoj *Patnici* nalazimo prvi spomen šokačkog imena u srpskoj književnosti.

U djelima hrvatskih pisaca iz Slavonije opisi Šokadije kreću se u vojnokrajiškim okvirima, u najužem smislu onim okvirima koje povijesna znanost označava teritorijem 7. Brodske graničarske pješačke pukovnije. Ova pukovnija (Broder Gränz-Infanterie Regiment Nr. 7) obuhvaćala je stotinjak sela Brodskog Posavlja i Bosutske nizine, a bila je podijeljena na 12 kompanija (satnija) čije se zapovjedništvo nalazilo u Vinkovcima. Nakon ukinuća Vojne krajine i sjedinjenja Slavonije s banskom Hrvatskom (1881.) dotad mala varoš na Bosutu (tek 1920. Vinkovci će biti proglašeni gradom) postala je glavni punkt istočne i srednje Slavonije, ne samo u vojno-upravnom već i u gospodarskom, trgovačkom, prometnom i kulturnom pogledu. Otuda i naziv "prijestolnica Šokadije", koji će na razinu javne komunikacije uzdignuti upravo pisci šokačke provenijencije.

Pisci koji se od Josipa Kozarca naovamo pojavljuju na tim prostorima: Josip Kosor, Ivan Kozarac, Živko Bertić, Joza Ivakić, Mara Švel-Gamiršek, Ivo Balentović, Vlado Andrilović (spomenuti su najznačajniji), promiču šokačku tematiku u hrvatskoj književnosti.

Dio Slavonije koji zovemo Šokadijom jedan je od naših folklorno najbogatijih krajeva. Bogatstvo folklorne baštine toga kraja, u kojoj posebno mjesto pripada pučkoj melodici, dolazi do izražaja ne samo na javnim priredbama poput "Vinkovačkih jeseni" ili "Đakovačkih vezova", nego i u različitim prigodama iz svakodnevnog života (svatovi, kirvaji, poklade, razni blagdanski običaji).

Kada je riječ o mjestu i ulozi folklorne baštine u književnom stvaralaštvu, ne ćemo pogriješiti ustvrdimo li da je ljepota narodne pjesme ovoga kraja kao stvorena da nadahnjuje, a sam duh narodne glazbe oblikuje umjetničku maštu onih koji svoju djelatnost nastavljaju tamo gdje sam narod prestaje. Mnogi se nadahnjuju narodnom glazbom, pa tako danas ima sve veći broj obrađivača, harmonizatora i instrumentatora slavonske pučke popijevke.

Međutim, ljepota slavonske pučke popijevke ne ograničuje se na glazbu, već i podloga te glazbe, tj. riječ, odiše jedinstvenom ljepotom. Razumljivo je stoga da je slavonska narodna pjesma nadahnula i da nadahnjuje i pjesnike, posebno one koji su po rođenju ili po boravku došli u doticaj s tom poezijom na njezinu izvoru. U Slavoniji. Točnije, u šokačkom dijelu Slavonije.

2.

S tamburom, kolom i izvornom narodnom pjesmom stanovnici ovih prostora između Save i Drave, Šokci, žive oduvijek, i može se kazati da je folklorna

baština nerazdvojna sastavnica života slavonskoga šokačkoga sela. Folklorno blago u kojem posebno mjesto zauzimaju tradicijska glazbala poput gajdi i tambura samica, a od napjeva bećarac, koji ima status kulturnog dobra, nije samo dio tradicijske kulture koja se manifestira na seoskim kirvajima, svadbama, pokladama ili na smotrama. Autohtoni folklor toga dijela Slavonije koji zovemo Šokadijom nadahnjuje i stvaralaštvo, književno ponajvećma.

Zadržimo se sada na uporabi imena Šokadija. "Jezikoslovni" i zemljopisni pojam pod tim nazivom, premda su izričajno isti i pišu se jednako, različitoga su sadržaja. Zbirna imenica Šokadija vezana je uz tzv. ljudski faktor: označuje veću ili manju skupinu Šokaca, ili šokačko stanovništvo uopće, dok se pod zemljopisnim pojmom Šokadije podrazumijeva područje koje nastanjuju Šokci unutar teritorija Slavonije.

U vezi sa dvoznačnim refleksom naziva Šokadija evo nekoliko primjera.

U jednom napjevu (u kolu) termin Šokadija ovako je upotrijebljen:

Kad zaigra pusta Šokadija
pod njima se i zemlja uvija.

A suvremeni hrvatski pjesnik Miroslav S. Mađer ispisuje (u pjesmi *Pjevat će Slavonija*) ove stihove:

Pjevaj majko ratara i bekrija
pjesmu onu što nam život vara.
Konje vrane kad osedla Šokadija
vrisne pjesma od plamena i žara.

U navedenim primjerima termin Šokadija označuje stanovništvo (ljude, a ne područje).

Književnik Ante Kovač piše (u prikazu drame Joze Ivakića *Inoče*, 1919.) da je u tome djelu "zahvaćen komad Šokadije, ostajući dokument jednog vremena i jednog života vrijednog čuvanja i voljenja..." A Vladimir Kovačić (u eseju *Hrvatski Bora Stanković*, 1954.) svodi stvaralački interes Ivana Kozarca na konstataciju da je autor *Slavonske krvi* i *Đuke Begovića* opisivao život i probleme "svoje Šokadije, kako se naziva onaj dio Slavonije od Broda i Đakova do Osijeka, Vinkovaca i Županje".

Ovdje je, očito, riječ o Šokadiji kao zemljopisnom pojmu.

Ako je pak riječ o Đakovu, čuvenom po Strossmayerovoj katedrali (koju je Iso Kršnjavi nazvao "dičnom krunom lijepe, ubave Slavonije"), vrijedno je spomena da taj slikoviti gradić ispod obronaka Dilja i Krndije nosi epitet "srce Slavonije". Geneza toga naziva krije se u jednom popularnom napjevu,

nastalom poodavno u narodu Đakovštine. Napjev je zabilježen u knjizi Julija Njikoša *Slavonijo, zemljo plemenita* (1970.):

Oj Đakovo srce Slavonije
u tebi je življet najmilije!

U Brodskom Posavlju opet, prema zapisu Zvonimira Toldija u knjizi *Stihom od Berave do Orljave* (1985.), sačuvan je stari napjev:

Od Đakova do Slavonskog Broda
puca srce šokačkoga roda.

Narodna pjesma, dakle, nezaobilazni je činitelj u stvaranju i oblikovanju onoga što zovemo folklornim blagom, baštinom ili tradicijom.

3.

Pjesmice za igru u kolu, koje je 1896. u Đakovu objavio Josip Lovretić, mogu se gotovo u cjelini odrediti napjevom s početka ove pjesmarice:

Ja sam sinoć bila u šljiviku
Čekala sam moju milu diku.

A u dvostihovima s kraja zbirke *Cvelfer stari* (Osijek, 2006.) može se odčitati povijesni kontekst kojim je nerijetko prožeto pučko pjesništvo Đuke Galovića iz Drenovaca:

Slavonci smo i Hrvati pravi
Čuvali smo granicu na Savi.
Granica je Sava od Turaka,
Čuvali je sa stari´ čardaka.

Između nastanka ovih stihova dva su različita vremena: ono od prije jednog stoljeća, idilično i idealizirano, seosko, i ovo naše, sadašnje, urbano i dinamično, u kojem je na motive i duh narodnih pjesama nastala kantata *Šokadija* Julija Njikoša, a na stihove Miroslava S. Mađera rapsodija *Pjevat će Slavonija* Branka Mihaljevića. Stari običaji i ugođaji, stara ljepota i dobrota preseljeni su u snove i promišljanja o njima, a novi vidokruzi prepliću se u maštarijama stvaralaca i naseljavaju njihove ostvaraje.

Kada je Joza Ivakić pisao *O književnom radu Josipa Kozarca* (1907.) spomenuo je u tome prikazu i "poznatog našeg folkloristu, pouzdanog poznavača slavonskog seljaštva" Josipa Lovretića. Svećenik, osebujan pučki pjesnik i pripovjedač, istaknuti etnograf i etnolog, Josip Lovretić je cijeli svoj život posvetio izučavanju slavonskog narodnog života, njegove materijalne i duhovne kulture. Najznačajnije mu je djelo *Otok* (mjesto njegova rođenja, nedaleko od Vinko-

vaca), prva monografija u nas o nekom slavonskom selu. U zbirci *Pjesmice za igru u kolu* sabrao je svoje stihove napisane po uzoru na narodne pjesme što su se običavale pjevati u kolu. Zanimljivo je što glede autorstva objavljenih stihova kaže u predgovoru zbirke: "Ne mogu dopustiti da se ove moje pjesme štampaju kao narodne, stoga ih za vremena izdajem..." Ova je knjiga danas bibliografska rijetkost.

Spomenuto je kolo, pa riječ-dvije o toj tradicionalnoj i omiljenoj narodnoj igri. Kažemo igri, jer kolo se igra, a ne pleše. Kolo se nekada igralo u zimskim mjesecima, i to nedjeljom. U početku održavalo se po kućama, a poslije napolju na nekoj ledini ispred crkve ili na seoskom drumu. U kolu su bili uglavnom momci i djevojke, rjeđe snaše i njihovi muževi. Dok se nekad kolo nije moglo zamisliti bez gajdaša, danas nema kola bez tamburaša. Posebnu draž šokačkom kolu daje pjevanje i nadpjevavanje, zbog čega je M. A. Reljković ponajviše i bio protiv kola, dakle protiv onoga što se pjeva u njemu, a ne protiv same igre. Drugi naš značajan pisac XVIII. stoljeća, Matija P. Katančić, branio je kolo, smatrajući da ta narodna igra nije "turska skula". U naše vrijeme kolo se najviše igra po svatovima i, dakako, na smotrama tradicijske kulture, kojih danas imamo napretek. A što se svirača tiče, pošto je doba gajdaša prošlo, tamburaši su nezamjenjivi.

Kako narodni stih može oploditi pjesničko stvaranje i, s druge strane, kako narodni melos može biti poticaj suvremenim kompozitorima, neka pokažu sljedeći primjeri.

Đuka Galović, kojeg s pravom možemo nazvati prvakom pučke pisane riječi u Slavoniji, svojim pjevanjem zasigurno najbolje označuje karakter i domašaje pučke poezije ovoga podneblja, poznate po autorima niza objavljenih (i neobjavljenih) zbirki. Tri su dominante u pjesništvu Đuke Galovića, prema kojima se njegove pjesme mogu podijeliti na: pejsažne, domoljubne i bećarske. Njegova pučka pjesnička fraza odaje jak utjecaj tradicije, a preplitanje motiva prošlosti i sadašnjosti ugrađeno je u čitav njegov opus (oko 150 pjesama).

Glede naziva pojedinih sela i naselja na području Šokadije zabilježit ćemo da je utjecaj povijesne komponente na pučko pjesništvo često prisutan. Evo kako je, recimo, seljačka pjesnikinja Janja Knežević-Ivšina iz Vrpolja opjevala postanak rodnog sela:

Vrpolje je selo sred ravnina
a ime mu teče od davnina,
od davnina, od vojnih krajina.
Još dok vojna krajina bijaše

na vrh polja vojska prebivaše.
Kad vojnika upitaše tada:
"Oj vojniče, di ti je komanda?"
Vojnik kaže: "Tamo na vr' polja".
I tako je došlo do Vrpolja.

Ni udio žena u suvremenom pučkom stvaralaštvu nije zanemariv. Ovdje ću se ograničiti na to da, uz Garčinku Mariju Maoduš (*Ravnica u meni*, 2000.) i Ružu Knežević – Babogredku (*Iz bakinog ormara*, 2004.), spomenem danas već prilično poznatu Anu Verić iz Babine Grede.

U svojim pjesmaricama *Stani malo, ej živote* (1990.) i *Izvoru se svomu vrati* (1997.) ova samouka slikarica, sakupljačica starina i pučka pjesnikinja pjeva o Slavoniji i svome selu, o žeteocima, svinjarima, šumi, starom ognjištu, o toploj pogači i seljačkoj muci.

Fenomen pučkog pjesništva – zahvaljujući sredstvima masovne komunikacije, kao i mnoštvu javnih priredbi – poprima sve šire razmjere, pa bi se zapravo moglo govoriti o pravoj ekspanziji pučkog stvaralaštva.

4.

Od kraja XIX. stoljeća, kada se počinju prikupljati popularni dvostihovi, bećarci i drugi napjevi, do danas objavljene su mnoge zbirke narodnih pjesama. Na jednu takvu zbirku već sam skrenuo pažnju (*Pjesmice za igru u kolu* Josipa Lovretića, 1896.), ali time nismo čvrsto fiksirali početke sabiranja te vrste tradicijske kulture ovoga dijela Slavonije koji nazivamo Šokadijom.

Naime, još 1888. objelodanjena je notna zbirka Ignjata Alojzija Brlića (1795. – 1855.) koja sadrži najstarije zapise seoske i gradske folklorne glazbe u Slavoniji. Radi se o napjevima i popijevkama iz prve polovice XIX. stoljeća, dakle iz vremena koje prethodi sakupljačkom radu Franje Kuhača. Zbirka je tiskana, kao poseban prilog, u 5. svesku *Uspomena na stari Brod* ovoga poznatog Brođanina koji se, iako po zanimanju trgovac, aktivno bavio književnošću i jezikoslovljem. Ona se danas može naći jedino u Arhivu Brlić u Slavonskom Brodu, i ima prvorazredno povijesno-kulturno značenje.

Od izdanja u prošlom stoljeću najboljim i najznačajnijim smatraju se *Šokačke pismice* Slavka Jankovića objavljene u 3 knjige (s notnim zapisima), u izdanju vinkovačkog Ogranka Matice hrvatske (1967. i 1970.) i Općine Vinkovci (1974.). Osim po ovom monumentalnom troknjižju, Slavko Janković (1897. – 1971.) poznat je i kao tekstopisac i kompozitor na temelju izvornog narod-

nog melosa, a jedno je od njegovih djela *Svatovac*, temperamentan i u narodu popularan spjev (prvi put izveden u Vinkovcima na Silvestrovo 1932.).

Etnomuzikolog i skladatelj Julije Njikoš (Osijek, 1924.) najistaknutiji je sakupljač slavonskoga izvornog narodnog melosa, a kao zapisivač narodnih pjesama, kola i poskočica objelodanio je dosad petnaestak knjiga (od kojih su neke doživjele i dopunjena izdanja, kao npr. *Gori lampa nasrid Vinkovaca*). Njikoševe skladbe najpopularnija su naša glazbena djela stvarana na temelju pučkog melosa.

Osim spomenutih autora, vrijedna nastojanja da se duhovno-folklorno blago sačuva od zaborava poduzeli su svojim knjigama: Tomislav Krpan (*Bećarski zbornik*, I. i II.) i Zvonimir Toldi (*Stihom od Berave do Orljave* i *Duni vjetre ladovane*), sakupivši u njima deseteračke dvostihove s područja slavonske Posavine, te Mihael Ferić koji je u svojoj zbirci *Ajd´ na livo, ajd´ na desno* jedanaest pučkih plesova Brodskog Posavlja obradio za tamburaški orkestar, samicu, dvojnice, violine i pjevače. Posebice valja istaknuti Ferićevu zbirku folklorne glazbe naslovljenu *Pjesme moje u knjigama stoje* (1996.). Postavivši sebi uistinu golem zadatak, Ferić je sa širokog područja od Oriovca, Slavonskog Kobaša i Bebrine preko Garčina i Klakara do Starih Perkovaca, Vrpolja i Gundinaca sabrao stihove i notne zapise pučkih pjesama i poskočica.

Na tragovima svojih prethodnika Martin Grgurovac je u knjizi *Slavonske pismice* (Vinkovci, 2005.) na preko 400 stranica zabilježio oko deset tisuća bećaraca, drumaraca i drugih napjeva, i to je u ovom trenutku najbolja i najznačajnija zbirka slavonske šokačke pučke popijevke.

Prema svemu sudeći, nepovratno je minulo vrijeme zaobilaženja i omalovažavanja narodne duhovne baštine. Zaključiti se to može ne samo po množini izdanja pučkog pjesništva, nego i po tome što je sve više autora u doskora gotovo zanemarenom području etnomuzikoloških istraživanja i melografiranja.

Kada je riječ o umjetničkoj književnosti, kao primjer kako narodni stih može oploditi pjesnikovu inspiraciju spomenut ću ponajprije *Šokačke varijacije* Vladimira Kovačića. Kovačićev lirski ciklus, koji književna kritika ocjenjuje jedinstvenim u cijelom hrvatskom pjesništvu, obuhvaća 12 pjesama koje su nazvane varijacijama jer su motivikom vezane uz pojedine narodne pjesme. A početni stih svake odabrane narodne pjesme (npr. *Drma mi se šubara i cviće*, ili *Škripi derma*, ili *Savo vodo, pozdravi mi dragog*, itd.) naslov je jedne od Kovačićevih pjesama u tome ciklusu.

Uz Vladimira Kovačića, nesumnjivo jednog od najznačajnijih pjesnika šokačke Slavonije, nezaobilazno je ime Vanje Radauša. Veliki kipar, slikar i grafičar, koji nije bio okrenut samo likovnim disciplinama, pisao je pjesme služeći se pri tome i šokačkom ikavicom (zbirka *Slavonijo, zemljo plemenita* već naslovom asocira na Reljkovića) i upravo na tragu Kovačićevih *Varijacija*, kako to ustanovljuje dr. Katica Čorkalo Jemrić, "ispjevat će kanconijer svojoj najvećoj ljubavi i boli – Slavoniji, nadahnut etnovokabularom njezine baštine".

A nije to manira samo ove dvojice pjesnika.

Na crti šokačkog lirskog senzibiliteta stvara cijela jedna plejada hrvatskih pjesnika iz Slavonije, među kojima ima i onih koji nisu rođeni Slavonci. Takav je, primjerice, đakovački pjesmotvorac Franjo Džakula, podrijetlom iz Hercegovine, autor nekoliko zapaženih zbirki, u kojima opjevava Slavoniju pod dojmom samoga kraja i njegove sudbine, ali i svoga djetinjstva (provedenog u selu Strizivojni).

5.

Izvorni šokadijski folklor ugrađen je i u mnoga djela dramske književnosti, napose djela poznata pod nazivom pučkih igrokaza.

Udio folklora u izvornom pučkom igrokazu s pjevanjem i plesom (upravo tako je podnaslovljena žanrovska oznaka komada *Graničari* Josipa Freudenreicha, prve hrvatske pučke drame, s početka druge polovice XIX. stoljeća) ogleda se ne samo kroz narodnu nošnju, nego se i na najizravniji način očituje pjesmom, glazbom i igrom. O popularnosti te vrste dramskih djela, kao i o njihovoj aktualnosti, svjedoče izvedbe tih igrokaza u našim kazalištima. Očito jednostavnost s kojom se tretiraju pojave i događaji iz svakidašnjice te lakoća s kojom se propituju bitna životna pitanja potiče zanimanje gledatelja za te drame. U prilog tome stoji činjenica da je premijerna izvedba *Graničara ili Proštenja na Ilijevu* (7. II. 1857. u Zagrebu) bio, kako se moglo pročitati u tisku, "silan događaj, a uspjeh neočekivan, velik, bučan", a Dimitrija Demeter, tada dramaturg Hrvatskog zemaljskog kazališta, izjavio je: "Više takvih predstava i obezbjeđeno je opstojanje našeg kazališta." Djelo koje je Josipu Freudenreichu, rođenom Novogradiščaninu, priskrbilo epitet "jednog od tvoraca novovjekoga hrvatskog glumišta" (Nikola Batušić) na osječku je pozornicu dospjelo 1907., neposredno nakon svečanoga otvorenja ove druge profesionalne kazališne kuće u Hrvatskoj.

Okrugićeva *Šokica*, zanimljiva po prvom spomenu šokačkoga nazivlja u hrvatskoj književnosti, scensku je praizvedbu u Osijeku doživjela 1912., a *Požar strasti* Josipa Kosora postat će 1916. repertoarnom svojinom osječkog Hrvatskog narodnog kazališta. Kosorova drama u kojoj se Šokce prikazuje s njihovim iskonskim strastima i porivima te duboko povezane s imanjem i zemljom, pisana je književnim jezikom, ali s mnogo lokalnih izričaja, što je zacijelo posljedica Kosorova dugogodišnjeg boravka u selu Otoku nedaleko od Vinkovaca. ("U Otoku sam stapajući se sa životom sela doživljavao i traćio krštenja, krizmanja, pirove, žetve, kosidbe, mobe, crkveni god, poklade i sve što je sa selom bivalo i talasalo poput njegova divnog kola.") Posebno nas ovdje zanima činjenica da glazbeni ugođaj ne čine tambure nego gajde, drevni instrument koji je već početkom prošloga stoljeća počeo nestajati kao rekvizit glazbenog folklora i danas je u Slavoniji gotovo nepoznat.

Kazališni zastor nad djelom Joze Ivakića prvi je put podignut 1915. izvedbom njegova *Pouzdanog sastanka* u HNK Osijek, i to je bilo prvo uprizoreno djelo ovoga pisca koji predstavlja najviši domet u žanru pučkog teatra. Ivakićev najpopularniji pučki komad *Inoče* u Osijeku je premijerno prikazan 1922., *Majstorica Ruža* 1924., a *Vrzino kolo* 1931.

Pučki igrokazi o kojima je riječ doživjeli su kazališni recepcijski uspjeh ne samo u Osijeku nego i širom Slavonije, ponajviše zahvaljujući obilnom udjelu izvornog folklora, tamburaške glazbe i narodnih pjesama te leksičkih osobitosti lokalnih govora slavonskoga dijalekta.

(Iz knjige "Šokci u povijesti i kulturi", koja uskoro izlazi iz tiska u izdanju udruge "Šokačka grana" u Osijeku.)

Timjana MAHEČIĆ

V Prigorju
(haiku)

Prigorje ivanščak
sve je v zelene
pofarbane.

Kak svibenske rože
črleniju se vu vrčeku
paradajzi.

Zgubil se štrom
v kmici bleščiju
same mačje oči.

Ružičastobeli
bregi - pupaju
črešnje i lozje.

Nacepana
drieva v dvorišču
– sekira spi.

Tak liepe mošt
vu lagvu brbučka
vinsku rapsodiju.

Mrazove tkalje
pošlingale oblok
mamek pri peči spi.

Klaftri drieva
vleku se stezom z šume
snežek diši.

Dečec vu gumeni
škornji pličinom
race natirava.

Čigo pri mehkoti
mesec se z škafa
blešči.

Vu vrčeku sneha
okapa krumpire
dete v kolicah spi.

Jaki veter
v mehkoti ležiju
hižni kroh i jablan.

Dedek na brege
zlomil je štap – z Neba
pomoć išče.

Ober žara pocaju
kostajni – dedek rukavom
suze otiira.

Bleščiju na
snegu kleti – čuti je
žubor tišine.

Led je skamenil
slap – tak pomale kaplu
kaple žufke suze.

Anči KUHARIĆ-MARTIĆ

Kolač od naranče i maka

Its 8 o'clock, this is 3 aw news – oglasi se spiker s radio-budilice i tako najavi vijesti a ujedno Bernardino buđenje. Sneno protrlja oči i otvorivši samo jedan kapak, kao da namiguje novome danu, pogleda kroz prozor da provjeri kakvo je vrijeme. "Oh, baš je lijepo jutro", reče sama sebi. Sunčane zrake probijaju kroz rupice napola spuštenih roleta. Sva vesela gipko ustaje iz kreveta i radosno se sprema za izlet. "Baš se veselim", razmišlja u sebi Bernarda o odlasku na farmu kćeri svoje sestrične Eme.Već je jednom bila tamo u posjetu kod Sandre i Filipa kad su kupili farmu. Jako joj se dopala ruralna atmosfera koja odiše mirisom eukaliptisa i cvrkutom ptica te osjećajem spokoja i mira, a ne užurbanosti urbanog, stresnog življenja. Sandra je oduvijek sanjala da će jednoga dana živjeti na farmi i brinuti o životinjama, a naročito je voljela konje. Željela je da njena djeca rastu u zdravom i slobodnom prostoru, igrajući se i družeći s domaćim životinjama. Sandri se želja konačno i ostvarila. Kako je Filip profesionalni farmer, to nije više bila nikakva poteškoća, a djeca su zavoljela Filipa i priklonila mu se kao da je on njihov otac.

Ispijajući prvu jutarnju kavu, bez koje nikamo nije mogla krenuti, Bernarda podigne telefonsku slušalicu da prijateljici Katici najavi da uskoro dolazi po nju, a zatim će usput pokupiti sestričnu Karolinu i tako će sve tri krenuti na dogovoreni izlet u St. Andrews nedaleko od Melbournea, selo gdje će ih dočekati Ema, koja privremeno čuva svoje unuke na farmi dok su Sandra i Filip na službenome putu u Južnoj Australiji.

Ne želeći propustiti ni jedan trenutak prekrasnoga jesenjeg jutra bez daška vjetra, kojega u Melbourneu ima inače napretek, sjeda u svoj luksuzni plavi Ford Fairmont i ulicama predgrađa, uz glazbu s radija, kreće na izlet.

Na širokom nogostupu pred kućom dočeka je Katica s veselim smiješkom jer se i ona raduje vožnji u prirodi i zelenilu, a ujedno će prekinuti monotoniju svagdašnjeg života u Melbourneu. Katica se naime brine o kćeri svoga sina pa joj je svaki dan više-manje rutinski, odvodi djevojčicu u školu i odlazi po nju, pa iako to i danas treba obaviti, vrijeme između školskih sati ispunit će u društvu a ujedno se provozati prekrasnim krajolikom melburnske okolice.

Stigavši za nekoliko minuta pred Karolininu kuću, Bernarda pritisne trubu na volanu, a Karolina odmah veselo izađe. "Bok, cure, kak ste?" – "Dobro smo." "Svi spremni?" pita Bernarda i pokrene svoj plavi Ford, motor zabruji i one krenu na *freeway,* cestu koja će ih povesti kroz mala slikovita mjesta na putu do farme.

Uz čavrljanje i tihu glazbu, nakon pola sata napuste urbani dio Melbournea, multikulturnoga i multinacionalnoga grada na zemlji raseljenih urođenika, na 8806 kvadratnih kilometara, s 3,5 milijuna stanovnika, kojima nudi s jedne strane prekrasan zaljev i pješčane plaže, a s druge brda i šume.

Vozeći se vijugavom cestom prema farmi uživale su u krajoliku.

"Podsjeća me na naše Zagorje, s ovim valovitim brežuljcima i zelenim livadama", javlja se Bernarda. Često kada se nađu pričaju danima provedenim u domovini, o rodnome mjestu, gradu gdje su provele sretne trenutke, napravile prve korake, prvi put se zaljubile. "O kako je to daleko", prisjeća se Katica. Bernarda, pomalo šutljiva, koncentrirana na vožnju, ne može baš sudjelovati u razgovoru, no misli su joj u rodnom kraju. Kao i uvijek, najmanja sitnica, grm ili brežuljak asocira je na domovinu. "Pogledaj tamo", vikne Karolina. Na obronku na kraju šume, uspravivši se na stražnjim nogama i strižući ušima, mirno, bez ikakva straha nekoliko je klokana promatralo automobil u prolazu, a onda su smireno i lijeno opet spustili uske glavice i nastavili pasti travu. Danas ih ima, klokana i valabija, oko 70 vrsta.

Nastavljajući vožnju nailaze na razbacane male farme i pokoje idilično mjestance s kafićem i pubom. Nakon desetak minuta vožnje ugledaju veliku oznaku mjesta: *Hurstbridge*, te znak *Heritage trail*. Tu su izašle u kratko razgledavanje gradića s lijepo uređenim, staromodnim kafićima u *country* stilu, s verandama koje su na kraju krovova završavale čipkastim ornamentima. Mjesto je zadržalo ruralni izgled, s povijesnim objektima, kovačnicom, prvom poštom, pekarom i mesnicom na mjestima gdje su prvotno podignute, a nazvano je po geodetu Haryju Hurstu, doseljeniku iz Engleske koji se 1859. ovdje zaposlio kao menadžer. Hary je došao na ideju da se sagradi most preko potoka, radi lakšeg prevođenja stoke na drugu stranu zbog ispaše, i odatle ime gradiću.

Prošetale su se do drvenog mosta, pogledale u potok koji je staloženo nastavljao svoj put prema moru. Lišće visokih eukaliptusa nježno je šaputalo i umirivalo dušu a ptice su sretno cvrkutale među sobom. "Mogla bih ovdje živjeti", zaključila je Katica.

"Moramo krenuti", javi se Bernarda, "imamo još desetak minuta do farme, ako se ne varam." "Da, čeka nas Ema, pa bolje da krenemo, da se ne zabrine. Evo i znaka za S. Andrews, ovdje moramo skrenuti", kaže Karolina.

Kroz krošnje stabala proviruju sunčane zrake, lagani povjetarac njiše lišće u ritmu glazbe a vijugava cesta uskoro ih dovede do farme. Skrenu sa ceste po šljunčanom putu i ugledaju zdanje. Prvo veliki drveni štagalj, a zatim nadstrešnica za aute i kuća. Lijepa farmerska kuća s velikim trijemom niz cijelo pročelje, obrubljenim izrezbarenom drvenom ogradom. Na kraju trijema pokriven džakuzi, a iza nje zazidan roštilj. Na drugoj strani veliki, baš kaubojski, grubo izrađen drveni šank, s visokim, primitivno načinjenim drvenim stolicama. Crvena cigla lijepo se uklapa u zelenu okolicu s visokim eukalitptusima i bjelogoricom, s niskim žbunjem i travom koja raštrkana raste niz padinu. A zatim otvara se pogled na bazen, koji je toga časa bio prazan jer su ga vlasnici htjeli malo dotjerati za sljedeću sezonu. Na kraju posjeda ostaci betonskih ograda gdje su nekada uzgajali svinje. Poviše kuće još jedna, manja kuća, u kojoj su nekada stanovali radnici.

"Zbilja je prekrasno", govore uglas.

"Izvolite, dođite unutra", zove ih Ema. A unutra ih dočeka ogroman drveni stol s masivnim stolicama koje jedva mogu pomaknuti.

"Moramo nazdraviti što smo se sve ovdje našle", kaže Ema i donese bocu pića. "Hoćemo li popiti svi malo sambuke", pita i otvara bocu. "Znate, ovo je jako stara boca, možda više od 10 godina. To sam donijela od kuće, jer tamo nitko ne pije."

"Valjda se nije pokvarilo", pita Karolina.

"Pa alkohol se ne može pokvariti", odgovara Bernarda. "Ja vozim, meni natoči samo malo."

A druge nisu htjele puno više pa je svakoj samo na dno čaše ulila slatkoga crnog likera. I sve četiri nazdrave. Ema još donese i kolač od maka i naranče te štrudl od jabuke. I svaka uzme po komad štrudle.

"Mm, baš je fin ovaj kolač od maka", veli Bernarda. "Je si li ga ti pekla?" pita Emu.

"Ne. Sandra je to imala u zamrzivaču".

Uživaju u kolaču i kavi, čavrljajući o svačemu i o ničemu.

Nije prošlo ni pola sata kad se javi Karolina: "Meni nije dobro, jako mi se vrti, ne znam kaj mi je odjedanput došlo."

"Ma kaj se tu praviš, pa nisi se napila od ovo malo sambuke!"

"Ali ozbiljno, vrti me se... ne znam što mi je".

A onda i Ema: "Pa i meni nije dobro, idem malo van na zrak, baš me nešto guši i povraća mi se." "Idemo svi van", javi se Bernarda. "Možda nam se malo

razbistri... Imaš li možda upaljen plin? Možda se ugasio, pa smo se nagutale plina."

Krenu tako sve van na trijem i podalje niza stazu. No, Emi je sve lošije, gubi pomalo snagu i sve teže hoda. Katica je začudo dobro, premda je i ona konzumirala kao i sve ostale. Uto dolazi Emin muž i čudi se; sve su bile dobro a sada su blijede kao kreč.

"Isključi plinsko grijanje" dovikuje Ema mužu. "Nek se kuća malo prozrači."

No, usprkos šetnji, postaje im sve lošije. Ema samo što ne padne s nogu. Sestra je pridržava i pita: "Kaj ti je? kaj ti je?"

"Mislim da smo se otrovale sambukom", kaže Ema i samo što se ne sruši na tlo. Bernarda je izbezumljena. "Vodi je doktoru", veli Martinu.

"A kamo", pita Martin, "kad ne znam gdje ima ovdje liječnik ili bolnica?"

"Pa u Hurstbridge, tamo će sigurno biti liječnik. Ja nisam sposobna voziti pa idi Ti s Emom i Karolinom, a Katica i ja ćemo ovdje ostati dok se vi ne vratite. Katica je dobro a ja za sada nisam tako loše", odvrati Bernarda

Katica i Karolina uhvate Emu ispod ruku i odvedu je do automobila.

"Ne mogu, ne mogu", viče Ema i ruši im se na rukama. "Gubim svijest", govori.

"Hoćeš li da zovem hitnu", pita Bernarda.

"Da," oglasi se i Karolina, "zovi!"

Bernarda otrči u kuću po svoj mobitel i nazva hitnu službu.

"Što se događa?", pita službenica u hitnoj.

"Moja sestrična je loše, osjeća mučninu, ne može stajati na nogama jedva govori".

"Je li pri svijesti?"

"Da, ali ruši se... ne može stajati".

"Diše li?"

"Da."

"Ne čujem vas dobro. Jeste li u kući ili na ulici?"

"U kući."

"Što se dogodilo?"

"Ne znamo. Ni meni nije dobro a ni njenoj sestri", i dalje govori Bernarda na mobitel, ali kako hoda ukolo tako se gubi signal.

"Ne mičite se, jer vas tada ne čujem. Ostanite na mjestu. Što ste konzumirali?"

"Popile smo malo sambuke pa kako je boca dugo stajala možda se piće pokvarilo pa smo se otrovale", tumači Bernarda.

"Koliko ste popile?"

"Ma nismo pijane, svaka je samo malo popila."

"Aha, koliko vas je?"

"Petero, ali mojim sestričnama i meni nije dobro. Slabo mi je, koljena mi klecaju jedva govorim, ruke mi drhte, ne znamo što nam se događa."

"Samo se vi smirite, idite u kuću, sjednite i odmarajte se, mi ćemo poslati ambulantna kola."

"Mislim da ću se i ja srušiti ."

"Bernarda, što se događa?" viče Karolina. "Zašto ne dolaze, moja sestra je bespomoćna, ne može hodati, govori da nestaje. Poduzmi nešto!"

"Pa radim što mogu."

"Vaša adresa?" javi se glas s druge strane.

"Koja je tu adresa?" pita Bernada Karolinu, jer od Eme se ne može ništa saznati.

„Ja ne znam."

„Martine, znadeš li ti ulicu?"

On brzo ode u kuću da na nekim papirima potraži adresu, te ju pruža Bernardi a ona diktira službenici. "Broj telefona kod kuće", zatraži službenica. "Ne znam", opet odgovara Bernarda, "mi smo ovdje samo gosti, moja sestrična ovdje čuva svoje unuke a vlasnici nisu u Melbourneu", jedva odgovara Bernarda.

Uto Martin dolazi s brojem telefona.

"Dobro, vi samo sjednite i odmarajte se, ne uzimajte ništa za jelo i piće, a mi ćemo vam poslati ambulantna kola. Nazvat ćemo vas na kućni broj."

Time je razgovor bio završen.

I Bernarda otrči na stazu gdje su bile Karolina i Katica, vodeći Emu ispod ruku. Bojale su se napustiti je da se u onesvijesti. Ema nije mogla normalno hodati. Dizala je noge kao da stupa, kao da su joj ukočene, pa su je Katica i Karolina vukle. Na trenutke bi progovorila: "Gubim se, nestaju mi ruke, pogledaj kak su plave."

"Ali nisu ti ruke plave", uvjeravaju je sve tri.

"Nije istina, vidiš! Nema mi nogu", halucinirala je.

"Bože, što se to događa, ja ništa ne razumijem", pitala se Katica.

"Nitko ne razumije", odgovorila je Bernarda.

Uto u kući zazvoni telefon.

"Da, sve tri nisu dobro," odgovara Martin, "ne nisu uopće puno popile."

"Kola hitne pomoći su na putu" reče pomalo odsutno službenica i prekine razgovor .

Karolina postaje histerična i optužuje Bernardu da misli samo na sebe, a da što je s njima. Njoj je prvo pozlilo a za nju se nitko ne brine.

"Jesi li za mene naručila kola?" pita Bernardu.

"Naravno, za sve nas sam im rekla", odgovara Bernarda i pokušava zadržati prisebnost, jer kako vidi, od Karoline i Eme nema puno pomoći a Katica, iako je dobro, ne može puno pomoći jer ne zna engleski.

Minute su prolazile, činilo im se sati otkada je Bernarda zvala hitnu. "Idem ponovo zvati", javi se ona.

I nakon kratkog razgovora, samo što je spustila slušalicu i provirila na cestu – ugledala je kola te im mahnula, da skrenu na put prema kući. U tom trenutku Ema se srušila na putu. Kola su se zaustavila i bolničari su pritrčali, procijenili stanje, izvadili nosila te ju položili na krevet u kola. Prikopčali je na monitor. Karolina je počela histerično vrištati: "Ne dam moju sestru, znate, mi smo blizanke, morate mi je vratiti... Kaj bum ja bez nje!" vikala je, a bolničari je nisu razumjeli jer je u panici miješala oba jezika. Pitali su je zašto tako viče, no ona se, zbunjena, nije mogla sjetiti ni ono malo engleskoga što je inače znala.

Ipak su je nekako smirili, pa su sve tri krenule prema kući s jednim bolničarom dok se drugi brinuo o Emi.

"Bernarda, ti im moraš sve objasniti, znaš da ja ne znam dovoljno engleski", obraća se Karolina Bernardi. "Moraš im reći da sam ja dijabetičar, moraju mi izmjeriti šećer, jer sam već ranije trebala popiti tablete. Reci im da je Emi loše, da niš ne govori... Zašto je ne vode u bolnicu, što je s nama, zašto nam ništa ne pomažu?" nastavljala je monolog, dok je bolničar mjerio tlak i otkucaje srca Bernardi, zatim Katici te Karolini, kojoj je izvadio i krv.

"S vama je sve u redu, tlak je dobar, puls normalan, uvjeram vas da ni jedna od vas nije u smrtnoj opasnosti", objašnjava im bolničar.

Bernarda postavlja pitanja zašto im je slabo, zašto im se vrti u glavi.

"Od alkohola", govori bolničar

"Ali mi nismo pijane, popile smo samo nekoliko gutljaja pića", srdito govori Bernarda. "Pogledajte u bocu koliko alkohola nedostaje."

"Ne mogu disati", javi se Bernarda, sve ubrzanije hvatajući zrak. "Zašto ne mogu normalno govoriti? Lice mi se steže kao da je paralizirano, jezik mi se plete u ustima", govori bolničaru, koji sjeda do nje i upućuje ju da duboko i lagano diše, jer je u panici pa se treba smiriti. "Ja nisam dobro" i dalje mu govori Bernarda, a on je i dalje uvjerava da je sve u redu, da nije u životnoj

opasnosti. "Ali ne govorim kako treba", ustraje ona, a bolničar obrati pažnju na Katicu koja je prekriženih ruku sjedila na drugom kraju stola i u nevjerici sve promatrala.

Nakon ponovnog uvjeravanja da nisu puno popile, bolničar pogleda u bocu, koja je bila tek načeta, gotovo puna, kao da nitko i nije pio. Uto je u kuću došao i drugi bolničar da ispita situaciju te da se dogovore što će s trima ženama. "Mora da ima jaki želudac", primijeti drugi bolničar u vezi s Katicom.

Kako je na stolu ostalo još nekoliko kriški kolača od naranče i maka, počeli su se napokon raspitivati o kolaču.

"Da, sve smo jele i štrudlu i taj kolač. Ema je uzela dva a mi ostale po jednu krišku", odgovara Bernarda koja je bila u naboljoj situaciji da razgovjetno odgovara na pitanja.

Odlučili su konačno sve ih povesti u bolnicu, jer svaka je pokazivala drukčiju reakciju. I dok su oni raspravljali, Karolina je nesuvislo govorila i optuživala bolničare i Bernardu da se o njoj ne brinu, da je ona prva imala simptone, što će biti s njima, ona nije spremna da umre i koješta drugo. Bernardi je i dalje bilo mučno. Soba se oko nje vrtjela te je ona bez razloga počela plakati, a zatim, još sa suzama u očima, glasno se smijati. Katica je sjedila i pogledavala čas jednu, pa drugu i treću i čudom se čudila.

Ema je za to vrijeme bila na ležaju u kolima, pokrivena laganim pokrivačem, priključena na monitor za srce i uopće nije govorila. Martin je sve vrijeme bio uz nju.

"Zašto nas ne vozite u bolnicu?" pita ih Bernarda između suza i smijeha. A bolničar ih ne zna koji već put uvjerava da nisu u smrtnoj opasnosti.

Vrijeme se usporilo, postalo nestvarno.

"To je samo san iz kojeg ćemo se brzo probuditi, ali istovremeno je stvarnost", razmišlja Bernarda. Tada ih bolničar zamoli da sve tri krenu prema kolima.

"Katice, daj mi donesi moju torbu", zamoli je Bernarda, "možda će mi trebati dokumenti."

"Ja neću svoju, kaj će mi", samouvjereno govori Karolina dok je bolničar smješta u zadnji dio kola, pored njene sestre. "Kako si? Je li ti bolje" pita je, ali Ema ne odgovara. "Kaj bum ja bez tebe, ak se tebi nekaj dogodi? Ne smeš se dati, imaš lijepe unuke, trebaš za njih živjeti. Ja sam tek dobila unuka, pa neću još umreti", bulaznila je Karolina. "Ne dam se! Ni ti, Bernarda! Moramo se sve tri držati, vidiš kaj nam se to dogodilo! A, k vragu, kaj ovi delaju, pa niš ne misle na nas, kaj se samo tam nekaj spominaju?! Kaj ne vide da mi moja

sestrica ne govori?! Ti im sve to moraš prevesti"", govori Bernardi, "znaš da ja ne znam dosta engleski."

Bernarda sjeda do vozača, drugi bolničar otraga je s Emom i Karolinom. "Joj, jadna Katica", sjeti se Bernarda, "kako će se vratiti u Melbourne, mora ići do škole pričekati unuku? Martine, Ti ju prevezi do Hurstbridgea pa onda može na vlak." Osjećala se odgovornom, jer ih je ona dovela.

Napokon su krenuli. Karolina putem halucinira, optužuje bolničare za nebrigu, boji se za sestru, a istovremeno ih hrabri da moraju izdržati sve kušnje. Bolničar je oštro upozorava da će ju, ne prestane li, izbaciti iz kola. Shvativši da je pretjerala, Karolina će snuždeno: "U redu, onda bum tiha", te pogleda bolničara i uz blagi mu smiješak reče: "Kak vi imate lijepe plave oči!" Bernarda, koja je u međuvremenu počela povraćati, prasne u smijeh...

Ema je također malo povraćala, ali i dalje nije govorila, već samo povremeno izustila čudan zvuk.

U bolnici je Bernarda dala njihove podatke, a nakon kratkog vremena sve tri su odvedene u jednu sobu. Bernardu i Emu smjestili su na krevet a Karolinu ostavili u stolici dok ne odluče kamo će s njom, za sada može tako ostati, govori joj bolničarka. "Ali i ja hoću krevet", viče Karolina, "zašto ja nemam kad one dvije imaju? Opet se samo za sebe brineš", govori Bernardi, "znaš, ja sve znam kaj se događa. Moraš paziti kaj govoriš."

Kako nije bilo mjesta za još jedan krevet, Karolina je ostala u stolici, te su joj donijeli još fotelju, da joj posluži umjesto postelje. U međuvremenu je liječnica pregledavala Emu i bez uspjeha pokušavala iz nje izvući koju riječ. Kad ju je napokon uzela za ruku i pokušala dati injekciju, Ema je bez pardona odbrusila: da je pusti na miru, da ona to neće i – neka se gubi. Liječnica se nije dala smesti te joj uz pomoć sestre dade injekciju i uzme krv. Od Eme više ni glasa. Uskoro su je prikopčali na infuziju.

Tada su Karolini izvadili krv i počeli s infuzijom. Bernarda je čekala svoj red, a kad bi netko od osoblja provirio u sobu, samo bi se počela glasno smijati. Kad je medicinska sestra zabola iglu da izvadi krv – nema krvi. Bernarda začuđena pita sestru što to znači. "Jesam li mrtva? Pa kako nemam krvi?" Sestra ponovo zabode iglu u žilu, ali ni kapi krvi ne pokaže se, te ona ostavi Bernardu bez riječi.

Sestre i liječnici izmjenjivali su se, ispitivali što su jele i pile, sve više zapitkujući o kolaču od naranče i maka. Napokon je liječnica je zatražila Sandrin broj, te nakon nekoliko pokušaja stupila u vezu sa Sandrom i saznala da je u kolaču bilo marihuane.

Vratila se u sobu i obavijestila Bernardu, koja je, uostalom, i sama u međuvremenu na to posumnjala ali se nije usudila ništa reći, da ne dovede koga u nezgodnu situaciju. Sada joj je postalo sasvim jasno zašto se medicinsko osoblje prema njima čudno ponašalo i dobacivalo ne baš ugodne poglede.

Kako to biva u ovakvim situacijama, tražili su telefonske brojeve rodbine ili prijatelja da ih obavijeste.

Nakon nekog vremena, dolaze Karolinin muž i sin usplahireni, ne znajući u kakvom će ih stanju zateći. Kad je primio obavijest da je Karolina u bolnici muž se zamalo onesvijestio, misleći da su stradale u prometnoj nesreći. Karolina je odmah počela vikati, da što je radio tako dugo, da se za nju ne brine a ona tu bolesna leži, da je trebao odmah doći... Nakon kratkog vremena uspjeli su je umiriti. Karolinu i Emu premjestili su svaku u svoju sobu, pa je i Bernarda ostala sama, smijući se i plačući u isto vrijeme.

"Molim vas da netko obavijesti moga sina", obraća se Bernarda svojim rođacima. "Ne mogu kući, auto je na farmi, moj daljinski upravljač za garažna vrata je u autu, a druge ključeve nikad ne nosim sa sobom."

Nije htjela gnjaviti sina da dolazi s drugoga kraja Melbournea, ali nije imala izbora. Sreća što sin ima ključeve kuće, inače bi morali razbiti staklo.

Nakon nekoliko tako provedenih sati ponovo je došla liječnica, skinula Bernardu s infuzije i rekla joj da kad je spremna može poći doma. Raspitivala se tko će doći po nju, primijetila: "Pa, eto, da ste znale što ste uzele, možda biste i uživale!"

Bernarda ju je zamolila da je odvede do njezinih sestrični. Karolina je sad već sasvim normalno razgovarala i uskoro je i ona bila slobodna poći doma, no Ema je još uivjek bila priključena na monitor, ali se polagano počela vraćati mežu "žive". Našle su se opet sve tri zajedno, u njenoj sobi.

Dok su čekale da se Ema oporavi, došli su njezin i Bernardin sin i snaha i nakon objašnjenja svi su se smijali na njihov račun. Nije im promaklo da je sve medicinsko osoblje znalo za tri drogirane gospođe srednje dobi te su se i oni zabavljali na njihov račun.

Konačno su nakon čitavog dana provedenog u bolnici krenule kući. Kako se nisu htjele razdvajati, sve su otišle spavati kod Bernarde.

Razgovarale su o proživljenom i Ema odjednom postavi pitanje: "Pa cure, jesmo li mi mrtve ili žive?" Još je bila pod utjecajem marihuane. "Znate", nastavila je, "vjerujem da pakao postoji, jer ja sam ga danas doživjela."

AnaVUČINIĆ

Hrvatska oda slobode

Sjećanje na Vukovar

Jesen je rana, kiša pada
i u duši mi je rana
jer Te moram ostavit
u ime slobode
i ne mogu o Tebi brinut,
premda si mi jako drag.

Misleći o sebi, mislim:
Tko bi to mogao učinit:
Zar zloduh, pijanac, mag?
Da Te napustim?
A tako si mi drag!

Tvoje lijepe.....
tamnosmeđe oči..
kuda sada poći,
a kiša i studen
već je vani;
u svojoj duši
pokopah Te već lani.

Glasno ću zavijat
poput ranjenog vuka
unijet ću među vas
nemir i prokletstvo,
stradalnik zar da postanem?,
a sve je u početku
bilo tako lijepo
i tako sveto!

Dok se boje lišća
poigravaju s mojim
emocijama,
puhnu vjetar i
ostavlja me
u mojim fobijama.

Zbog Tebe sam, Domovino,
morala potisnuti plač,
skiće mi se duša
po trnju i boli me drač,
ali nitko to ne vidi
i svatko je spreman
... samo na trač.

Već je i zima, stope
svoje sama
brojim u snijegu
vulkanske lave
od teškog bola
što mi dušu kida,...
eto..., ja nekako
... nemam stida.

Spržena sam od
duševne hladnoće,
dok kišne kapi mi i
suze kabanicu moče.

Iz moje budućnosti
zjapi otvorena jama,
... a zima je već rana,
nitko mi ne uređuje grob,
jer... eto, nemam nikog svog.

Tko će mi
preko puta prijeći,
pas, mačak ili vrag?
Tko će spriječit
krv iz duševne rane?
Da, tko će izdržat noć,
ponoć, minute i sate
... dok ne svane?

Kamo da se djenem
pa ja svakom smetam,
za društvom mi srce čezne
a sve od sebe tjeram.

Jad i tuga se izmjenjuju
u dugoj noći,
onda kad autorica ovih riječi
na vječni počinak kroči
od napora i muke,
stradanja i borbe
zbog Naše, Vaše *i* Moje...
... i pjeva Odu Slobode!

NOVE PUBLIKACIJE

1. **DANICA 2009, hrvatski katolički kalendar** (knjiga, džepni kalendar, 12-lisni i jednolisni zidni kalendar), HKD sv. Jeronima, Zagreb 2008.
2. **Šimun Jurišić: HRVATI U EUROPSKIM GRADOVIMA,** Logos d.o.o., Split 2008.
3. **Bruno Zorić: ČUDAN JE OVAJ SVIJET, HEKTORE MOJ,** Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, zadarska podružnica, 2008.
4. **Irena Grubišić Čabo: OTRGNUTA TIŠINA,** Matica hrvatska Sinj, 2008.
5. **BOGOSLOVSKA SMOTRA 2/2008,** Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2008.
6. **MOGUĆNOSTI 7/9 /2008,** Književni krug Split, 2008.
7. **ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST 1/2008,** Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008.
8. **POVIJESNI PRILOZI 34/2008,** Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008.
9. **REVIEW OF CROATIAN HISTORY III. NO. 1./2007.**
10. **BOSNA FRANCISCANA 28/2008.,** Franjevačka teologija Sarajevo, 2008.
11. **Zdravko Mršić: POVRATAK DOMOVINE,** Zagreb 2008.
12. **DVATISOČ 200, 201, 202,** Društvo 2000, Ljubljana 2008.
13. **ŠOPOVI DANI NA PLIVI 2007,** HKD Napredak, Podružnica "Stjepan Tomašević", 2008.
14. **Ivo Krešić: I DOĐE MJESEC MAJ,** Književna zaklada "Fra Grgo Martić", Kreševo 2008.
15. **Aida Herceg: DESNI MOZAK,** Književna zaklada "Fra Grgo Martić", Kreševo 2008.
16. **Zlatko Lukić: KATARZA,** Književna zaklada "Fra Grgo Martić", Kreševo 2008.
17. **Stjepan Zelenika: ČUVARI VREMENA,** Književna zaklada "Fra Grgo Martić", Kreševo 2008.
18. **Suzana Lovrić: PISMA IZ UZALUDNOSTI,** Književna zaklada "Fra Grgo Martić", Kreševo 2007.

Mišljenja i reagiranja

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove svojih autora, s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Hrvatski pjesnik Zlatko Tomičić smio se pozivati na pripadnost "narodu izabranom"

U Zagrebu je 16. lipnja 2008. godine umro književnik Zlatko Tomičić, rođen 26. svibnja 1930. u Zagrebu. Autor golema književnog opusa, pisac velike radne energije, snažnih stihova, na žalost je zbog slobodoljubivosti i želje da njegov narod poput ostalih ima pravo na nezavisnost bio od jugoslavenskih komunističkih vlasti osuđivan i proganjan, tako da je gotovo cijeli život proveo kao disident. Stigmatiziran kao "hrvatski nacionalist", bio je prisiljen živjeti u stalnoj neizvjesnosti i siromaštvu, kao i njegova obitelj, a najvećom je žrtvom na kraju postao pjesnikov sin jedinac Tvrtko. Umjesto života u smirenim obiteljskim uvjetima, on je od najranijih dana živio u strahu od milicijskih racija, zatim bez oca, a potom kao dijete književnika omraženog od režima. Stoga je pobjegao u Europu, gdje ga je asimiliralo ono najgore u toj Europi. Vratio se 1990. u domovinu i nastavio život na rubu zakona, život koji ga je odveo u smrt, dva mjeseca nakon očeve smrti.

Zlatko Tomičić mogao je izbjeći sve goleme nedaće koje su ga u životu pratile. Mogao je, poput mnogih kolega, stupiti u prikrivenu kolaboraciju s komunistima i uživati njihovu naklonost. Mogao je otići u izbjeglištvo, gdje su ga primali s velikim uvažavanjem. Malo je poznato da se mogao iseliti i u državu Izrael, kao Židov.

Tomičić nije krio svoju židovsku pripadnost po ženskoj liniji, dakle liniji koja je određujuća za nečije pripadanje Židovstvu. No, nikada se tom činjenicom nije koristio, a kamoli zlorabio je. U njegovoj biografiji "Hrvatski Orfej" Mladena Pavkovića (Zagreb, 1995.) nalazimo obavijesti o ženskim članovima rodoslovnog stabla. Po majci, baki i prabaki, dakle neprekinutoj ženskoj liniji, Zlatko Tomičić mogao se opredijeliti za izraelsko državljanstvo.

Iz njegovih sjećanja nije razvidan odnos njegove majke i bake prema judaizmu. Očito su prihvatile asimilaciju. U kojoj formi, ostaje istražiti. Činjenica jest da je Tomičić svjestan njihova židovstva, da ga se ne stidi, niti ga prešućuje, ali je činjenica i da njegova majka Amalija i njezina djeca, dakle i sin Zlatko, nisu

stradali tijekom NDH. Štoviše, kako ratno razdoblje opisuje sam autor, živjeli su poput ostalih Hrvata tog vremena. Zbog čega su bili pošteđeni antisemitske histerije, ostaje da se istraži.

"Po ocu sam ja Hrvat od prastarog bunjevačkog plemstva Podkrajćića iz okolice Travnika i pripadnika crkve Dobrih Bostjana, a po majci, eto, **Austrougar!**" (Pav. 19.) Ovim nepostojećim etnonimom Tomićić je, na prvi pogled, izbjegao otvoreno iskazati pravo stanje stvari, što može zbuniti, zbog toga što inače bez ustezanja govori o židovskoj ženskoj liniji u svome rodoslovlju. Možda se igrao skrivača, znajući da malobrojni znadu kako su Židovi u k-u-k monarhiji, zapravo bili jedini "Austrougari". S druge strane, kanio je naglasiti europsku etničku mješavinu svojih predaka koja se prelila u njegove gene i rezultirala snažnim, neobičnim i eruptivnim književnim senzibilitetom. Osim svega, Tomičić je svoj etnički identifikacijski kod izgradio na pripadnosti predcima po očevoj liniji. No, i pri tome je njegova imaginacija ušla u etnogenezu dublju od povijesti Hrvata u rimskim provincijama Dalmaciji i Panoniji, prelivši se u pjesnički opus, koji je, na kraju, ljubavlju zagrlio cijeli svijet.

"Moj otac Petar rođen je 1905. u selu Ričicama ispod Velebita nedaleko Lovinca... Očevi preci su Bunjevci koji su došli iz Bosne u Hrvatsku u 15. stoljeću. Potječu iz sela Podkrajčići u srednjoj Bosni kod Travnika. To je staro bosansko plemstvo. Do 13. stoljeća, oni se prezivaju Podkrajčići, zatim Boškovići, a onda se dijele na Kristiće i Tomičiće. Kristići su bili uz Kotromaniće vladari Bosne od 14. do 15. stoljeća. Oni su rođaci Kotromanića. Tada dolaze Turci, odlaze u Dalmaciju i žive na obalama rijeka Krke i Čikole i na obroncima Dinare i Svilaje. Zatim odlaze u Gorski Kotar, u Lič, gdje su mušketiri - puškaši naših feudalaca. Iz Liča dolaze u Krivi Put iznad Senja i služe kao senjski uskoci, kopnene čete. Tu se nalaze oko 100 godina i onda s popom Markom Mesićem 1689. dolazi u Liku mnoštvo bunjevačkih rodova, među kojima su i dva brata - Jurimac i Martinac Tomičić, moji preci. Neki pisci i povjesnici tvrde da su Bunjevci podrijetlom Buni; to je bio jedan veoma stari antički narod, možda Etrurci. O njima se malo zna. Oni su ovdje prvi starosjedioci." (Pav. 19.)

"Moj je otac jednoga dana nestao. To je radio cijeli život. Moja majka je ostala sama sa mnom. Nije imala nikakvih sredstava za život i nešto prije Božića 1930. ona me onako malenog, imao sam nešto manje od sedam mjeseci, umotala u jednu tanku dekicu i odnijela u Donji Miholjac, gdje joj je živjela majka Katarina Niklesz, rođena Kovač.... Tamo sam, u Miholjcu, kod omame Kate, progovorio i prohodao." (Pav. 13.)

"Već u krvi mojoj, genetski, to su velike suprotnosti, plodonosne, ali i tragične radi dvojnosti, kako je to Antun Barac dokazivao pišući o Vidriću, kojem je majka bila bečka i samoborska dama, a otac potomak gorenjskih drvosječa." (Pav. 29.)

"I sada smiješajte te tvrde i žilave pastire, nomade i bogumile, što su bili do 17. stoljeća, još u Liču, s majčinim europskim, arijskim i semitskim precima: Nijemcima, Slovacima, Mađarima i Židovima – i eto mene..." (Pav. 20.)

Đuro Vidmarović

Stotinu čavala i transcendentno u kinematografiji

Film nije umjetnost učenih, nego nepismenih.
Werner Herzog

Gđica Kultura, homo videns *i filmovi*

Na svome albumu „Parnassius Guccini" iz 1993. godine poznati talijanski kantautor Francesco Guccini objavio je pjesmu „Dovevo fare del cinema" (Morao sam se baviti filmom) u kojoj se, na originalan i duhovit način, sedmom umjetnošću poslužio kao metaforom ispraznosti i površnosti modernoga doba.

Konkretno, u pjesmi se govori o krizi koja potresa cjelokupni kulturni odsjek, a proizlazi iz činjenice da današnja publika zahtijeva pojednostavnjen umjetnički jezik, koji treba da bude toliko jasan, izravan i banalan da se njime ne kaže zapravo ništa. Zbog svega toga, autor upućuje apel, ili bolje rečeno ultimatum, arhetipskoj gospođici Kulturi neka se „skine dogola i preda amo gaće" (pretpostavlja se da je već poluodjevena), jer mora snimati filmove. Konačno, za razumijevanje svijeta i njegove povijesti nije nam ni potreban ozbiljniji i složeniji diskurs.

Nije to ni prvi ni posljednji (iako možda jest najduhovitiji) pokušaj obezvređenja umjetničkih dosega filmskoga medija. Primjera se, uz malo truda, može naći vrlo mnogo, od brzopotezne diskvalifikacije filma kao „tehničko-ekipne umjetnosti", iz pera Dalibora Cvitana, sve do strastvenog napada američkog

književnika E. L. Doctorowa, koji pojam filmskog jezika u svome romanu „Grad Božji" označuje kao oksimoron, a film u njegovoj biti kao nepismeno događanje. Ovdje, očigledno, nastaju problemi, jer Doctorowljeva je dijagnoza vrlo slična citiranoj Herzogovoj s početka ovoga teksta, koja je pak izrečena iz dijametralno suprotnih razloga, naime u prilog afirmaciji specifičnosti i jedinstvenosti filmskoga izraza. „Sve što je rečeno umjesto da bude pokazano, izgubljeno je za publiku" ili „nije važno *što* nego *kako* se prikazuje"[1] samo su neki od izmudrenih recepata koji, kao i Herzogova tvrdnja, teže istom cilju: potvrdi autonomnih vrijednosti filmskoga medija.

Radi se, možda, o nekoj vrsti kompleksa manje vrijednosti zbog kojega se filmski profesionalci i teoretičari nastoje što više distancirati od literature, jer čak i ako je film zaista, kako piše Susan Sontag, neka vrst sveumjetnosti koja može iskoristiti, pa i apsorbirati svaku drugu umjetničku formu, on ipak ostaje (uz iznimku, jasno, eksperimentalnog filma) najsrodnije i najnerazlučivije povezan s književnošću. Zadržimo li se, dakle, još malo uz Herzogovu i slične vizije, moramo se upitati kakvoj bi publici takav narativni film, zasnovan prvenstveno na slici, a ne na riječima, bio namijenjen.

Paradoksalno, takva se ideja autonomnosti znatno podudara (i to bez prevelike natege) s konceptom čovjeka koji je izgubio sposobnost apstraktnog mišljenja, analize i samim time donošenja autonomna, kritičkog suda i odluke. Riječ je o „homo vidensu", kojim nazivom talijanski sociolog Giovanni Sartori označuje novi tip čovjeka, odnosno krajnji rezultat njegove moderne involucije.[2] Premda Sartori nastup „homo videnса" na pozornicu svjetske povijesti vezuje isključivo uz pojavu televizije i razvoj televizijske industrije (i, kasnije, osobno računalo i internet), koji su prekinuli i invertirali razvoj ljudske vrste, ustoličujući kulturu slike, koja je pak zamijenila i poništila apstraktno mišljenje, mislim da „čovjeka koji gleda" nećemo previše okrnjiti ako ga umjesto na kauč smjestimo u dvoranu kakva prostrana i komforna filmskog multiplexa (s kokicama u ruci, naravno). Na drugoj, malo vulgarnijoj razini, idealnu bismo filmsku publiku mogli pronaći i u ljudima kojima je bila namijenjena (ili su na nju pozitivno odgovorili) reklamna kampanja jedne prilično ambiciozne televi-

[1] Prvi citat riječi su Françoisa Truffauta iz uvoda knjizi njegovih razgovora s Hitchcockom, a drugi je poštapalica Toma Gotovca, koji ju je izricao u zaista mnogim intervjuima.

[2] U svojoj knjizi Homo videns Sartori piše: "Nije uopće istina, kako pretpostavljaju lakoumni multimedijski teoretičari, da se gubitak pisane kulture nadoknađuje tekovinama audiovizualne kulture. Kada umre kralj, neće ga nužno zamijeniti neki drugi: može se čak i ostati bez kralja. (...) A između pisane i audiovizualne kulture postoji samo opreka." (Editori Laterza, 2000., str. 115).

zijske mreže u Hrvata, s velikim plakatima na kojima je, u obliku kategoričkog imperativa, bila ispisana šarmantna poruka: Samo gledaj!

Ipak, celuloidne su draži za većinu nas neodoljive, i to ne nužno zato što bismo bili kulturno osiromašeni ili misaono tromi, nego zato što filmovi, ako i prihvatimo pretpostavku o njihovoj intelektualnoj manjkavosti, predstavljaju vrlo djelotvoran način da se udari izravno na naše emocije. Pitanje je što je onda s vjerskim i transcendentnim sadržajima. Ako je filmski medij idealno sredstvo prikazivanja širokog raspona naših osjećaja, onda je logično da se on često upotrebljavao za pobuđivanje vjerskih čuvstava (pa i za manipulaciju njima), npr. tematizacijom značajnih događaja iz prebogate kršćanske (i uopće vjerske) povijesti ili pak biografijama svetačkih i mesijanskih ličnosti.

Koncept transcendentne umjetnosti, s druge strane, doima se teško poveziv s profanim i „materijalističkim" filmskim medijem, u kojemu je, kako piše André Bazin, „fantastično dopušteno jedino kroz neodoljivi realizam fotografske slike".

Transcendentno u kinematografiji

Iako je transcendentno po definiciji ono što nadilazi naše osjetilno iskustvo, američki scenarist i redatelj Paul Schrader razvio je u svojoj doktorskoj dizertaciji teoriju o postojanju filmskog stila koji nije religiozan ili transcendentan u sebi, ali predstavlja specifičan način približavanja transcendentnome, koji može varirati od autora do autora, no čije metode i sredstva ostaju uvijek isti.

„Transcendentni stil u kinematografiji" (Transcendental Style in Film)[3] naslov je Schraderova rada uobličena u knjigu 1972. godine, u kojemu se analizira način snimanja filmova koji ne bi bio određen osobnošću i kulturom, kao ni političkom, ekonomskom ili moralnom vizijom redateljevom, nego bi proizlazio iz dva univerzalna čimbenika: iz želje da se umjetnošću izrazi transcendentno, te iz specifičnosti kinematografskog sredstva kojim se to postiže. Veći dio knjige posvećen je razmatranju redateljskih opusa Roberta Bressona, Yasujira Ozua i Carla Theodora Dreyera, koji se, prema Schraderovom sudu, u stvaranju svojih dugometražnih filmova koriste istim, transcendentnim stilom. A kako „transcendentni stil nije drugo do stil, može ga se izdvojiti, podvrći analizi te definirati, i premda pokušava, kao i svaka druga forma transcendentne umjetnosti,

[3] Citate iz knjige, pa i njezin naslov, preveo sam iz talijanskoga izdanja: "Il transcendente nel cinema", Donzelli editore, Roma, 2002.

izraziti nepojmljivo i nevidljivo, u njemu samome nema ničega nepojmljivog ili nevidljivog. Služi se preciznim sredstvima, kutovima snimanja, dijalozima i montažom kako bi dostigao predodređene transcendentne ciljeve i artikulira se u trima različitim momentima, koji se mogu proučavati, bilo pojedinačno bilo kao dijelovi šire cjeline."

Tri momenta transcendentnog stila jesu:

a) svakodnevica, odnosno minuciozan prikaz banalnih, općih mjesta svakodnevnog života,
b) rascjep, odnosno stvarno ili potencijalno razdvajanje čovjeka i njegova okružja, s kulminacijom u presudnom događaju,
c) zastoj, tj. kristalizirana vizija života koja ne rješava rascjep, nego ga transcendira.

Najzanimljivija karakteristika Schraderova rada jest njegova multidisciplinarnost, pomoću koje se pokušava skicirati, miješajući filozofiju, antropologiju, religiju i povijest umjetnosti, jedna fenomenologija svetoga u umjetnosti, s ambicijom da posluži kao poveznica između različitih umjetničkih djela koja pripadaju raznorodnim kulturama i tradicijama. Na kraju knjige ocrtavaju se tako obrisi specifična filmskog stila koji bi, prema autorovu mišljenju, bio najprikladnija metoda prikazivanja sakralnoga u kinematografiji. Djela sve trojice redatelja čiji se opusi u knjizi analiziraju, odlikuju se strogošću, asketizmom filmskog izričaja tako da Schrader u opsežnu Zaključku pokušava odgovoriti na pitanje zašto je baš takav stil najdjelotvorniji način primicanja transcendentnome.

Rješenje nalazi u Maritainovoj podjeli „svjetovnih sredstava" na „bogata" i „siromašna", kojom se francuski mislilac koristio u tumačenju povijesti općenito, ali ju je također rabio govoreći o umjetnicima ili teolozima. Iako se jedna i druga sredstva odnose na vremenito djelovanje, ona duhovna, siromašna nedvojbeno su bliža božanskome. Drugim riječima, bogata svjetovna sredstva drže tijelo na životu kako bi mu siromašna mogla uzdignuti dušu. Primjenjujući ih na film, Schrader pojašnjava kako se transcendentni stil u kinematografiji ne može opisati kao čvrst odnos između bogatih i siromašnih sredstava, nego više kao fluidna interakcija koja stvara stanovit kako vremenski, tako i prostorni ritam te stupnjevito povećava uporabu siromašnih sredstava, prenoseći gledatelja iz njemu poznatoga svijeta prema drugoj dimenziji.

Vrlo je zanimljivo i Schraderovo isticanje razlike između transcendentnog i religijskog filma konvencionalnog tipa. Kaže kako „religijski film konvencionalnog tipa rabi stil koji promiče identifikaciju umjesto konfrontacije. Takav

stil proširuje bogata svjetovna sredstva, koja su sama po sebi tipična za filmsku umjetnost. Olakšava zadaću publici ohrabrujući je u njezinoj želji da se poistovjeti s protagonistom te joj dopušta sudjelovanje u zapletu i u mjestu zbivanja priče. Za sat-dva gledatelj se može transformirati u onu svetu i patničku figuru na velikom ekranu, puštajući da njegovi osobni problemi, krivnje i grijesi budu zamijenjeni plemenitim i čistim brigama. Spiritualna drama, jednako kao i romantična drama, tako postaje efikasnim načinom da se izbjegne ljudska drama. Sukob između ljudskog i duhovnog izbjegnut je."

Sve u svemu, čini se da Schraderova brižno izrađena shema stoji na čvrstim temeljima, sve dok se pomnije ne upoznamo s filmovima opisanim u knjizi. Tada se pokazuje kako je takav transcendentni stil tek djelomično primjenjiv na filmove koji tu figuriraju kao njegovi punokrvni baštinici, a posebno je dvojben razlog uključivanja japanskog režisera Yasourija Ozua među redatelje koji bi prakticirali spomenutu transcendentnu tehniku. Naime kada treba pojasniti što se to točno nadilazi u Ozuovim filmskim djelima, Schrader pribjegava tumačenju kako „Istok nalazi transcendentno unutar ovoga svijeta, za razliku od Zapada, koji ga je uvijek tražio u dimenziji onostranog". Ne transcendira se dakle vlastita narav kako bi se čovjek mogao suočiti s „potpuno drugim", nego kako bi se suočio sa samim sobom, te kristalizirao vlastiti život u širem, sveobuhvatnom spokoju pacificirane egzistencije. Jednostavno, pojam transcendentnog nema isto značenje na Zapadu i u istočnim civilizacijama, pa ako i prihvatimo podudarnost tehnike u, primjerice, Bressonovim i Ozuovim filmovima, na kraju ćemo (htjeli – ne htjeli) morati priznati da ta tehnička rješenja ne vode i ne mogu voditi k istome cilju. (Osim ako se zadovoljimo klasičnom definicijom kojom američki country-pjevač Steve Earle transcendentno prostodušno tumači kao „proces prolaženja kroz neko sranje u vašem životu".)

Što se pak eseja o Bressonu tiče, zanimljivo je da Schrader u njemu citira (možda i izvan konteksta) rad M. Zemana u kojemu se tvrdi kako se francuski redatelj, posebice u svojim kasnijim filmovima, približio radikalnoj struji kršćanstva (pripadali bi joj, između ostalih, sv. Ambrozije, John Donne i Georges Bernanos) koja samoubojstvo smatra pozitivnim činom. Nekoliko redaka dalje, opisuje scenu iz „Dnevnika seoskog župnika" u kojoj svećenik razgovara s groficom, koja da je žena izraženih suicidalnih tendencija. „Župnik je", piše on, „dovodi do toga da obnovi svoju vjeru u Boga, nakon čega se grofica ubija. Implikacija je jasna: žena je spasivši se postala slobodnom da umre."

Postoji samo jedan problem. Naime ta grofica ni u Bernanosovu izvorniku ni u Bressonovoj adaptaciji nije žena suicidalnih tendencija, niti skončava samoubojstvom, kao što se, također, odgovorno može ustvrditi da je trpanje sv. Ambrozija i Bernanosa u red onih koji podržavaju i opravdavaju ideju samoubojstva, u najmanju ruku promašeno i zavaravajuće.

Dio posvećen danskome redatelju Carlu Theodoru Dreyeru također je prilično upitan jer se cijeli taj esej svodi na pokušaj uklapanja tek fragmenata njegovih filmova u Schraderovu razrađenu koncepciju transcendentnog stila u kinematografiji. Premda se Schrader donekle ogradio od Dreyerova uvrštavanja u shemu, napominjući da je riječ o filmašu koji se tehnikom transcendentnog stila koristio samo u nekim svojim djelima, teško je oteti se dojmu da je danski autor u ovaj kontekst dospio tek radi upotpunjenja i konsolidacije unaprijed postavljene teze.

Ipak, kada se podvuče crta i napravi rezime Schraderove knjige, ne možemo ne biti impresionirani autorovom temeljitošću, kao i ulaganjem izuzetna mentalnog napora u izgradnju teorijskog modela približavanja transcendentnome, koji bi pružio preduvjete ostvarivanja istinski vjerske umjetnosti u dvadesetom stoljeću. Čak i ako ne prihvatimo manje uvjerljive, pomalo nategnute konstrukcije, npr. usporedbu Bressonovih filmova s bizantskim ikonama, ili Dreyerovih uradaka s gotičkim katedralama, ostaje nam, na teorijskoj razini, besprijekorno izrađen nacrt transcendentnog stila, upotrebljiv, ako ne drukčije, barem kao jedan od kriterija u vrednovanju filmskih djela vjerske i, općenito, duhovne tematike.

Imajući na umu njegovu tešku ostvarivost, poigrat ćemo se Schraderovim modelom transcendentne tehnike, kao i spomenutim određenjem religioznog filma konvencionalnog tipa, primjenjujući ih na karijeru talijanskog filmaša Ermanna Olmija, a posebice na njegov posljednji dugometražni film „Centochiodi" (Stotinu čavala), koji ni približno ne slijedi Schraderovu shemu, ali se može označiti neuspjelim djelom religijske tematike, kojemu bi transcendentni stil itekako pomogao, ako ne da zasja na žarkome nebu celuloidnih remek-djela, onda barem da bude dosljednije i gledljivije ostvarenje.

Pjesnik radničke klase i seljačkog staleža

Ermanno Olmi scenarist je i redatelj čiji su se filmovi oduvijek svrstavali u talijanski neorealistički izražajni obrazac, iako je on sâm nerijetko odbijao takvu vrst kvalifikacije svoga rada. Smatrao je kako se njegov način sni-

manja, na autentičnim lokacijama, s neprofesionalnim glumcima, uz polagan, dokumentaristički ritam i duge kadrove, teško može dovesti u vezu s klasičnim neorealističkim postupkom. Ipak, prosječan bi gledatelj, nepristrana pogleda, lako mogao njegove najpoznatije filmove, primjerice „Il posto" (Radno mjesto) ili „L'albero degli zoccoli" (Drvo za klompe), povezati sa Zavattinijevim lapidarnim određenjem neorealističkog filma kao „devedesetominutnog prikaza obična čovjeka kojemu se ne događa baš ništa".

Štoviše, Ermanno Olmi svojim je opusom uspio ostvariti nešto što se rijetko susreće u kinematografiji, naime: portret samoga sebe, svojih najdubljih briga, težnji i ambicija, koji isto toliko zrcali i njegovu povijest, podrijetlo te kulturu općenito. Velika razlika između njega i ostalih režisera koji su u svoje radove utisnuli dijelove vlastite osobnosti, kulture i naobrazbe upravo je u nevjerojatnoj jednostavnosti obuhvatne slike autora koju nam ti filmovi ostavljaju u naslijeđe.

Ermanno Olmi rođen je 1931. godine u Bergamu, u seljačkoj i duboko pobožnoj obitelji. Za drugoga svjetskog rata ostaje bez oca, a nakon pohađanja umjetničke srednje škole seli se s majkom u Milano, gdje se upisuje na Akademiju dramskih umjetnosti. Kako bi imao od čega živjeti, zapošljava se kao činovnik u tvrtki „Edison volta", u kojoj ubrzo započinje svoju filmsku djelatnost, realiziravši između 1953. i 1961. godine tridesetak, uglavnom namjenskih dokumentarnih filmova. Godine 1959. snima svoj prvi dugometražni film „Il tempo si è fermato" (Vrijeme se zaustavilo). U njegovim najuspjelijim filmovima (Il posto, I fidanzati, La circostanza, L'albero degli zoccoli) pratimo svakodnevicu likova iz radničke ili seljačke klase, pri čemu su vrlo izraženi (gotovo sveprisutni, opipljivi) solidarnost, suosjećanje i razumijevanje autorovo prema nedaćama protagonista. Njihova ljudskost nikada se ne stavlja pod upitnik, a kako praktički nema pravih negativaca sukob se obično razvija između pojedinca i svijeta u cjelini, koji svim ljudima nameće okrutna i dehumanizirajuća pravila životne igre.

Iako se u svim postojećim biografijama Olmi opisuje kao praktični vjernik, treba reći kako se on nije tako često odlučivao na filmsko uprizorenje religijskih tema. (Iznimka su filmovi „E venne un uomo" /I dođe čovjek/, biografija pape Roncallija, „Bibbia – La genesi e diluvio" /Biblija – Postanak i potop/, prvo poglavlje u velikom serijalu ekranizacija Svetoga pisma, i „Cammina, cammina", koji donosi vrlo konvencionalan prikaz hodočašća triju kraljeva betlehemskoj štali.) Vjerski osjećaji u pravilu se u njegovim djelima ne stavljaju u prvi plan, nego ostaju duboko u pozadini, a čak nam se i u filmu „E venne un uomo" čini kako gledamo život jednoga "generičkog" pape, čiju važnost za povijest Crkve

20. stoljeća, kao i pravu osobnost, uspijevamo tek nazreti kroz obrise revijalnoga biografskog uobličenja kronike uspona jednoga seljačkog djeteta na Petrovu stolicu. U filmu pak „L'albero degli zoccoli" (Drvo za klompe), koji donosi poetičan prikaz života na seoskom imanju u bergamskoj provinciji krajem 19. stoljeća, situacija se naizgled mijenja, jer u minucioznoj rekonstrukciji životnih pojedinosti na majuru nije izostavljena ni religioznost seljakâ, koja služi kao jedina utjeha u njihovu teškom životu, punom odricanja. S druge strane, u filmu se poriče svaka djelotvornost i vrijednost bilo kakvu političkom djelovanju, pa su u tom pogledu posebno znakovite dvije scene: u jednoj seljak nezainteresirano promatra govor socijalističkog agitatora okupljenima na trgu, a u drugoj, još značajnijoj, pratimo odlazak mladenaca u Milano, te njihovo potpuno nesnalaženje i ravnodušnost pred prizorima sukoba između vojske i radnikâ koji je u talijanskoj povijesti ostao zabilježen kao pokolj Bave Beccarisa.

Premda je religija prisutna u svakom trenutku života spomenutih seljaka, dojma smo da je ipak riječ o prvenstveno ritualnoj religioznosti pučkoga tipa, nedovoljno snažnoj da prožme čitavo njihovo biće ili da ih potakne da vjeru svjedoče na cjelovitiji i djelotvorniji način. Oni ostaju zatvoreni u svome malom seljačkom raju obavljajući povjerene im poslove poput poslušnih domaćih životinja, i kada na kraju filma gazda izbacuje cijelu jednu obitelj zbog toga što je otac posjekao njegovo drvo kako bi napravio sinu klompe i omogućio mu da nastavi pohađati školu, nema, među seljacima, druge reakcije osim pasivnoga fatalizma i šutljivog prihvaćanja zaslužene kazne. Lijepim bojama oslikana pučka religioznost koja kulminira u prikazu žene što najprije moli, a zatim, podižući glas, tako reći poziva na red dragoga Boga ne bi li joj uslišio želju i ozdravio kravu, nailazi u širem kontekstu na nesavladive zapreke, tako da naposljetku nikome ne pada ni nakraj pameti zauzeti se kod vlasnika za obitelj kojoj prijeti izgon i koja ubrzo, pod krinkom noći, napušta seosko imanje, otiskujući se u nepoznato. Scenom izgona iz seljačkog, zemaljskog raja završava tako film koji u Olmijevu opusu zauzima, iz više razloga, jedno od najznačajnijih mjesta.

U „Drvu za klompe" svi su bitni elementi autorova stvaralaštva, od empatije prema nižim slojevima društva, preko problematiziranja čovjekova odnosa s prirodom pa do izbjegavanja izravnoga političkog angažmana, i svi su oni maštovito složeni u zaokruženu i vrlo evokativnu cjelinu. Ako je u filmu nešto i ostalo neizrečeno ili napola artikulirano, na primjer dovođenje protjerivanja obitelji u izravnu vezu s pravim razlogom toga progona, naime s odlukom roditelja (na nagovor mjesnog župnika) da seosko dijete uopće pošalju u školu, Olmi je 2006., dakle gotovo 30 godina kasnije, uobličio suvisli odgovor na takva

pitanja, snimivši film koji, osim što predstavlja njegov jedini pokušaj stvaranja modernog filma istinski vjerske tematike, može također poslužiti kao sažetak, da ne kažemo korektiv, cjelokupne karijere talijanskog filmaša.

Filmski testament Ermanna Olmija

Vidjeli smo kako je Ermanno Olmi u svojim radovima uglavnom izbjegavao vjerske siže je, a kada bi se takve tematike i prihvatio, konačni rezultat bio bi daleko od pamtljivog. U filmovima „E venne un uomo" i „Bibbia" nije previše odstupao od svojega stila, ali je znakovito da je „tečnost" obaju filmova poremećena prisutnošću pripovjedača (u „E venne un uomo" to je doduše filmski lik, ali zapravo ima ulogu posrednika), koji sugerira nesigurnost priče, u koju kao da ni sam autor ne vjeruje dovoljno da bi je neposrednije predstavio svijetu. Kada gleda njegovu „Bibliju", čovjek ne može a da se ne prisjeća fragmenata njegovih starijih i uspjelijih djela, maštajući o tome što bi se, na primjer, dogodilo da ju je autor odlučio adaptirati brižno oslikavajući svaku pojedinost, kretnju i riječ iz Svetoga pisma, onako kako je ovjekovječio život seljakâ u talijanskoj provinciji. Bilo bi to zacijelo monumentalno, veličanstveno djelo koje bi, međutim, zahtijevalo godine predana rada i nitko ga normalan na ovome svijetu (pred očima mi je filmska inačica Michelangelove Sikstinske kapele) ne bi htio financijski poduprijeti. Što se pak Schraderove sheme transcendentnog filma tiče, valja reći kako joj se Olmi nikada nije ni približio. Njegovi filmovi jesu filmovi svakodnevice, no u njima nakon pomna nizanja životnih pojedinosti rijetko dolazi do rascjepa koji bi protagonista natjerao da se suoči sa samim sobom. Tri vjerska filma talijanskog filmaša, s druge strane, spadaju prije u ono što Schrader opisuje kao religijski film konvencionalnog tipa, iako su u konačnici prilično nedefinirana, hibridna ostvarenja. (Ta je hibridnost izražena i u filmu „Cammina, cammina" (Hodaj, hodaj), u kojemu slikovit početak u modernoj Italiji, sa seljačkom rekonstrukcijom hodočašća triju kraljeva, ubrzo ustupa mjesto tradicionalnu, zamornu prikazu samoga tog hodočašća, onako kako se dogodilo prije 2000 godina.) Na djelo koje, barem implicitno, sadrži sva tri elementa transcendentnog stila trebalo je pričekati do 2006. godine, kada Ermanno Olmi režira svoj posljednji igrani dugometražni film, neku vrstu filmskoga testamenta, pod tajanstvenim naslovom „Centochiodi" (Stotinu čavala)[4].

[4] Uz 42. ovogodišnji broj talijanskoga tjednika "Famiglia cristiana" moći će se, po povoljnoj cijeni, kupiti taj Olmijev film na DVD-u, kao dio serije "I grandi registi dello spirito", koja obuhvaća i Rosselinijeva "Mesiju" te Gröningovu "Veličanstvenu tišinu".

a) Centochiodi – zaplet

Na početku filma bibliotekar bolonjskoga univerziteta, otvarajući vrata svoje knjižnice, nailazi na šokantan prizor: stotinu vrijednih knjiga iz sveučilišnoga fundusa golemim je čavlima, kakvima se inače učvršćuju potpornji ili grede, pribijeno o pod biblioteke. Knjižničar je užasnut bezočnim oskvrnućem neprocjenjivog naslijeđa ljudskoga roda (riječ je nizu prastarih svetih knjiga), a uskoro prisustvujemo policijskom očevidu pri kojemu inspektorica izjavljuje kako joj se čini da se radi, možda, o djelu genijalna umjetnika. Klupko se polako počinje odmatati i ubrzo na scenu stupa glavni lik priče, redoviti profesor filozofije religije i osoba s velikim ugledom u akademskoj zajednici, a ujedno izvršitelj improviziranoga *autodafea*. Flash-backovima otkrivamo nešto od njegove nastavničke rutine, te uskoro izlazi na vidjelo golema razočaranost i frustracija mladog profesora vlastitim poslom. U dvorani biblioteke vidimo ga kako razgovora sa studenticom indijskoga podrijetla i, nakon što joj je plastično objasnio beskorisnost pisane riječi, empirijski joj dokazuje svoju genijalnu tezu uhvativši je nježno za ruku.

„Osjećate li toplinu?" upita je i, ne čekajući odgovora, nastavi: „Ima više istine u jednome milovanju nego u svim stranicama ovih knjiga."

Zatim odlazi do mosta na rijeci Po i odlučno baca sve svoje dokumente, zadržavajući tek nešto novca i kreditnu karticu. Rješava se i automobila, te počinje lutati šipražjem riječne obale. Pronalazi ruševnu baraku u koju se useljava i, nakon prospavane noći i ritualnog paljenja svog neobjavljenog djela „Dinamička misao i metodika", spreman je za novi život. Slijedi eksplozija uljudnosti, gostoprimstva i bezuvjetne spremnosti na pružanje pomoći kojima prostodušni susjedi obasipaju tajanstvenog stranca. Sada je već jasno da imamo posla s pravom kristolikom figurom (seljaci ga, nepogrešivom intuicijom, prozivaju već na početku Isusom), koja pokazuje nedvojbenu nadmoć nad svojim domaćinima, dijeleći sentenciozne savjete, kao i konkretnu pomoć, svakome živom stvoru.

No tada se javljaju problemi u raju. Ispostavlja se da su sve nastambe bespravno sagrađene te da će se, zbog izgradnje velike riječne luke, čitav teren morati očistiti. Dan nakon sastanka bespravnih stanara, na kojemu su nade sviju jasno položene u njega, profesor vadi iz džepa kreditnu karticu, kako bi platio 27 536 eura, koliko iznosi dug državi zbog protupravne gradnje. Odmah zatim, bradatog Isusa privodi policija kako bi objasnio svoju umiješanost u raspeće svetih knjiga bolonjskog sveučilišta. On se izjašnjava odgovornim, ali

ne i krivim, dodajući kako je počinjeno nedjelo bila njegova moralna odgovornost. Kada ga policajac upita pripada li kakvoj tajnoj organizaciji, subverzivnih ili terorističkih ciljeva, odgovara potvrdno, pojašnjavajući kako je bio članom nastavničkog korpusa. Ono što u razgovoru slijedi sigurno je najvažniji dio filma, pa mi se čini najuputnijim prenijeti ga od riječi do riječi:

PROFESOR (nastavljajući razgovor nakon što mu je istražitelj odgovorio da baš i nema vremena za čitanje knjiga te kako ih je u životu pročitao tek desetak): Je li vam tih desetak djela dostajalo ili osjećate (zbog nepročitanih knjiga) neki nedostatak u svome životu?

ISTRAŽITELJ Sve u svemu, mislim da se ne mogu požaliti.

PROFESOR Ja, naprotiv, kad se okrenem unatrag, vidim samo stranice knjiga. Cijeli jedan život od papira.

ISTRAŽITELJ Ali, vi znate puno više od mene!

PROFESOR Sve knjige ovoga svijeta ne vrijede koliko jedna kava s prijateljem.

Ubrzo zatim profesor se vraća na mjesto zločina, gdje se suočava s razbješnjelim knjižničarom te mu drži propovijed o tome kako je mudrost ovoga svijeta (sakupljena u knjigama) najobičnija prijevara i kako će Bog sam jednoga dana morati odgovarati za sve patnje što ih je prouzročio čovječanstvu. Smješten je u kućni pritvor, ali, neobjašnjivo, izlazi iz kuće u novome odijelu i upućuje se prema rijeci. Njegovi ga sustanari željno očekuju, no maleni dječak na biciklu nosi im vijest da ga je, nasmijana, opazio kako skreće s puta u nepoznatu smjeru. Više ga nikada nisu vidjeli.

b) Vulgarnost i antiintelektualizan u pronalaženju jednostavnosti

Na prvi pogled, čini se da u posljednjem djelu Ermanna Olmija ne nalazimo ništa što bi izlazilo iz okvira njegove ustaljene poetike. Idiličan prikaz prirodnog ambijenta, empatija prema bokcima i svojevrsni pesimizam u pogledu mogućnosti normalna života u, općenito gledano, neprijateljski nastrojenom svijetu, sve je to i dalje na svome uobičajenu mjestu. Bitna se razlika, na žalost, sastoji u virulentnom antiintelektualizmu, koji izbija iz svake pore ovoga filma, te u načinu na koji redatelj prikazuje stvarne osobe što obitavaju u idealiziranu, prirodnom okolišu bespravno izgrađenoga riječnog naselja. Prvi put u svojoj filmografiji Olmi se prema takvim likovima odnosi izrazito pokroviteljski, stavljajući ih u posve inferiornu poziciju u odnosu na pristigloga profesora i

tretirajući ih kao bespomoćnu nedonoščad koja tijekom cijeloga filma nastoji od enigmatičnog buntovnika isprositi malo mudrosti i razumijevanja. Scene pučkih veselica, koje su u ranijim filmovima (Il posto, I fidanzati, L'albero degli zoccoli) svojom eksplozivnošću i obiljem savršeno orkestriranih, gotovo nadrealnih detalja zauzimale povlašteno mjesto, pretvaraju se u ovdje u statične slike sijela živih mrtvaca koje se pamte iz ponešto drukčijih razloga od onih koje je redatelj imao na umu kada ih je snimao.

Također, riječi koje izlaze iz usta većine likova riječne populacije i koje bi na neki način trebale kontrapunktirati profesorovu visokoparnu stilu, toliko su suhe, rudimentarne i, jednostavno, priglupe da je gledatelj prisiljen crvenjeti se pred takvom nadahnutom tupošću. Osjećamo, nadalje, kako je logično povući paralelu s „Drvom za klompe" te nesretni završetak toga djela protumačiti, u svjetlu novih podataka, kao tragediju proizašlu iz nametnute želje za stjecanjem znanja koje ionako ne vrijedi pišljiva boba. Ako je film smjerao tomu da ismije primitivne i neobrazovane ljude u čijem je okružju svakomu obrazovanijem čovjeku naprosto rezervirana vodeća uloga (na isti način kao što je razočaranomu, među Indijance zalutalom bijelcu u filmskoj povijesti suđeno da na kraju postane poglavicom), ne može se autoru mnogošto prigovoriti. No ako se zaista htjelo preispitati značenje pisane kulture u današnjem svijetu, trebalo je problemu prići ozbiljnije nego što je to učinio Ermanno Olmi, snimivši film koji na vrlo konkretna pitanja daje, u najmanju ruku, mutne i neprecizne odgovore.

Svi smo mi svjesni da živimo u svijetu koji pisanu kulturu općenito, a knjige posebno, ne cijeni previše i koji bismo najvjernije mogli opisati inverzijom poznate poslovice, koja bi u svom premetnutom obliku glasila kako danas tehničke i prirodne znanosti imaju formativno, a humanističke tek informativno značenje za pojedinca. Prirodne znanosti i tehnička kultura ocrtavaju sav naš svijet i prava je šteta što isto tako djelotvorno ne mogu oblikovati čovjeka, pa nam ne preostaje drugo nego da se strpimo dok tehnika ne probije i svoju posljednju barijeru, onu ljudskoga tijela, i omogući nam život dostojan mašine. Humanističku kulturu, s druge strane, progutala je u potpunosti televizija, a da nije ispljunula ništa vrijedno spomena što bi ljudima staroga kova dopustilo da se održe na površini. Još se uvijek doduše može na svakom koraku čuti kako knjige hrane um i neophodne su u formaciji svakoga ljudskog bića koje drži do sebe, ali bojim se da je pri tome više riječ o mrtvom fetišu, koji je iz vitalnoga područja kulture odavno zakoračio u prostor regula uglađena ponašanja, ili pak u prostor vrlo privatna, idiosinkratična ukusa onih (ne)sretnika koji si takav

luksuz mogu priuštiti. Zbog svega toga, treba uistinu žaliti Olmijev propust, a s obzirom na to da smo ustanovili valjanost autorove premise, pokušat ćemo skicirati način na koji bi se ista tema mogla uspješnije prenijeti na filmsko platno.

c) Zaključak

Odgovor se nalazi upravo u Schraderovoj shemi transcendentne tehnike, koja se doima idealnim stilskim rješenjem za oblikovanje ovakva materijala. Ako bismo na Olmijevu ideju (bez velikih preinaka) primijenili tri konstitutivna elementa Schraderova transcendentnog stila, mogli bismo dobiti sljedeći rezultat:

Pratimo svakodnevicu mladoga profesora filozofije na bolonjskome sveučilištu. Dan za danom, postaje sve bolnije svjestan kako njegov rad nema smisla. Pisana riječ ostaje mrtvo slovo, koje mu onemogućava da iskusi puninu života i pronađe pravi razlog svojega postojanja. Sve se više udaljuje od ljudi, svojih studenata i prijatelja, te se konačno, kada kriza dosegne vrhunac, odlučuje na očajnički korak. Ulazi neopažen u knjižnicu nakon radnog vremena te iskaljuje svoj bijes i nemoć na hrpi knjiga, koje za nj predstavljaju pravi razlog promašenosti njegove egzistencije. Zaista, čitav jedan život sagrađen od papira.

No tada doživljava prosvjetljenje, odjednom je sposoban sagledati sve aspekte svoga života i njegovu putanju, koja vodi u beskraj. Zna što mu je činiti, pa odlazi hitro do mosta na rijeci Po, baca u vodu sve što posjeduje (uključujući i kreditnu karticu), pronalazi ruševnu baraku na obali te nastavlja, u vrhunaravnu miru, svoju egzistenciju, obasjavajući jarkom svjetlošću svakoga tko mu se približi.

Čvrsto vjerujem da bi tako strukturiran film mnogo autentičnije odrazio stvarno stanje svijeta u kojem živimo, tjerajući ljude da iskreno razmisle o tome da li nam doista, kako je smatrao sv. Augustin, Bog govori kroz knjige, a bio bi poticajan i za općenito promišljanje o razlozima obezvređenja pisane riječi u današnjem sekularnom svijetu.

U svom neizmijenjenu obliku „Centochiodi" je također značajno ostvarenje, ali, na žalost, iz čisto ljudskih, a ne umjetničkih razloga, jer nam podaje dirljivu i prilično turobnu sliku psihičkoga stanja velikog režisera, čiji bi opus sigurno zavređivao malčice prikladniji i istinitiji testament. Pravo je pitanje koliko se njegova odluka da prestane snimati igrane filmove i posveti se isključivo dokumentarcima, može, u svjetlu svega izloženog, smatrati razumljivim i primjerenim potezom. No to je već druga priča, kojom ćemo se možda pozabaviti nekom drugom prilikom.

Jerko Grgec

Dvostruko autocenzurirana maturalna zadaća 1950. godine

Godine 1950. i dalje se polagao ispit zrelosti (ili matura) nakon osmogodišnje gimnazije. I u novom je sustavu vrijedio stari školski sustav utemeljen na zdravoj pedagogiji. Školske godine 1949./50. ravnateljicom je zadarske Gimnazije bila Danica Ilić, rodom iz srpskih krajeva. Bila je niska rasta i nosila vojničke čizme, pa smijemo zaključiti da je bila partizanka.

Zašto je baš ona bila ravnatelj Gimnazije, kada je bilo i domaćih ljudi koji su mogli obnašati tu službu? Ako ih i nije bilo u Zadru, bilo ih je u susjednim gradovima. Tada je naime bio na snazi zakon temeljem kojeg su se državni službenici premještali iz grada u grad, iz mjesta u mjesto, onako kako je zahtijevala služba.

Dakle, doveli su nam ravnateljicu iz Srbije. Zaboravio sam njezinu školsku spremu, a nama je osmašima predavala najlakši predmet – Ustav FNRJ. Kažem najlakši jer je za tumačenje Ustava bilo potrebno znati tek nekoliko jugokomunističkih dogmi – npr. bratstvo-jedinstvo svih naših naroda (tada još nije bilo "i narodnosti"), ravnopravnost svih narodnih republika, socijalizam prvi stupanj, a nakon toga slijedi besklasno društvo, u kojem će svatko dobivati prema potrebama, itd. Drugarica Ilić davala mi je uvijek ocjenu *odličan.* Bila je stroga, pa je i najmanji učenički nemir prekidala strožim glasom – *bre more ćut.* Stroži je bio samo profesor iz matematike i fizike Platon Sofić, koji nam se prijetio izrazom – *pokazat ću ja vama, balavadijo jedna.* I nastala bi odmah grobna tišina. Bila je to prava, zdrava pedagogija. O ravnateljici Ilić pričao mi je prof. Stanko Miloš jednu zanimljivost. U zbornici je jednom rekla profesorima: u našem novom sustavu ne trebamo više debele knjige, sve nam je sažeto kazano u knjižicama, koje raniji sustav nije znao prirediti! Mislila je, sirota, na one pučke knjižice za seljake – npr. Gabrijel Divjanović, *Zemlja i svemir,* Zagreb, Seljačka sloga, 1947., str. 45 – i slična izdanja.

Profesor hrvatskog jezika u osmom nam je razredu bio Berislav Maričić, koji je prošao nešto teži put odmah na početku novog sustava. U vrijeme rata bio je u Zagrebu činovnik u nekom ministarstvu, ako me pamćenje ne vara. To je za novu državu bio težak grijeh, pa ga je novi osloboditeljski sustav strpao u tamnicu, gdje je proboravio mjesec dana. Ipak, *dobro je prošao*. Taj svoj *boravak* nije nikad zaboravio.

Nakon tamnice najprije su ga poslali u Dubrovnik, gdje je govorio na radiju. Pričao mi je da se u prvim poslijeratnim godinama u svakoj emisiji moralo reći da se na svijetu *najbolje živi u Jugoslaviji, osim u Sovjetskom Savezu, gdje se živi još bolje*. To je vrijedilo do 28. lipnja 1948., tj. do *rezolucije Informbiroa*. Onda su ga premjestili u Zadar za gimnazijskog profesora. Zaboravio sam godinu kada je počeo raditi u našoj Gimnaziji.

Volio je sve svoje đake, ali je uvijek bio veoma oprezan, baš kao i ostali stanovnici *oslobođene* Jugoslavije. Stanovao je na Voštarnici, u zgradi blizu benzinske crpke (zgrada na uglu te obale), te je svako jutro dolazio u školu preko drvenog mosta. U tom je predjelu stanovala i Danica Ilić. Oboje su uvijek skupa dolazili u školu, pa nije bilo teško zaključiti da prof. Maričić namješta susret s ravnateljicom, kako bi ga ljudi vidjeli u *pravovjernom* društvu. Njihov je zajednički dolazak morao biti znak i učenicima skojevcima da je zaštićen. Tako je zacijelo mislio prof. Maričić, a druga je stvar što su smatrali Danica Ilić i svemoćni skojevci i partijci. Nu, što možemo, u tom se sustavu svatko branio i osiguravao kako je najbolje znao. Često su postupci bili iracionalni.

Ispričao sam te pojedinosti dobrostivu čitatelju kako bi se na najbolji način shvatila autocenzura koju sam u naslovu najavio.

U lipnju 1950. pisali smo maturalnu zadaću iz hrvatskoga jezika. Zaboravio sam joj naslov. Tada je učenik prema propisima dobivao određeni broj araka papira, na kojima je bio pečat škole. Bilo je papira za koncept i za prijepis učisto. Napisao sam svoj uradak i predao ga profesoru. Predsjednikom ispita zrelosti bio je tada po zakonu uvijek izaslanik Ministarstva školstva i kulture. Malen je bio naš razred, pa je prof. Maričić mogao brzo pregledati sve zadaće, ocijeniti ih te predati ravnatelju i predsjedniku ispitne komisije.

Profesor je zacijelo znao da se ja vraćam kući preko mosta, jer me mogao vidjeti svakog dana sa svog prozora. Tada nije bilo automobila, a stanovnika je na Voštarnici živjelo veoma malo. Sutradan, kada sam se vraćao iz škole, dočeka me profesor Maričić ispred zgrade u kojoj je stanovao, pa mi reče da navečer dođem k njemu.

Stigao sam u večernjim satima, stidljivo pokucao na vrata (baš kao što bi bio uradio svaki učenik) i profesor se pojavi na vratima. Odmah mi reče: tvoja je zadaća dobra, ali je posljednja rečenica nejasna, dvosmislena, pa takva zadaća ne smije doći na ocjenu. Evo ti nov papir (na njemu su bili uobičajeni školski pečati), prepiši sve, osim posljednje rečenice. Onda me pozovi, a ja ću ti kazati u pero završetak.

Bilo mi je sve to čudno, jer nisam znao u čemu sam pogriješio. Bio sam naviknut na autocenzuru. Sjetih se odmah i opasnosti u kojoj se nađoh dvije godine prije, kada sam u školskoj zadaći napisao zabranjeni pridjev *božićni*, čime su se pozabavili i policija i Komitet KP. O tome sam pisao na ovim stranicama 1998. godine (br. 6, str. 1271 – 1273). Poslušao sam ga i prepisao kako mi je naredio. Onda sam pokucao na njegova vrata i on je došao i kazao mi u pero posljednju rečenicu. Bila je *pravovjerna*. Stoput mi je žao, osobito danas, što nisam zabilježio ovu svoju *pravu* i onu *krivu* rečenicu. Onda je profesor uzeo moju sumnjivu zadaću, zgužvao ju, stavio u peć i zapalio. Odmah me otpustio. Komisija je najboljom ocjenom ocijenila moj uradak.

Danas, nakon toliko desetljeća, pitam se je li bio potreban takav postupak mog profesora. Jer, već sam bio autocenzurirao svoj uradak. Njegov je postupak bio druga autocenzura! U svakom slučaju, želio mi je pomoći, a ujedno i sebi. Možda se radilo o preveliku strahu ili oprezu. Bilo kako, nije to bila sramota za njega, nego za državu!

Ta i takva država oblikovala je takvo ponašanje čestitih ljudi! A što se mene tiče, najviše sam cijenio profesorovo povjerenje u mene. Znači, vjerovao je u moju diskreciju. Bio je dobar psiholog. A ja, sve do nestanka te države, nisam nikome pričao o sudbini svoje maturalne zadaće.

Prošla su desetljeća, pa smo prof. Maričić i ja opet bili skupa – u Društvu umirovljenika; on je bio tajnik Društva, a ja običan član. Došao je Domovinski rat. Prvog dana *Oluje*, 4. kolovoza 1995., prolazio sam pustim gradskim ulicama u jutarnjim satima. Nigdje žive duše – ljudi su bili u podrumima, ili kraj svojih dalekovidnica. Odjednom ugledah prof. Maričića kraj Kazališta. Bio je malo zamišljen, a ja optimist. Rekoh mu: *U nedjelju vas pozivan na kavu u Knin.* Toliko sam bio siguran u pobjedu pravedne stvari. On mi odgovori: *iz tvojih usta u Božje uši.*

Nakon pobjede, grad je bio opet pun ljudi i u jutarnjim satima. Kraj crkvice sv. Petra Starog netko iza mojih leđa nekoliko puta reče: *Jeremia propheta.* Moju su pozornost privukle latinske riječi. Nu, po glasu nisam prepoznao svog profesora. Onda osjetih ruku na svom ramenu. Bio je prof. Maričić, koji je izgovorio te riječi.

Prof. Maričić umro je prije nekoliko godina. Neka ovi redci budu sjećanje na njega, ali i na teške dane jugokomunističke dvostruke autocenzure prema jednoj nejasnoj đačkoj rečenici. Srednjovjekovna cenzura i inkvizicija bile su *mila majka*, ako ih usporedimo s novovjekom – nacifašističkom i boljševičkom.

Pavao Galić

Novi suradnik *Marulića* Vladimir Devidé

Godinama sam suradnik *Marulića*, pa me je u broju 6/2007. iznenadilo jedno novo suradničko ime. Pojavio se Vladimir Devidé s člankom „Nepoznato o japanskom priznanju Republike Hrvatske". Iz članka smo saznali jedino da je Devidé bio stipendist japanskog Ministarstva prosvjete; nismo saznali o kojoj se struci radi. Mene je posebno zanimalo je li to onaj Devidé koji je prvih godina poslije rata sa mnom studirao građevinarstvo na Tehničkom fakultetu u Zagrebu.

U *Maruliću* 3/2008. pojavio se novi njegov članak, „Moje tetke Paula i Riza". Iz toga članka još manje sam mogao dokučiti je li taj Devidé diplomirani građevinski inženjer, ali pored toga veliki i svjetski priznat matematičar.

U školskoj godini 1947/48. bio sam student prve godine građevinarstva na Tehničkom fakultetu u Zagrebu. Višu matematiku predavao nam je profesor Željko Marković. On je međutim zbog bolesti češće izostajao s nastave, pa ga je zamjenjivao njegov asistent, koga smo zvali Novica. Ali Novica je samo držao vježbe, od kojih nije bilo puno koristi. Govorilo se da ima dva psa, kojima da je dao imena: Sinus i Kosinus. No zato su nam od mnogo veće pomoći u shvaćanju više matematike bili profesorovi demonstratori. Bila su dvojica: Vladimir Devidé i Zelenko (komu nisam upamtio ime). Oni su bili stariji studenti građevinarstva, možda četvrta ili peta godina studija. Njih dvojica izradili su i skripta s riješenim zadacima. Rado sam dolazio na njihove instrukcije, koje su mi, u vrijeme profesorove bolesti, veoma pomogle. Profesor Marković napisao je i udžbenik iz više matematike pod naslovom „Uvod u višu analizu", gdje u predgovoru zahvaljuje cand. ing. Vladimiru Devidéu, koji mu je za knjigu izradio matematičke zadatke. Zanimljivo je da profesor Marković nije za demonstratore uzeo studente matematike, nego građevinarstva. Kažu da ni vrsni pisci, književnici, nisu studirali književnost. Na primjer Miroslav Krleža je studirao vojne nauke. Tako se i vrsnim matematičarom može postati iako se studira nešto drugo, u ovom slučaju građevinarstvo. Pokazuje to i primjer Vladimira Devidéa.

Konačno, u *Maruliću* 4/2008., u članku „Priopćenja o Japanu", Vladimir Devidé nam se u potpunosti predstavio. Ipak je to onaj Devidé koji je sa mnom studirao građevinarstvo i koji je omogućio da i pored profesorove bolesti, bez problema položim ispit iz više matematike. Evo i sada, nakon 60 godina, kad smo obojica već prešli osamdesetu, rado se sjećam onih dana i naknadno mu zahvaljujem na pomoći. Vidim, dok sam se ja bavio građevinarstvom, Devidé se bavio matematikom. Kao sveučilišni profesor predavao je matematiku u Zagrebu, Japanu, Australiji i Americi. Ali pored matematike, bavio se uspješno također japanologijom i haiku pjesništvom.

Lojzo Buturac

NOVO! **NOVO!** **NOVO!**

Poziv na pretplatu

Svakom **novom** pretplatniku na našu reviju,
a i **svima dosadašnjima** koji obnove dosadašnji status pretplatnika,
nudimo **na dar** tri naslova s popisa naših izdanja:

Gracijan Biršić: ***O svetom Antunu Padovanskom – drukčije***
Ivon Ćuk: ***Zvijezde koje ne zalaze***
Yves Ivonides (Ivon Ćuk): ***Orijaš kršćanstva***
Radovan Grgec: ***Odsjevi kršćanske kulture – II***
Mladen Jurčić: ***Na izvoru ponoći***
Mladen Jurčić:***Otajstveni portal***
Mato Marčinko: ***Posmrtni razgovor sa slikarom Brunom Bulićem***
Mato Marčinko: ***Mučenička Hrvatska***
Molitve svetog Antuna Padovanskog
Evelyn Underhill: ***Mistični put I – II***

Osluškujući poučak *bistre vedrine* rijeke Une

Dok nam se političari u svojoj karijerističkoj bešćutnosti i bahatoj nebrizi za boljitak života upinju medijski svratiti pogled javnosti na svoje stranke i strančice obljetnicama koje se opasno približavaju kraju drugog desetljeća obmanjivanja uglavnom punoljetnoga dijela građanstva, dotle su samoprijegorni poslenici u kulturi ponajčešće sretni ako njihovo poratno djelovanje uspije zaokružiti prvo desetljeće. Vrijedi to i za likovnu koloniju u Hrvatskoj Kostajnici.

U sažetu uvodnome tekstu prigodne publikacije[1] Đuro Vanđura iznosi ono najvažnije. Ponajprije podsjeća da nam je »romantizam XIX. i XX. stoljeća (...) uza sve novotarije i neviđene oblike kulturologije *donio medij umjetničke kolonije*« (istaknuo T. K.).

Podsjetivši da su »umjetnici u kolonije krenuli sredinom XIX. stoljeća iz Pariza u Barbizon, selo u fontenbloškoj šumi. (...)« te da im je »cilj bio maknuti se iz urbane metropole i u idili maloga mjesta stvarati, kontemplirati i biti u neprestanom kontaktu sa životom«, gospodin Vandura nadalje skicira put kojim su »te francuske navade« došle napokon i među Hrvate, naime »preko Drave i Vojvodine«[2].

Ostavljajući podosta prostora da svatko za vlastito zadovoljstvo proširi osobna saznanja (»Više o kolonijama vidjet ćemo i naučiti u našoj Enciklopediji...«) g. Vandura ističe i ono bitno:

»Bit kolonije jest povući umjetnike iz urbanih središta na nekoliko dana izoliranoga stvaralaštva i druženja. Radi se na licu mjesta, bez studija, skica i filozofiranja. Zatvoren prostor prisiljava sudionike na komunikaciju pa se rasprave o umjetnosti, o estetici i o profesionalnostima šire do u kasne sate. Na kraju nitko nikada ne zaboravlja druženja s istomišljenicima ili kontrašima. Djela su nastala, riječi su izmijenjene i kolonija ostaje kao duhovni dobitak svakoga člana. Autori su duhovno napredovali, a mjesto je, bez stalno nastanjenih umjetnika, profitiralo za umjetničke vrijednosti togodišnjega saziva kolonije.«[3]

Premda spomenuta publikacija, zapravo obljetnički katalog, donosi reprodukcije uz kratak životopis počevši od najstarijega sudionika (Slavo Striegl), osobno mi je draži abecedni redoslijed, kojim se poslužio i pisac uvodnoga teksta, naglašavajući da su fundus Kolonije obogatili »sa stotinjak radova slikari, kipari i fotografi: Alem Biočić, Vlatko Blažanović, Branimir Dorotić, Mihovil Dorotić, Nikola Džaja, Marijan Glavnik, Ivan Branko Imrović, Zlatan Kovač, Tihomir Lončar, Ivan Mareković, Miro Martinić, Nikola Matijević, Vladimir Meglić, Zlatko Modrić, Željko Mucko, Velimir Rački, pa spiritus movens cijele priredbe Davorin Radić, te Marijan Richter, Slavo Striegl, Nikola Šolić, Petar Ujević i jedan od ideologa Kolonije, Danijel Žabčić«.[4]

Uvijek skroman i samozatajan, prof. Danijel Žabčić vjerojatno je s podosta nelagode napisao nekoliko prigodnih ali duboko promišljenih i nadahnutih rečenica, čiji nam je poetski finale poslužio za naslov ovoga osvrta:

»I na kraju: neka nas Una pouči u svojoj mutnoj lukavosti i bistroj vedrini o smislu naših htijenja, o omeđenom i neomeđenom toku sudbine što život znači.«[5]

A gospođa Stela Cvetnić Radić obogatila je ovu obljetničku publikaciju sastavši koncizan pregled popratnih događanja, što ovaj naoko skromni katalog čini i znanstveno nezaobilaznim pomagalom.[6] Iz tog pregleda doznajemo da su uz »izložbe radova nastalih za vrijeme trajanja kolonije« održavane i samostalne izložbe pojedinih autora: Alema Biočića (akvareli, 2000. god.); Ante Vuksana (također akvareli, 2001.); izložba fotografija Mire Martinića (2003.); Ivana Branka Imrovića (2004. skulpture i crteži); Davorina Radića (2004.); Zlatka Modrića (slike, 2005.); Nikole Šolića (fotografije, 2005.); Branimira Dorotića (izložba predložaka za vitraje, 2005.); Nikole Džaje, Željka Mucka i Vladimira Blažanovića (2006.); Slave Striegla (slike, 2007.); Ivice Marekovića (slike, 2008.); te Nikole Matijevića i Petra Ujevića (skulpture, 2008.).

Tijekom prvoga desetljeća kostajničke likovne kolonije predstavljeno je i nekoliko pjesničkih zbirki: ona pok. Milivoja Cvetnića (2006.) i čak četiri Nikole Tadića (2000. – 2002., i 2005.).

Održano je i nekoliko pratećih koncerata: zagrebačkoga dua kontrabasista (Mimi Marjanović i Žorž Draušnik, 1999., 2000.,); violončelista Tina Mršića (2001. i 2002. te 2004. –2008.); flautistice Roberte Glavaš i trombonista Gorana Glavaša (2003. i 2005.); pijanistice Pierine Cavaliere

[1] Usp.: *10. godina likovne kolonije Hrvatska Kostajnica*, izd. Turistička zajednica grada Hrvatska Kostajnica, Hrvatska Kostajnica 2008.

[2] *Nav. dj.* str. 3.

[3] *Isto*, str. 3-4.

[4] *Isto*, str. 4.

[5] Usp.: *Likovne kolonije u Hrvatskoj Kostajnici*, nav. dj. str. 34.

[6] *Likovna kolonija Hrvatska Kostajnica 1999. – 2008. – popratna događanja*, nav. dj. str. 35 – 40.

Mršić (2003. te 2006. i 2007.); violinistice Renate Novoselec (2004.); klarinetista Mihovila Dorotića (2006.); i violinista Vladimira Ivančića uz glasovirsku pratnju Filipa Pavišića (2008.).

Riječi samoprijegornoga profesora D. Žabčića čine mi se najprimjerenijima umjesto ikakvog zaključka ovog ionako čestitarskog osvrta čija je nakana svratiti pozornost na jedan uzoran model sažimanja i umnažanja pozitivne energije:

»U višestoljetnom slijedu hrvatske povijesti Hrvatska Kostajnica je krvarila i zacjeljivala, bila rušena i obnavljana, ali nikad u svom postojanju likvidirana. I danas nakon Domovinskog rata ona se ranjena obnavlja. Da, taj gradić svoj identitet ponovo uspostavlja na volji da život ustraje, snažeći duh opstanka na samom limesu koji svojim tokom sudbonosno upisuje Una.«

Tvrtko Klarić

O grupi autora Contra okupljenih entuzijazmom Žorža Draušnika, te njihovom doprinosu likovnoj koloniji u Hrvatskoj Kostajnici više u sljedećem broju

7 *Nav. dj.* str. 34.

Što je bilo prije „Eve"

(Stazama izložbe 100 pariških radova *Antona Cetina)*

Izravno iz Kanade, sada već daleke 2003. godine, Ljerka Lukić nas je u svom podužem i minucioznom tekstu, između ostalog, obavijestila i o tome da je Anton Cetin „iz Pariza u Toronto donio ciklus crteža *Fantomi*, karakteriziran strahovima i mračnim slutnjama, posljedicom straha od nuklearne kataklizme, koji remeti mir i izaziva egzistencijalnu tjeskobu i mučninu te opću klaustrofobiju. Najveći pariški učinak jest zaokruženje tog motiva fantoma (prekretnica u tadašnjem stvaralaštvu) i posebice rađanje Evinog lika (svjesno ili nesvjesno predodređenje buduće karijere), koji se dalje razvijao u Torontu od 1968. godine do danas." [1]

A u rujnu 2006. godine, uoči autorova 70. rođendana (!), na svoje višegodišnje misionarsko putovanje po galerijama i muzejima diljem Hrvatske krenula je iz zavičajne mu Čazme, grada koji resi i galerija *Anton Cetin*, s 25 radova (slikâ, crteža i grafika, nastalih u razdoblju od 1960. do 2005. godine), tematska izložba naslovljena *Sto pariških radova*, kojom dominiraju spomenuti fantomi klaustrofobične tjeskobe.[2]

Prigodni katalog zapravo je u svojoj nepretencioznosti prava mala raskošna monografija, jer su reproducirani svi radovi, nastali za Cetinova nedugog boravka u Parizu (1966. – 1968.), prije negoli će definitivno preseliti u Kanadu, gdje i danas živi.

Vladimir P. Goss u kratkom uvodnom tekstu u katalogu, lirski nadahnutu te izdašno i začinjenu autorovom raskošnom i nenametljivom erudicijom, odmah na početku naglašava ono najvažnije:

„S povišenog obronka na kojem leži Bojana, rodno mjesto Antona Cetina, lijepo i jasno vidi se Čazma. Nalegla na izduženi hrbat, lijevo gromada tvrđave, zatim tornjevi Sv. Magdalene, pa kocke soc-realističkih zgrada koje se u izmaglici pričinjaju kao neke čarobne kule. Nad njom sivo-bijeli oblak.

Upravo takvu Čazmu naslikao je Anton Cetin u Parizu 1967., tek umjesto oblaka nad obrisom grada lebdi fantom (*Fantom iznad grada*, lavirani tuš, ugljen), kojeg je već David Bumett u monografiji 1986. prepoznao kao ključni oblik Cetinovog pariškog razdoblja (1966-68), a Branka Hlevnjak (2004.) povezala s atmosferom tjeskobe hrvatskog informela 60-ih godina."

[1] Usp.: Ljerka Lukić, *Svemirska umjetnost Antona Cetina*, u „Marulić", br. 5, 2003., str. 815 – 830.

[2] No, da Cetinov pariški boravak i nije bio posve turoban i mučan, uz spomenuti tekst Lj. Lukić svjedoči i kratak osvrt na jednu prošlogodišnju skupnu izložbu u Murskoj Soboti – *Hrvatsko-slovenska priča o slikama i slikarima iz dijaspore*, usp.: „Marulić", br. 4, 2007., str. 820 – 824.

Cetinove pariške radove nakon Čazme vidjela je likovna publika u nekoliko hrvatskih gradova (abecednim redom): – Bjelovara, Koprivnice, Križevaca Kutine, Našica, Slatine, Vinkovaca i Virovitice. A nakon kratkoga predaha u Zagrebu (Muzej Mimara), odvažno i trijumfalno zakoračila je i pred uvijek zahtjevne Splićane.

Tomislav Bekavac

Protagonisti otvarenja Cetinove splitske izložbe (slijeva): Davorin Rudolf, Anton Cetin, Biserka Klarić, Jasna Malec Utrobičić i Tonči Šitin

Na dan otvorenja (srijeda, 3. rujna) u raskošnoj palači Milesi bilo je pakleno vruće i sparno pa se strahovalo da bi takvo vrijeme moglo odvratiti čak i one najupornije. No, strahovanja se nisu obistinila i odaziv je bio veličanstven.

Splitska Galerija Margarita[3] nije škrtarila, nego se dala u trošak i tiskala poseban katalog uz dodatni tekst Tončija Šitina, koji također uvodnim ulomkom svoga prigodnoga teksta licitira prilično jakim adutima:

„Nedvojbeno, u bogatom slikarskom opusu Antona Cetina kratkotrajno razdoblje od 1966. do 1968. provedeno u Parizu zauzima posebno mjesto. Nije riječ samo o drukčijoj klimi koju je nakon tjeskobne atmosfere u Hrvatskoj zatekao u svjetskom umjetničkom centru kao „obećanoj zemlji", već je to bio i simbolički čin dugogodišnje težnje za oslobođenjem u kojemu se i egzistencijalne teškoće potvrđuju kao osobni izbor. Sačuvati sebe u umjetnosti bilo je pitanje ne samo daljnje slikarske već i životne avanture."

Anton Cetin, taj moslavački Mediteranac sa stalnim boravkom u Torontu, već je pomalo i razmazio likovnu publiku ne samo u granicama Hrvatske[4], pa se s podosta znatiželje

[3] Autoru ovog osvrta ljubav prema istini pomogla je taman koliko je trebalo da ne ustukne pred mogućnošću da tkogod spočitne eventualni sukob interesa, tj. privatizaciju i zloporabu medijskoga prostora, jer se potpisuje istim prezimenom kao i supružnici Biserka (Margareta) i Stipan Klarić, inače vlasnici i voditelji te splitske galerije, koja je „u proteklih osamnaest godina, osim svakodnevne postave umjetničkih djela, eminentnih hrvatskih umjetnika, kipara i slikara" priredila i niz vrijednih i zapaženih izložbi... O čemu više možda nekom drugom prilikom...

[4] Više o tome u tekstu *Bogata likovna ponuda* („Marulić", br. 5, 2005., str. 975), gdje – između

Tomislav Bekavac

Na dan otvorenja (srijeda, 3. rujna) u raskošnoj palači Milesi bilo je pakleno vruće i sparno pa se strahovalo da bi takvo vrijeme moglo odvratiti čak i one najupornije. No, strahovanja se nisu obistinila i odaziv je bio veličanstven

i neskrivene radosti očekuje početak „plovidbe" novoga projekta[5], koji bi trebao predstaviti čak trojicu Antonija.

Možda ne povjerujete, ali datumi i mjesta već su definirani!!!

Putovanje *Trojice Antonija* i njihovih trideset i šest djela počinje u Čazmi 16. travnja a završava u Vinkovcima 25. srpnja 2009. godine.

Tvrtko Klarić

ostalog – doznajemo kako su Matica iseljenika i Muzej Mimara predstavili tridesetak djela Antuna Cetina izložbom koja je prije Zagreba bila predstavljena likovnoj publici (abecednim redom) – Dubrovnika, Pule, Sarajeva, Vukovara i Zadra.

[5] Na izložbi jednostavna naslova LOS TRES ANTONIOS uz Antona Cetina predstavit će se još i Antonio Gálvez (Barcelona, Španjolska, 1928.) te Antonio Díaz Cortés (San Luis Potosí, Meksiko, 1935.).

Uloga Crkve danas – govori mons. Lustiger

(Slučajno sam, nakon pune 24 godine, naišao na primjerak uglednoga francuskog magazina Le Point *od 23. travnja 1984. U stalnoj rubrici* Document *na samom kraju lista, objavljen je pod gornjim naslovom intervju s tadašnjim nadbiskupom pariškim, kardinalom Jean-Marie Lustigerom. Budući da su Lustigerove lucidne opservacije o položaju Crkve u društvu i o njezinu poslanju zanimljive i danas (poredbeno) te da je većina problema s kojima se prije četvrt stoljeća suočavala Katolička crkva u Francuskoj aktualna u današnjoj Hrvatskoj, neće biti naodmet donijeti na ovim stranicama dijelove toga intervjua. – Prevoditelj)*

LeP: *Ako želite, možemo početi od škole. Promjene koje su se u njoj dogodile izazvale su znatne posljedice. Ne iskazuju li one, uza sve ostalo, i promjenu slike Crkve u francuskom društvu?*

J-M. L: Slažem se s Vama. Ali te promjene nisu suviše bitne za nezgode koje su se dogodile posljednjih tjedana. Često se događa da naizgled mirne promjene izazivaju na površini ozbiljno podrhtavanje tla. Što se tiče škole, svjedoci smo događaja bitnih i srednjoročno i dugoročno: vanjske su manifestacije tek simptomi toga... S druge strane, ne možemo razumjeti to

što se događa uz pomoć uobičajenih parametara razmišljanja o katolicizmu. Među te parametre spada i simplifikacija po kojoj su katolici mahom konzervativci, oni koji glasuju za desnicu i svjetonazorno su čisti buržuji. Svim tim parametrima izmiče postojanost i dubina religijskog uvjerenja. Tvorci tih parametara uvjeravaju sami sebe da takvo uvjerenje više ne postoji, samo zato što ga sami nemaju. A kad postojanost i dubina tih uvjerenja probiju opnu aktualnosti, tada se svi nađu u čudu!

– *Ali, takav jednostran pogled na katolike ipak se promijenio, zar ne?*

– Svakako. Ali, vratimo se malo unatrag, molim Vas! Mi već 30-ak godina živimo u svojevrsnoj ekspanziji: ta slavna tri desetljeća anestetizirala su savjest našeg naroda... Nakon dramatičnih događaja vezanih uz ideologiju, politiku, naciju od početka pa do sredine 20. stoljeća, Francuska se, kao zemlja ruralne tradicije, odjednom našla u svijetu pleksiglasa, autocestâ, mehanizacije. Dodajmo tome i porast plaća. Dodajmo posebno permisivnost u ponašanju jednoga društva koje je i prije bilo pomalo mangupsko, ali na neki način istovremeno i čedno. To društvo je, dakle, doživjelo inverziju vrijednosti, misleći da samim tim postaje moderno društvo.

Međutim, od trenutka kada su svi počeli razmišljati samo o razvoju i bogatstvu, ideologija, moral, pa čak i politički rascjepi, nisu to uspijevali slijediti. „Svibanj 68." bio je, u ideološkom smislu, prava revolucija, ali u političkom smislu nije bio više od pantomime. Bila je to, ipak, revolucija koja je prepoznala da se stvarnost više ne može izražavati starim rječnikom. Kada sam na Sorbonskom trgu čuo kako Daniel Cohn-Bendit javno naziva Aragona „staljinističkim gadom", shvatio sam, kao i okupljeni studenti, da je čitava jedna epoha završila. Mladež je jednostavno odlučila prekinuti s konformizmom naslijeđenim iz prošlog stoljeća.

– *Rekapitulirajmo! Ekspanzija – kako je vi zovete, zatim prenagli ulazak u moderno. Istovremeno se događa i smrt ideologijâ...*

– Posebno se stječe dojam da su etika i religija doslovce minirane, da ih a priori diskvalificira jedna racionalistička ambicija, koja je tehnički podjarmila prirodu, ali društvo još i više. Neizbježna posljedica – odricanje od Boga! Ne samo da više ne treba vjerovati u njega, više se ne bi smjelo ni pokušati pojmiti njegovo postojanje. Odatle proizlazi „dekristijanizacija", pojam koji sociološki izražava jednu drevnu kulturološku činjenicu. Odatle težnja da se i u samoj teologiji objavi „smrt Božja", kao i da se „laicizira" pastoral. Prema tome, religioznost je danas u regresiji, ako se mjeri provjerljivim indikatorima „sociografije" religije,

tj. onim što se odnosi na religijsku praksu a može se izračunati. Ovdje se radi o indikatorima koji izražavaju varijacije ponašanja francuskog društva koje ulazi u moderno doba. Kod vjerničkog dijela populacije nastaje u tom pogledu evolucija masovnih razmjera. Međutim, religijski fenomen ne prepoznaje se, u životu naroda kakav je francuski, samo u ponašanju koje može definirati empirijska sociologija. U svom bitnom segmentu taj se fenomen prepoznaje u simboličkoj baštini i semantičkom sjećanju, koji jesu potisnuti, ali teško da mogu biti uništeni. Zapravo – a time se vraćam na Vaše početno pitanje – mi smo danas svjedoci svojevrsnog uskrsnuća, ali ne u smislu oživljavanja nečega što je bilo mrtvo, nego vraćanja na svjetlo dana onoga što je Maurice Clavel nazvao „potisnutom veličinom" – Boga.

– *Što zapravo razumijevate pod „simboličkom baštinom"?*

– Društvene činjenice naslanjaju se na ono simbolično, na čovjekov humanitet i na etičke probleme. Danas postoji, u različitim područjima društvenog života, razilaženje između institucija i etičkoga temelja (na kojem bi se one morale zasnivati). Posljedica starenja institucija jest starenje naše civilizacije. Ali, koliko god se takvi problemi pokušavaju potisnuti, ključni problem čovjekov uvijek izbija na površinu: čovjek suočen sa stvarnošću, čovjek u društvu...

– *Udaljili smo se od pitanja škole...*

– Ne. Ovo buđenje iz amnezije proteklih desetljeća otkrilo je da je Crkva častan simbol i tumač etičkih pitanja o kojima smo govorili. Crkva nije tlačitelj čovječanstva, ona nije „bestidnica koju treba uništiti", ona nije preziratelj Prosvjetiteljstva, ona nije „opijum za narod" itd. Ona je – kratko i jasno – legitimni glasnogovornik, upravo zato što nije pristrana u svom zahtjevu da se ljudima vrati njihov oduzeti humanitet.

– *Ne mislite li da se radi o slučajnom susretu, jer nakon svega onog sa školom...*[1]

– Po mojemu mišljenju, to nije slučajno. Slučajan je samo povod – Versailles. Ali mjesto kršćanstva u svemu tome ne čini mi se nimalo slučajnim.

– *Nije li Vaše objašnjenje pomalo skučeno? Prije svega, prostorno: fenomeni koje opisujete nisu, naime, znakoviti samo za Francusku. A sama kriza seže i dublje: dotiče se ideologije 19. stoljeća!*

[1] Kako se nejasno sjećam iz tadašnjega tiska, u to je vrijeme u Francuskoj došlo do izvjesnih nemira u školama i na univerzitetima, pa se Lustigerov sugovornik često na to vraća. Iz samoga intervjua ne može se razabrati o kakvim se nemirima radi, vjerojatno i zato što je kardinal, kako se spominje u uvodu intervjua, sudjelovao samo nekoliko dana prije u razgovoru na TV-postaji A1, u okviru emisije *L'heure de vérité* (Sat istine), pa novinar nije htio otvarati temu koja je tamo već apsolvirana – A. G.

– Ideologija o kojoj govorite nije bila svjesna da je potrošila kapital koji joj nije pripadao: kršćansku baštinu. Ona se ponijela kao sin razmetni iz Biblije: plemenit ali neodgovoran.

Što se tiče problema o kojima govorimo (obitelj, odgoj, sloboda), uloga je katolicizma da usmjeruje svoju pastvu. Što se pak tiče nekih drugih problema, situacija je stubokom drukčija. Mislim time prije svega na vladanje našim tijelom. Naše tijelo postaje, kako u seksualnosti tako i u samoj genetici, objekt svojevrsne mehanicističke dominacije, čemu ne vidimo ni etičkog opravdanja ni tehničkog ograničenja. Takve devijacije imaju danas učinak eksplozije, iako je to tinjalo stoljećima. Ipak, bojim se da bi nekakvo javno istraživanje o tome pokazalo da danas znatan broj ljudi odobrava čak i najgore ekscese u tom smislu. Također se bojim da je u svom kritičkom stavu prema takvim pojavama Crkva ostala nekako izolirana.

– Ima li još slučajeva u kojima se Crkva osjeća izdvojenom?

– Ima, rasizam! Taj problem ne treba, naravno, miješati s problemom imigracije. Od tog problema sve su političke stranke digle ruke, jer je jednostavno nepopularno izjašnjavati se o njemu... Bojim se da ćemo se mi, kršćani, tj. mi kao Crkva, naći zbilja sami, jedini koji se usuđujemo iznijeti pred civilizirano društvo jedan ključni problem. To moramo učiniti čak i kada društvo taj problem ne želi vidjeti, ako javnosti i politici izborne prognoze na neki način sugeriraju da ga kamufliraju ili odbace. U takvoj jednoj raspravi Crkva riskira, kao i u raspravi o školi, da se suprotstavi glavnini javnoga mnijenja. Postoje tri bitne točke: 1) škola i mladi, 2) biologija i moral, 3) rasizam i pitanje imigranata. U njima se nazire nerazmjer između etičke biti tih problema i sposobnosti institucija da takve etičke čimbenike uzmu u obzir – a taj je nerazmjer opasan za francusko društvo. Nemoć društva iskazuje se u njegovoj nesposobnosti da shvati i prihvati etički imperativ. Ja bih prije svega želio da to shvate ljudi koji vode ovu državu, da oni uvide da se dostojanstvo politike sastoji u tome da se upravo takvi etički zahtjevi prihvate, da se shvati da je veličina razuma relevantna tek ako se on podvrgne moralnim postulatima. U politici koja se rukovodi samo izbornim kriterijima vidim ogromnu opasnost: ona podvrgava i razum i ljudsku slobodu – a oboje bi moralo proizlaziti iz morala – promjenjivosti beznačajnih nadanja.

– Ovdje će Vas protivnici zaskočiti – ma, kakav moral?! Pluralno društvo mora dopuštati više vrsta morala.

– Ako ništa drugo, mora se barem prihvatiti postojanje problema morala. Uzmimo, na primjer, reakcije mladih na seks. Izgleda da oni ne

shvaćaju da tijelo nije samo objekt, da afektivni život ne može biti sveden na požudnu želju. Radi se jednostavno o dostojanstvu čovjeka, o njegovoj sreći, o poštovanju koje on duguje sam sebi.

– Mislite li da Vaš stav dijeli većina ljudi? Nema li većina upravo suprotan stav?

– U pravu ste. Ipak, imam osjećaj da određeni smisao za odgovornost, tj. uspon prema istinskoj moralnoj razini, pomalo izbija na površinu. Ne kao nešto širih razmjera, više možda kao slutnja koja se usuđuje izraziti. O tome svjedoče neke reakcije naizgled marginalne u odnosu na temu o kojoj govorimo. Začudit će Vas da time mislim na nihilizam: pogledajte pesimizam mnogih filmova i romana! Taj negatorski radikalizam, to razočaranje, nisu li oni možda simptomi pitanja na koja još nije pronađen odgovor?[2]

– Spomenuli ste nihilizam...

– Da, kao posljedicu očaja nastalog zbog nemoći čovjeka suočenog s dramom našeg vremena. On proizlazi iz zastrašujuće akumulacije sredstava za uništenje, što dovodi do, na žalost, neizbježnih fenomena geofizičke naravi. Time prije svega mislim na sušu u Africi – kažu da će milijuni ljudi pomrijeti. Stručnjaci kažu: Ne možemo ništa učiniti – nema sredstava, nema političke volje, korupcija vlada! A ja kažem: Ne! To se ne može prihvatiti. Prihvatiti neuspjeh – to nije tehničko pitanje, to je pitanje morala. Postoji jednostavno moralni prioritet da se pomogne ljudima koji će umrijeti bez tuđe pomoći.

– Čekajte malo! Vi inzistirate na tome da sve završava u nihilizmu. Ne zasniva li se možda takvo viđenje nihilizma na ideji da je svijet postao loš iz dva razloga: s jedne strane, zbog totalitarizma i, s druge, zbog liberalizma? Čini mi se da je to danas dominantan stav u Crkvi.

– Vi ste sada razvili jednu strategiju time što ste u istu ravan stavili zemlje u kojima ne postoje građanske slobode i one u kojima one postoje. Ne mogu se ipak uspoređivati zatvorene zemlje, zasnovane na totalitarnoj ideologiji, s onima u kojima su „slobodna igra" i unutarnji prijepori dopušteni. To bi bilo apsurdno. Ali to ipak ne znači da su ove druge zemlje potpuno lišene grijeha, a u onima prvima (totalitarnim sustavima) da je sve loše i grješno.

(...)

S francuskog preveo:
Ante Gradiška

[2] Danas je razvidno da Lustiger tu ipak nije bio u pravu: „negatorski radikalizam" umnogostručen je, ali stvari su – posebno one koje on naglašava – danas gore nego ikada ranije!

Iadertina ecclesiastica

(Petar Dujam Munzani, Pastirska pisma. *Priredio Pavao Galić. Zadar: Dr. Pavao Galić, 2007. – V+182+XXXVI str.; 24 cm.)*

Burnu i nesretnu povijest hrvatskoga Zadra u XX. st. (talijanska okupacija, njemačka okupacija, rušenje grada od strane savezničkih bombardera 1943. – 1944. i komunistička uprava od 1944. dalje), sve je to proživio Petar Dujam Munzani, zadarski nadbiskup, koji je tu dužnost obnašao od 1933. do 1948. godine, pokušavajući kao dobar pastir ublažiti patnje naroda riječima utjehe i ohrabrenja. U tim teškim prilikama, teškim osobito za Crkvu, nadbiskup Munzani nije drugo ni mogao, jer se i sâm našao u vrtlogu događaja na koji nije mogao utjecati.

Premda se izravno nije uključio, a niti je to mogao, u političke događaje toga vremena, osim jednom nesretnom okružnicom koju je napisao 1941. godine, a za koju bi bilo bolje da je nikada nije ni napisao. S njegovim razmišljanjima i stavovima u toj okružnici ne možemo se, naravno, složiti, ali se možemo složiti s odlukom priredivača dr. Galića, da i nju uvrsti u ovu knjigu upravo zato da se dobije potpunija slika o vremenu u kojem ju je Munzani napisao.

Dr. Galić je u ovu knjigu uvrstio pretiske svih tiskanih Munzanijevih pastirskih pisama (5) i okružnica (7), uz ostalo i zato što su to posljednje tiskanice tog sadržaja koje je jedan zadarski nadbiskup uputio narodu i kleru nadbiskupije. Pažljiv čitatelj otkrit će u tim spisima u kakvim su teškim vremenima nastale, no čitanje tih spisa bit će posebno zanimljivo povjesničarima Crkve u Hrvata.

Ova knjiga, naime, nije namijenjena širem krugu čitatelja. Tiskana je kao bibliofilsko izdanje u svega 39 primjeraka, a to znači da će doći u ruke samo onim stručnjacima koji budu proučavali povijest zadarske nadbiskupije. Sâm priređivač je, uostalom, u predgovoru napisao da je odlučio „skupiti njegova tiskana djela... kako bi olakšao rad budućim istraživačima".

Nema sumnje da će ovo izdanje Munzanijevih pastirskih pisama i okružnica toj svrsi dobro poslužiti.

Aleksandar Stipčević

Vječnost je dobila neoborivo svjedočanstvo

(Tomislav Marijan Bilosnić: Listopad, *Udruga 3000 godina Za dar, Zadar, 2008.)*

Roman Tomislava Marijana Bilosnića pod naslovom *Listopad* svojevrsno je svjedočanstvo autorova intimnog proživljavanja ratnoga listopada 1991. godine kad je grad Zadar bio bombardiran s kopna, mora i zraka, a njegovi stanovnici zatočeni u vlastitom gradu. Ali, i više od toga, zapravo izloženi svakodnevnoj prijetnji smrti kao u nekoj igri ruskog ruleta, u kojoj se ni jednoga trena nije moglo znati tko će »ispasti iz igre«.

Domovinski je rat i sve su okolnosti dobro poznate.

Autor doživljenom i proživljenom uvjerljivošću dočarava čitatelju, pišući u prvom licu, svoje stradanje i svoje intenzivne strahove, koji su ga dovodili do osjećajnog rastrojstva i gotovo do krhotina vlastite osobnosti, lišene navika i postupaka kakvi su svojstveni mirnu vremenu. Pita se o motivima i profilu ljudi koji su ga doveli u takvo stanje. U njemu je tisuće sumnji i nepovjerenja, gasi se nada da će to pakleno stanje ikada prestati, ili da će on doživjeti sljedeći dan. Ljudi oko njega žive po nepouzdanim i nesigurnim skloništima, bez struje, vode i osnovnih životnih potrepština, daleko od pravih informacija, a isto tako i on sam. Postaju nepovjerljivi, napetih su živaca i u stalnoj su brizi za goli život.

Roman je zapravo opsežna ispovijed stanja jedne duše pritisnute tjeskobom i strahom od životne ugroze. Pravih događaja u romanu i nema, a kada se nešto i dogodi, onda je to potresno, strašno, uznemirujuće do dna duše. Razum nema uporište da bi mogao shvatiti razloge, uzroke i opravdanja da se takvo što događa. Pitanja zadiru u ovostrano i onostrano, ali se pravi odgovori ne nude. Autorova vjera ipak želi probiti zidove beznađa i zgrabiti malo svjetla, te kao da od vremena do vremena u tome i uspijeva, a onda iznenada opet poklekne i propada u mračni ponor iz kojega kao da nema izlaza.

Riječ je zapravo o dvostrukom stradanju, samoga grada sa svojim zidinama, kućama, crkvama, muzejima, bolnicama, pločnicima..., ali i živoga grada sa svojim ljudima. To se dvostruko ubojstvo događa pred očima svijeta koji se diči svojim civilizacijskim dostignućima, vrhovima umjetnosti, kulture i materijalnoga napretka. Ali, zakazao je čovjek u svom elementarnom svojstvu i pokazuje svoju slabu osjetljivost za stradanje drugoga. Iz prostora svoje sigurnosti on mjeri samo koliko je »požar« daleko od njegove kuće ili ureda.

U romanu su posebno dojmljivo oslikane promjene u ponašanju

domaće životinje, jednoga običnog mačka, prepuštenoga samome sebi u situacijama koje ga izluđuju, izmiču mu pod nogama svaku sigurnost i u njemu pokreću njegove vlastite, životinjske obrambene mehanizme. Mijenja se temeljito i njegov odnos prema čovjeku. A možda baš to mačje ponašanje najživlje pokazuje kolika je međuzavisnost čovjeka i prirode, u kojoj jedno ne može bez drugoga. Mi nismo samo fizički suputnici, nego nas povezuju nevidljive niti mnogo jače negoli smo ih na prvi pogled svjesni. Materija, životinjski svijet i čovjek u istoj su klopci, u istome trpljenju, martiriju, razapinjanju, u kojem smrt iza svakoga ugla može pokazati svoje lice.

I napokon ostaje spoznaja da to čovjek čini čovjeku. Zašto? Što hoće postići?

Umjesto odgovora kiša šrapnela i topovskih kugli zasipa grad, raspršava se o njegove zidove i prolijeva krv. To više nije obična, svakodnevna patnja mirnodopskoga života, nego je uzdignuta do ekstremne napetosti, u novu dimenziju neke neprirodne sfere življenja, koja nije ni život, a ni smrt i zato postaje nepodnošljiva. Čovjek tek traje iz sata u sat s jednim jedinim pitanjem, što će biti s njim i kada će to prestati?

Roman *Listopad* nema i ne može imati neku svoju kronologiju, jer je sámo zbivanje nered i kaos, koji se prenosi u srce i misli. Teško je ostati priseban, a mnogima i nemoguće. Probijaju nagoni u čovjeku, izbijaju nepoznati vlastiti postupci i reakcije koji i samoga čovjeka iznenađuju.

Moglo bi se zapravo zaključiti da je u ovom romanu, u prvom planu, zapravo opisano nasilje nad čovjekovom nutrinom, dušom, nad osnovnom sastavnicom čovjekova života. I upravo to možda izaziva u nama najviše dramatike. Spoznaja da od fizičke smrti postoji i nešto gore! Postoji stanje u kojem se duša raspada u dijelove i kao da te dijelove zatim proždire neka neman koja nije od ovoga svijeta. Koja je jača od čovjeka. Koja ruši i njegovu transcedentnost. Stanje, koje doziva Spasitelja! I kao da sve treba potonuti, sve izgorjeti, sve propasti, da bi se iza svega pokazao trag neugasiva svjetla kao dokaz da svijet i življenje ipak nisu samo ono što mi tvrdimo da jesu, nego i nešto više. Postoji razdjelnica između ljudi i neljudi, koja je u svakome od nas. Postoje i sile koje nas mogu gurnuti u jednu ili u drugu stranu, i mjesto koje smo zauzeli u vlastitoj duši rezultat je neke borbe koju smo uložili da bismo tu pobjedu u sebi postigli ili barem na nju pristali. Čovječnost se ne ostvaruje bez napora, ona je ulog, i to najviši koji čovjek uopće može dati, kao što nas je to naučio onaj jedini koji se na svijetu s pravom može zvati Učiteljem. Tek je tu nagovještaj nečega većega, nečega

u čemu se stoji i kad se ne stoji, u čemu se nalazi sigurnost i kada nigdje nikakve sigurnosti naizgled nema.

I kao svjesna ili nesvjesna potvrda rečenoga, roman, koji je zapravo formom pozamašan esej, završava snovidenjima koja razbijaju vrijeme, ono vrijeme što je u cijelom romanu sabijeno u sekunde, i ta se snovidenja protežu kroz naraštaje. Poništavaju vrijeme kao elementarnu sastavnicu i simbol materijalnoga svijeta i čine ga dijelom svevremenosti, odnosno vječnosti. Pisac se susreće sa svojim precima koje nikad nije upoznao. Briše granice poznatoga i ulazi u prostore naslijeđa, onoga na što rođenjem nailazimo, ali i onoga što ostaje iza nas i što predajemo jedni drugima s koljena na koljeno, kao poruke ispisane na bijelom listu papira. Priča na kraju povezuje sve ljude u jedno.

I ubijeni vojnik na kraju romana jedna je takva poruka. Upućena kome? I sam taj čin događa se u autorovu predosjećaju, gotovo pretkazanju, koje također briše granice realnoga svijeta. Jer i predosjećaj dolazi izvan prostora naravnih spoznaja.

Svijet koji je trebao ujediniti napadače i branitelje u razumijevanju, ljubavi i zagrljaju, pokazao je da može imati i sasvim drugo, neprijateljsko i zlokobno lice. Na nama je da sačuvamo svoj obraz, a na drugome je da pokaže svoj. Ovaj svijet je prostor u kojem svatko mora očitovati tko je, ponekad tiho i u najfinijim pregibima duše, a drugi put drastično i bučno, s topovskom paljbom. Možda nam se može učiniti kako smo u položaju žrtve potpuno nesvrsishodni i nemoćni, ali ipak, možda baš iz te bespomoćnosti izvire nevidljiva snaga i nada u budućnost naših potomaka, jer dok se god budemo iznova trudili pospremati ladice u svojoj duši tako da istina i laž ne budu u istim pretincima, ovaj će narod imati pravo na svoje sutra. To pravo uvijek se plaćalo prolivenom krvlju. O tome svjedoče stoljeća.

Lišće će pasti, listopad će proći i napadači će proći, a grad će ostati. Svoj i na svom. A vječnost je dobila neoborivo svjedočanstvo. To je okosnica cijele priče.

Božidar Prosenjak

Novi karizmatski pokreti

(»Novi karizmatski pokreti i gibanja u Crkvi«, zbornik, Diaspora croatica, knjiga br. 12, Hrvatski dušobrižničkki ured, Frankfurt na Majni, 2008., 108 str.)

Ovih je dana Hrvatski dušobrižnički ured iz Frankfurta na Majni objavio još jedan u nizu zbornika radova s godišnjih pastoralnih skupova hrvatskih pastoralnih djelatnika iz Zapadne Europe, ovaj put s pastoralnoga skupa održanoga od 8. do 11. listopada u Bad Honnefu kod Bonna. Tema je, kako i sam naslov zbornika kazuje, bila posvećena novim karizmatskim pokretima i gibanjima u Crkvi.

Prigodna predavanja održali su dr. o. Mihaly Szentmartoni iz Rima, dr. fra Ante Vučković iz Splita i dr. Adolf Polegubić iz Frankfurta. U zborniku su objavljena predavanja dr. Szentmartonija »Postkoncilsko buđenje laika – pokreti u Crkvi: teologija, psihologija, pastoral« i »Svećenici i laici – u potrazi za novim identitetom«, predavanje dr. Polegubića »Postkoncilsko buđenje laika u domovinskoj Crkvi« te pozdravni govor ravnatelja dušobrižništva nad katolicima drugih materinskih jezika Njemačke biskupske konferencije, mons. Wolfganga Miehlea, pod naslovom »Zajedno u zajednici Isusa Krista«.

U izdavačevo ime delegat fra Josip Bebić u predgovoru ističe kako među temama o kojima se u novije vrijeme učestalo raspravlja u Katoličkoj Crkvi jesu i nedoumice što kod mnogih svećenika i pastoralnih suradnica i suradnika, ali i kod laika pobuđuju novi karizmatski pokreti. »U nekim hrvatskim katoličkim misijama diljem Zapadne Europe, posebno u Njemačkoj, održavaju se već više godina duhovne obnove. Voditelji duhovnih obnova su ponajčešće poznati ugledni svećenici iz domovine. Obnove su dobro posjećene iako traju po nekoliko dana. Primjećeno je da na te duhovne obnove dolaze većino iste osobe. Nema dvojbe da su te duhovne obnove prigoda da se sluša Riječ Božja, da se u njoj intenzivno razmišlja, da se sudionice i sudionici potiču na obraćenje, na molitvu, na ispovijed, ukratko - na novi život. S druge strane, unatoč svemu tomu, oduševljenje onim što su čuli i doživjeli na takvim duhovnim skupovima, dio sudionica i sudionika želi nerijetko na neprikladan način prenijeti u svoje župne zajednice. Tu se onda pojavljuju neodumice oko svrhe takvih susreta i nesporazumi s većinom vjernika koji vjeru prakticiraju u svojim zajednicama odlazeći redovito na misu i ostale župne pobožnosti«, piše delegat o. Bebić, dodavši kako im je stoga, da bi se što cjelovitije upoznala narav i stvarni dosezi novih (karizmatskih) pokreta, Hrvatski dušobrižnički ured iz Frankfuta u suradnji s predstavnicima svih crkvenih regija hrvatskih katoličkih misija u Njemačkoj 2007. godine posvetio svoj redoviti godišnji pastoralni skup.

Sudionicima se obratio i predsjednik Vijeća Hrvatske biskupske konferencije i Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine za inozemnu pastvu, dubrovački biskup mons. Želimir Puljić koji je s pozornošću pratio cijeli tijek skupa, a u svom obraćanju nazočnima posebno se zadržao na prikazu stajališta hrvatskih biskupa o temi skupa.

»Suvremeni ´laički pokreti´ su izražaj traganja laikata za vlastitim identitetom u postkoncilskoj Crkvi, pa kao takvi su legitimni izražaj traganja same Crkve za vlastitim identitetom. Pri tom, jasno, treba razlikovati pokrete koji su nastali unutar katoličke Crkve od onih koji imaju svoje podrijetlo iz drugih konfesija ili čak drugih religija«, kazao je o. Szemtmartoni koji je ukazao kako na pozitivnu tako i na negativnu ulogu različitih crkvenih pokreta. Dr. Polegubić je pritom istaknuo kako se unatoč sadašnjim poteškoćama, valja nadati da će vrijeme koje dolazi donijeti pozitivnije pomake u rješavanju laičkog pitanja kako u Crkvi, tako i u hrvatskom društvu. »Šanse i mogućnosti djelovanja vjernika laika postoje, no tek valja nastojati oko punije realizacije vrlo važna apostolata laika.«

Zbornik je namijenjen pastoralnim djelatnicima, ali i svima koje zanima ta po mnogočemu izazovna tematika.

Adolf Polegubić

Književni ogledi

(Miljenko Stojić, Riječ po riječ, *DHK HB, FRAM-ZIRAL, Dan, Mostar-Zagreb, 2007.)*

Suvremeni hrvatski književnik, novinar i teolog Miljenko Stojić, počevši od 1997. do 2007. godine, u emisiji *Riječ po riječ* na Radiopostaji *Mir* Međugorje, komentira najznačajnija aktualna književna djela. Književni ogledi i kritike objavljeni su potom u različitim glasilima, a kruna njegova desetogodišnjeg rada je knjiga *Riječ po riječ*. Strpljivo, polako, sustavno tka tkanicu zlatnu od niti najtananijih proćućenja. Sve je tu na svom mjestu. U poretku stvari zrcali se sklad. Red. Riječ po riječ, korak po korak, misao po misao, poredali se do konačnog cilja. Izabrao tako književnik Miljenko Stojić svoj osobit put u stvaranju jednog sustava vrijednosti koji je višeslojan, bogat, a opet zaokružen i čvrst. Nema suvišnih riječi i nepotrebnih ponavljanja. Ne kiti «velike» autore velikim i biranim riječima a «male» šturim. Izbjegava već uhodane recepte i klišeje koje rabi književna kritika. Svakom književnom djelu pristupa mjerom objektivnog prosuditelja pa ćemo i kod «velikih» autora naći loših mjesta a kod «malih», genijalnih misli. I to je vrlina ovih književnih ogleda. Dostojanstveno, s mjerom obzirnosti, autor svakom kaže ono što mu pripada. U svemu tome sretna je okolnost što u jednoj osobi imamo književnika, novinara i teologa, što onda rezultira te imamo i vrsnog književnog prosuditelja. Pogledajmo samo njegova književna djela: sedam zbirki pjesama, jedna priča, jedan roman, šest slikovnica, tri prevedena djela i četiri ogleda, a i urednik je na radiju. On je tako jedan od najplodnijih hrvatskih književnika. Iz plodnog književnog humusa nikla je i ova knjiga književnih ogleda koju valja pozorno pročitati kako bismo stekli uvid u suvremenu hrvatsku književnu zbilju i neke značajne svjetske književne tijekove.

Pred nama je knjiga tvrdog uveza koja na 220 stranica donosi književne oglede koji su svrstani u tri cjeline s izvrsno pogođenim naslovima. Na naslovnici mikrofon i naslov *Riječ po riječ*, te ime autora, što vizualno sugerira da su ogledi, odnosno književne kritike, otišli u eter a onda i napisani.

Putem polako. Baš tako. Naziv je prvog, od tri kruga književnih ogleda. Putem polako – kao da se autoru nimalo ne žuri. A ima ona narodna: Tiha voda brjegove valja. Svjestan je toga Stojić. Ima on strpljenja i ne troši uzalud dragocjeno vrijeme. Svakom djelu onoliko vremena, koliko je potrebno da se objektivno ocijeni i vrednuje! Iznosi svoj sud i o autori i o djelu i o vremenu u kojem je nastalo i o porukama koje nosi. U krugu tekstova prvijenac je Vesna Parun i njena *Spužvica i spužva*. Za nju kaže: *Nevino opasna*. Onda, slijedi prelijepa niska autora i njihovih djela. Zdravko Kordić i Krešimir Šego, *Mnogoglasje, Suvremeno hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine*. Zdravko Kordić, *Kuća i krik*. Žarko Milenić, *Od škole do kuće*. Vjekoslav Boban, *Hercegovina, Antologija hrvatske lirike*. Željko Ivanković, *Raskoš, hladna mjesečina*. Dubravko Horvatić, *Hrvatski putopis*. Ružica Soldo, *Sanjar*. Drago Štambuk, *I šišmiši su ptice u bespjevnoj zemlji*. Marko Martinović, *Salon namještaja*. Diana Burazer, *Druga kuća*. Nick McDonell, *Dvanaestica*. Nenad Valentin Borozan, *Čekanje blizine*. Branko Pilaš, *Raspršena vrela književnih djela*. Matko Marušić, *Škola plivanja*. Fabijan Lovrić, *Govor cvijeća*. Slavko Mihalić, *Močvara*. Anđelko Vuletić, *Križaljka za čitanje sudbine*. Jozefina Dautbegović, *Različite ljubavi*. Juan Mihovilovich Hernandez, *Njezine bose noge po snijegu*. Lidija Bajuk, *Pipilatine pjesme*. Ivan Supek, *Haaški protokoli*. Nada Iveljić, *Nebeske barke*. Antun Lučić, *Dodiri, smjene*. Xinran Xue, *Dobre kineske žene*. Danijel Dragojević, *Žamor*. Borben Vladović, *Lirski kockar*. Günter Grass, *Dok ljuštim luk*. Boris Domagoj Biletić, *Imam riječ*.

Ima Stojić riječ za svakoga pojedinačno. Pravu riječ. Bilo da je riječ o stihu ili prozi, jednakom ozbiljnošću, pronicljivošću i sveobuhvatnošću progovara njegov kritičarski nerv. Čini se, spomenuta djela više odražavaju onu materijalnu dimenziju iako u njima književnik Stojić znalački otkriva i moralne i duhovne poruke jer, ne zaboravimo, on je i teolog.

Okvir za snove. Otvara se vidik za putove nove. Što java naslućuje, okvir je za snove. I tu baš, na sredini puta, između jave i sna, snohvaticom autor okrilio javu. Bez tog velikog koraka, čini se, ostali bismo uskraćeni za dubinski doživljaj svih djela koje nam približava svojim kritičarskim perom. Uostalom, zašto uvijek ići samo utabanim stazama. Izlet u nepoznato, ali razumnim korakom, polako, i te kako je potreban. On donosi novinu i svježinu u našu svakodnevnicu. Tako se i u besmislu može naći smisao, što je razvidno u romanu *Na istoku zapada*, prvog predstavnika ovog kruga, Mirka Sabolovića. Potom, sve poznati i priznati autoriteti! Ratko Cvetnić, *Kratki izlet*. Krešimir Šego, *Zavjetni kovčeg*. Frano Jezidžić, *Kad pjevaju šume moga djeda*. Ivan Aralica, *Ambra*. Andrija Vučemil, *Glas/na/glas za glas*. Josip Mlakić, *Živi i mrtvi*. Mile Pešorda, *Stablo s dušom ptice*. Marko Matić, *Zorojavnik*. Zdravko Gavran, *Paprenjaci*. Zdravko Luburić, *Molitva tmine*. Ivica Đovani Matešić, *Jeremija, Takvo zar bilo je lice tvoje*. Hrvoje Hitrec, *Kolarovi*. Nevenka Nekić, *Tajne sfere*. Miroslav Međimorec, *Istinite priče iz Domovinskog rata*. Fra Ante Marić, *Kraljica Katarina Kosača*.

Željko Kocaj, *Nebo iznad Lijeske*. Ilija Jakovljević, *Hercegovke*. Borislav Arapović, *Prolomom*. Tomislav Žigmanov, *Bez svlaka mraka*. Ivan Sopta, *Sabrana djela*. Vlatko Majić, *Krila nad vodom*. Vladimir Bošnjak, *Svršetak vražjeg stoljeća*.

Za razliku od prošlog odjeljka, s naglaskom na zbirke poezije, u ovom se autor fokusira na raznovrsne književne vrste. Pored zbirki pjesama, tu su romani, kratke priče, pripovijetke, epigrami, drame, poeme i prikazi sabranih djela. Kolorit ovih prikaza daje autoru prigodu ukazat na bogatstvo kulturološkog duha. On je ovdje posvema na domaćem hrvatskom terenu. Uživio se u život pojedinih djela i njihovih poruka i pouka. I tiho, smjerno progovara. I ima što reći.

Blizini u susret. Malen je ovaj svijet. A mi maleni u njemu, idemo u susret blizini. Koja nam je nadomak. Koja je u nama. Koja je vječnost. Koja nema granica. Koja je sama Ljubav. Dobrota. Toj blizini stalno se bližimo. Dostići tu blizinu, naš je konačni cilj. Svrha našega življenja i postojanja. Naš uvir u svevremenost. Vječnost. Ovaj put, naš hod započinjemo s pjesnikom Perom Pavlovićem i njegovom knjigom pjesama *U ružarju svijeća*. Mistična svjetlost svijeća obasjava put i naš hod. Onda, evo Božidara Petrača i *Hrvatske božićne lirike*. Slijedi, Zvonimir Remeta, *Grieh*. Michael D. O'Brien, *Posljednja vremena*. Ines Kudić, *Lux i Veritas*. Miro Gavran, *Poncije Pilat*. Ivan Ićan Ramljak, *Gospa Snježna i druge priče*. Stjepan Džalto, *Bog u novcu – vrag na koncu*. Mile Maslać, *Vrijeme pripravnosti*. Ilja Stogoff, *Trinaest mjeseci*. Drago Šimundža, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, I. – II. Robert Hugh Benson, *Gospodar svijeta*. Božidar Prosenjak, *Voda*. Marina Kljajo Radić, *Svitac kameniti*.

Tu će Miljenko Stojić zastati nakon deset godina plodna rada, idući *putem polako*, stvarajući *okvir za snove*, i hoteći *blizini u susret* stići. Je li se umorio? Čitajući ponuđene tekstove, čini se, nije. On je sada bogatiji za jedno veliko životno iskustvo. I ne samo to. Nego; čitatelj napaja duh na ovom vrelu ljepote i velikog umjetničkog iskustva. Hodeći *blizini u susret*.

Pero Pavlović

Biti Poncije Pilat

(Gavran, M. Poncije Pilat. *Zagreb: Mozaik knjiga, 2004.)*

... a Židovi su vikali: „Ako ovoga oslobodiš, nisi prijatelj caru! Svaki koji se pravi kraljem protivi se caru." Pilat, čuvši te riječi, izvede Isusa van te sjede na sudačku stolicu na mjestu što se zove Lithostrotos, a hebrejski Gabbatha.[1] Zamislimo tog čovjeka, o kojemu ne znamo mnogo, čovjeka kojega Biblija prikazuje kao beskičmenjaka, dezorijentiranu osobu bez ikakvih načela, koja ne zna što je objektivna istina, a u njemu pobjeđuje političar!

No sigurno se pitate što se zapravo krije iza tog prikaza?! Miro Gavran ispisuje svoj pogled na životnu priču Poncija Pilata te ga opravdava, jer sudbina se poigrala njegovim životom. Treći dio Gavranove trilogije naslovljen je *Poncije Pilat*, a u središtu je radnje osoba s najtežom ulogom u povijesti. Postala je poznata vršeći dužnost prokuratora Judeje (Izraelci su ga smatrali državnim neprijateljem) te je kao takav osudio Isusa Krista na smrt.

Gavranov je roman pun napetih dramskih trenutaka (legendarno pranje ruku, izvođenje Isusa pred demonizirani narod – *Ecce homo*, smrtna osuda), a sastoji se od 18 poglavlja, s kratkim i jezgrovitim rečenicama te mnoštvom biblijskih aorista i imperfekta. Fokalizacija je romana unutarnja, ono što se zbiva promatra se iz perspektive sudionika, odnosno lika. Pripovjedač je intradijegetski, jer je uklopljen u priču te ju kazuje, i homodijegetski, jer pripovijeda o samome sebi.

Roman započinje pretkazivanjem sudbine Pilatove obitelji:

Tek na završetku toga dana otac će se prisjetiti da je, tjedan prije, obiteljski predskazivač sudbine zastao nad utrobom žrtvovane ptice, zagledan s nerazumijevanjem u viđeno, ostavši neubičajeno dugo u zagrljaju nedoumice, dok se krv ubijene životinje razlijevala po žrtveniku. Zbunjen prizorom, nije po običaju rekao: „Bogovi su uz ovu obitelj", nego se sakrio iza neodređene tvrdnje: „Neka svako zlo mimoiđe ovu časnu kuću."[2]

Poncije oduvijek želi postati vojnik te uči mačevanje. Prije svoje smrti, otac otkriva Pilatu tajnu o njegovu rođenju:

Tvoja majka i ja... kada počesmo živjeti zajedno, bijasmo već u zrelim godinama... odviše stari a da bi nam bogovi podarili dijete... Dogodilo se tako da u svojemu posljednjem vojnom pohodu, kad razorismo neprijateljsko naselje, u podrumu glavne barbarske utvrde, tamo gdje su čuvali

[1] Iv 19,12–14

[2] Gavran, Miro. *Poncije Pilat*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2004., str. 9.

namirnice... tamo zatekoh mrtvu ženu i jednomjesečno dijete... Ta žena bila je tvoja prava majka... a netko od pobijenih neprijateljskih vojnika vjerojatno bijaše tvoj pravi otac.[3]

Zbog brojnih junačkih pothvata car Tiberije imenuje Pilata namjesnikom Judeje. Poncije taj položaj s nezadovoljstvom prihvaća jer je Judeja na rubu carstva, u njoj cvate židovski vjerski fanatizam. Ondje ubija Isusa, ali i svoj tadašnji način života.

Što je istina? Pilat smatra kako nema smisla tražiti odgovor na to pitanje, jer drži da istinu stvara on sam, odnosno svjetski moćnici, kojima i on pripada, no to je samo bijeg iz stvarnosti, čuvanje ovozemaljskog položaja. Traženje istine traženje je smisla. Čovjek svojim mislima tone u dubinu stvarnosti, ponire u nutrinu bića da razumije, da otkrije njegovu istinu. I baš je Pilatu pripala čast da izgovori vrlo poznatu rečenicu Novoga zavjeta: *Ecce homo!*, *Evo čovjeka!*, te je tako dobio odgovor na pitanje o sudbini – izubijani i prebijeni Isus stoji pred masom. Iako je i biblijski i gavranovski Pilat na sve načine nastojao izbjeći da Isusa osudi na križ, ipak je u njemu presudio političar, a *kompromis kao bijeg od odluke, čovjeku naučenom odlučivati biva bumerang. Zato onaj koji je sve znao o obje oštrice mača koje su uništavale tijelo, biva pobijeđen u bitci za koju se činilo da nije njegova bitka, da nije bitka uopće. To je situacija u kojoj pitanje odgovornosti prerasta s mase na pojedinca i simbolično pranje ruku može biti samo smiješna gesta kompromiserstva. Uostalom, je li Isusa ubila svjetina ili „čiste ruke" onoga koji se odrekao moći odluke koju je u tim rukama imao?!*[4] Napomenimo kako apokrifno evanđelje po Nikodemu zapisuje Isusov odgovor na pitanje što je istina: *Istina je s neba, a na zemlji je među onima koji imaju silu, žive za istinu i pravedni sud čine.*

Drugu dimenziju ovoga romana čini posebna veza između Poncija i njegove žene, koja je gledala u budućnost. Ta ljubav bila je puna razumijevanja i osjećajnosti za drugoga. Biblijska Pilatova žena također je sanjala i predvidjela, a Lea – vidjelica: *Pred njom se budućnost često razotkriva*[5] – ubijena je kao Kristova učenica, što Poncije nije znao. No, na kraju romana spaja ih kršćanska vjera te Pilat *barbarske duše* postaje novi čovjek znakovita imena – Nikodem. Jer, kako piše Andrea Zlatar, *prostor biva obilježen tjelesnom prisutnošću ljubljenoga bića, koje u prostoru ostavlja tragove, donosi predmete ili ih premješta – u ljubavnom odnosu u kojem je sve važno, i najmanji postupak označivanja prostora ostavlja tragove u vremenu.*[6]

Tako je Pilat pobijedio životne i moralne dvojbe koje su ga mučile, te ga možemo smatrati rehabilitiranim čovjekom, a ne simbolom osobe koja bježi od odgovornosti. To je, dakako, samo jedno tumačenje Pilatovog života, a kako Umberto Eco naglašava, sam *pripovjedač ne smije iznositi tumačenja svojega djela, inače ne bi napisao roman, koji je stroj za proizvodnju tumačenja.*[7]

Hrvoje Mesić

[3] Ibidem, str. 27.

[4] Cvitan, Grozdana. *Kompromis od sudbine*, u: Vjesnik, srijeda, 29. prosinca 2004.

[5] Gavran. M. Nav.dj., str. 68.

[6] Zlatar, Andrea. *Tekst, tijelo trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004., str. 64.

[7] Eco, Umberto. *Ime ruže*. Zagreb: Izvori, 1996., str. 523.

U Zagrebu je u lipnju 2008. godine objavljen, u izdanju »Fortune d.o.o.«, pretisak knjige *Ćire Truhelke* »Starokršćanska arheologija«, koju je prvotno objavilo HKD sv. Jeronima daleke 1931. godine. Izdavačka kuća Fortuna postoji od 2002., a njezina se djelatnost vezuje uz poslovanje antikvarijata »Biblos« iz Zagreba, koji posljednjih pet godina radi na širenju antikvarnog tržišta rijetkih hrvatskih knjiga i ostalih bibliofilskih izdanja.

* * *

U časopisu Društva hrvatskih književnika »Republici«, br. 6/2008, *Antun Pavešković* u svojim »Fusnotama ljubavi i zlobe (40)« piše o knjizi feljtona *Rujane Jeger* »Posve osobno«, zaključujući da je u situaciji u kojoj je čovjek uistinu postao mjera svih stvari, a malograđanin postao čovjek, te »u zemlji gdje se pristojni ljudi kopanjem po smeću spašavaju od gladi, a svećenici izigravaju animir pratnju javnim damama«, »Rujana Jeger, zapravo, klasik«.

* * *

Hodočašćem triju stotina svećenika Zagrebačke nadbiskupije započela je 16. rujna 2008. proslava desete obljetnice beatifikacije kardinala *Alojzija Stepinca*. Program je započeo obilaskom zatvorskih prostorija u Lepoglavi, gdje je kardinal izdražavao zatvorsku kaznu, nastavljen je molitvom devetoga časa u Maclju, a završen posjetom spomen-sobe blaženog Alojzija u njegovu rodnom Krašiću.

* * *

»Glas Koncila«, br. 38/2008, donosi tekst *Tomislava Vukovića* »Zabranjena istina o nadbiskupu *Alojziju Stepincu*«, u kojemu se opsežno analizira slučaj »Glasa Koncila« br. 4/1970, koji su komunističke vlasti zabranile zbog prenošenja članka iz vatikanskoga glasila »LžOsservatore romano« o desetoj obljetnici kardinalova preminuća.

* * *

Od 31. kolovoza do 2. rujna 2008. godine Teološki fakultet u Szegedu u Mađarskoj organizirao je još jedan biblijski simpozij o temi koja povezuje Stari i Novi zavjet. Ovogodišnja, »Dvadeseta segedska biblijska konferencija« održana je pod nazivom »Psalmi, himni, molitve u Svetome pismu«, a na njoj je sudjelovalo sedamnaest predavača iz Mađarske, Austrije, Rumunjske, Njemačke, Hrvatske i BiH.

* * *

Katoličko glasilo »MI«, br. 9/2008, izvješćuje o posjetu *Michaela OžBriena* Hrvatskoj krajem kolovoza ove godine, kada su kanadskoga pisca ugostili predsjednik Hrvatskog katoličkog zbora »MI« *Anton Kilman* u Vodnjanu i Puli, te biskup požeški *Antun Škovrčević* za njegova hodočašća svetištu Gospe od Suza. Isti broj donosi, pod naslovom »Umjetnička ljepota zahtijeva odlučnost«, prvi dio OžBrienova eseja o *Gilbertu Keithu Chestertonu*.

* * *

»Hrvatsko slovo«, 29. kolovoza 2008., donosi, pod naslovom »Bio sam kopile u jugokomunističkoj Hrvatskoj«, veliki intervju s književnikom *Jojom Ricovom*, o njegovu bogatu literarnom opusu, te o progonima što ih je iskusio u bivšoj Jugoslaviji. Ricov je, između ostaloga, dugogodišnji suradnik HKD-a sv. Jeronima, koje mu je u posljednje dvije godine objavilo tri knjige: autobiografsko djelo »Moj antifašizam«, zbirku zavičajnih tekstova »Zadre moj domajo« i antologiju talijanskoga pjesništva XX. stoljeća »Jarboli novecenta«.

* * *

Tjednik »Famiglia cristiana«, 7. rujna 2008., objavljuje uvodnik »India, cristiani žpuniti' perché difendono lžuomo« (U Indiji kršćani kažnjeni jer brane ljudska prava), u kojemu *Beppe del Colle* komentira val nasilja hinduističkih fundamentalista nad kršćanskom manjinom u jednoj od najindustrijaliziranijih indijskih država Orissi, gdje policija praktički nije poduzela ništa da spriječi ubijanje i spaljivanje ljudi, bolnica, škola i vrtića.

* * *

Krajem kolovoza ove godine izašla je u Italiji nova knjiga pisca i televizijskog novinara *Corrada Augiasa* o kršćanstvu, koju je napisao u suradnji sa sveučilišnim profesorom *Remom Cacittijem*. »Inchiesta sul cristianesimo« (Istraga o kršćanstvu) naslov je djela, uvelike opterećena predrasudama dvojice autora, pa tako u knjizi možemo naići na usporedbu kršćanskih mučenika s kamikazama, dok *Pavlov* navještaj Kristova uskrsnuća Augias i Cacitti smatraju intuitivnim nagađanjem bez pokrića ili posljedicom traume doživljene na putu za Damask.

* * *

»Hrvatska revija«, br. 3/2008, donosi prikaz knjige *Ljubomira Antića* »Velikosrpski nacionalni programi: ishodišta i posljedice« (Golden marketing – Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2007.). Autorica teksta *Zdravka Jelaska Marijan* smatra Antićevu knjigu najcjelovitijim dosadašnjim prikazom veliko-

srpskih programa u 19. i 20. stoljeću, s analizom njihova utjecaja na srpsku agresiju u Hrvatskoj te na sveukupna ratna zbivanja na ovim prostorima.

* * *

Časopis za književnost, umjetnost, kulturu »Kaj«, br. 3/2008, objavljuje članak *Željka Vegha* »*Zbirka originalnih rukopisa* Dragutina Domjanića. Uz 75. obljetnicu smrti«. Riječ je o 17 Domjanićevih pjesama – 9 neobjavljenih, 15 kajkavskih – u Zbirci rijetkih knjiga i rukopisa Gradske knjižnice u Zagrebu. U istom broju *Franjo Pajur* prigodom 330. godišnjice smrti *Jurja Habdelića* piše o njegovim djelima »Zerczalo Mariansko« i »Pervi otcza nassega Adama greh«, žanrovski ih određujući kao barokne traktate oslonjene na propovijed.

* * *

Glasilo Franjevačke provincije Bosne srebrene »Svjetlo riječi«, br. 306, rujan 2008., donosi tekst *Mirka Filipovića* »Odluka za sud«, o odluci Izbornog povjerenstva BiH da poništi većinu izbornih prijava što ih je Udruga Hrvata povratnika u Bosansku Posavinu, »Feniks«, poslala u Sarajevo da bi omogućila raseljenim Hrvatima da glasuju. Filipović piše kako se radi o izrazito političkoj odluci, koja će nanijeti nemjerljivu štetu bosanskim Hrvatima, te apelira na građane da se konačno počnu svim pravnim sredstvima boriti protiv nepravde, konkretno – da podignu tužbu pred domaćim i međunarodnim sudovima.

* * *

Časopis Franjevačke teologije »Bosna franciscana«, br. 28/2008, donosi prigodom 110. obljetnice rođenja *Antuna Branka Šimića* esej *Vitomira Lukića*, iz njegove ostavštine, »Ljubav i smrt u poeziji Antuna Branka Šimića«, a u rubrici »Ocjene i prikazi« *Zdenka Kolak* piše o knjizi *Vladimira Vratovića* »Latinski u hrvatskom kontekstu«.

* * *

»Glas Koncila« od 7. rujna 2008. objavljuje intervju s uglednim svjetskim znanstvenikom dr. *Brankom Katalinićem*, profesorom iz područja robotike, fleksibilnih proizvodnih i inteligentnih sustava na Tehničkom sveučilištu u Beču. Katalinić u razgovoru ističe kako se danas tehnika zlorabi u divovskim razmjerima, te kako bi njezini inženjeri trebali biti svjesni da svaki čovjekov zahvat u prirodu izaziva neravnotežu koju treba ispraviti. Takvo osvješćivanje čini mu se sve težom zadaćom u vremenu u kojemu mediji uspješno provode politiku animalizacije čovjeka, masovno i histerično zaglupljujući čovječanstvo.

* * *

12. rujna 2008. navršilo se 25 godina od smrti pomoćnoga biskupa zagrebačkog *Josipa Lacha* (1899. – 1983.), nekadašnjeg blagajnika i člana upravnog odbora HKD-a sv. Jeronima. Tom prigodom misu u zagrebačkoj katedrali predvodio je mons. *Vlado Košić*, a u kapeli vječnog klanjanja Corpus Domini (na zagrebačkoj Trešnjevki), koju je biskup Lach 1941. posvetio, misu zadušnicu služio je dr. *Stanislav Vitković*.

* * *

»Glas Koncila«, 14. rujna 2008., donosi, pod naslovom »Povijest treće najstarije hrvatske kulturne ustanove", članak *Petra Grgeca* i *Tvrtka Klarića* o 140. obljetnici osnutka Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima (1868. – 2008.).

* * *

Revija Hrvatske matice iseljenika »Matica«, br. 8-9, kolovoz-rujan 2008., donosi intervju sa fra *Šimunom Šitom Ćorićem* u povodu 40 godina glazbenog djelovanja popularnoga »fratra s gitarom«. Počevši od 1978. godine, kada je u New Yorku snimio svoju prvu ploču (obradu crnačkog klasika »We shall overcome«), fra Šito je tijekom karijere izdao 5 singlica, 16 albuma i 6 videoprograma, a na ovogodišnjem je Uskrs-festu primio posebno priznanje za 40 godina bavljenja duhovnom glazbom, te za 30 godina glazbeno-duhovne diskografske prisutnosti.

* * *

U rujnu ove godine navršilo se 30 godina izlaženja »Žive zajednice«, mjesečnika hrvatskih katoličkih misija i zajednica u Njemačkoj, u izdanju Hrvatskoga dušobrižničkog ureda u Frankfurtu na Majni. List je u početku bio biltenskoga karaktera, objavljujući važnije crkvene dokumente i vijesti iz Crkve u domovini i svijetu, a s godinama je, osuvremenjujući svoj grafički identitet i uvodeći nove rubrike, prerastao u relevantan magazin posvećen vjerko-crkvenim, ali i općedruštvenim temama.

* * *

»Katolički tjednik«, 21. rujna 2008., donosi intervju s *Nevenkom Nekić* povodom izlaska njezina romana o bl. *Alojziju Stepincu*, »Kardinalovo srce«, u splitskom Verbumu (2008.).

* * *

U Zagrebu je 12. 9. 2008. nakon duge i teške bolesti preminuo Tomislav Ladan, ugledni jezikoslovac, prevoditelj, leksikograf i romanopisac, te glavni ravnatelj Hrvatskog leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«.

* * *

»Glasnik Hrvatskoga katoličkoga liječničkog društva«, br. 2/2008, obja-

vljuje tekst dr. Jasenke Markeljević »Znanstveno-etički pristup istraživanju internističkih bolesti«, u kojemu autorica piše o važnosti etičkih standarda i pravila u medicini, od Hipokrata do danas, kada je munjevit biotehnološki napredak moderne civilizacije otvorio brojna pitanja o etičkoj dimenziji metodologije znanstvenih istraživanja. Ističe utjecaj racionalnog liberalizma i kartezijanske filozofije u današnjem društvu, koje gaji iluziju o neograničenoj moći i dosegu znanosti. Dominacija takve, tehnološki orijentirane civilizacije unijela je u naš život nesigurnost i beznađe, pa bi, u takvu kontekstu, svi znanstvenici morali najdublje nadahnuće nalaziti u unutarnjoj i nezamjenjivoj, etičkoj dimenziji svog zvanja.

* * *

U spomen na 67. godišnjicu smrti franjevca konventualca sv. *Maksimilijana Kolbea* održao se 14. kolovoza 2008. u Centru sv. Maksimilijana Kolbea u Hamezu obred tijekom kojega je pročitan dio posljednje svečeve propovijedi u Auschwitzu, te pismo što ga je Kolbe iz zatvora napisao majci. Potom je više stotina vjernika hodočastilo do pet kilometara udaljenoga koncentracijskog logora, gdje je, kod bloka 11, misu predvodio *Tadeus Rakoczy*, biskup biskupije Bielsko-Zywiec.

* * *

Glasilo Hrvatskoga društva političkih zatvorenika »Politički zatvorenik«, br. 9/2008., objavljuje pod naslovom »Ubojstva za bolje sutra« komentar *Egona Kraljevića* o temeljnim etičkim zasadama marksističke ideologije. Marksizam autor naziva groteskom i opasnom karikaturom humanizma koja nasilje u ostvarivanju političkih ciljeva postavlja kao univerzalnu normu i moralni imperativ. Kraljević svoj tekst završava primjedbom kako danas retorika takvoga etičkog relativizma (prvenstveno u pogledu komunističkih zločina) zlokobno odzvanja Hrvatskom, i to ne na margini, nego u znanstvenim institucijama, najutjecajnijim medijima te u samome državnom vrhu.

* * *

Na Udbini je 13. rujna 2008., uz sudjelovanje oko 5 tisuća hodočasnika, po vrlo jakoj kiši proslavljen Dan hrvatskih mučenika. Voditelj misnog slavlja bio je dubrovački biskup *Želimir Puljić*, a koncelebrirali su nadbiskupi *Ivan Prenda* i *Ivan Devčić*, biskup *Ante Ivas* i domaćin, biskup *Mile Bogović*, koji se na početku mise obratio okupljenima, rekavši da će Crkva hrvatskih mučenika na Krbavskome polju biti spomen svim znanim i neznanim mučenicima od početka kršćanstva u hrvatskome narodu, svetište zahvalnosti ali i učionica povijesti za sljedeće naraštaje.

* * *

»Hrvatsko slovo«, 3. listopada 2008., objavljuje, pod naslovom »U Parizu je 1981. izišla istina o Stepincu«, razgovor s p. *Vladimirom Horvatom*, DI, povodom nedavnih izdanja dviju njegovih knjiga: »Kardinal Alojzije Stepinac. Mučenik za ljudska prava«, koju je prvotno objavio, pod pseudonimom *M. Landercy*, 1981. u Parizu na francuskome, te »Ogoljela laž logora Jasenovac«, u koautorstvu s *Vladimirom Mrkocijem*. Obje knjige nude nove odgovore na pitanja na koja je komunistička propaganda desetljećima odgovarala lažima, uhićenjima i ubojstvima.

* * *

Splitski književni časopis »Mogućnosti«, br. 7-9/2008, donosi *Miltonov* »Izgubljeni raj, Knjigu prvu« u prepjevu *Mate Marasa*, predstavlja devet pjesnika mostarskoga časopisa Matice hrvatske »Motrišta«, a *Mirko Tomasović* u rubrici »Studije, rasprave, eseji« piše prigodom 70. obljetnice života *Zvonimira Mrkonjića* o dva njegova rana prijevoda: Lamartineovu »Jezeru«, »jednom od najteže prevodivih pjesničkih tekstova u svekolikoj svjetskoj lirici«, kojega je prijevod Zvonimir Mrkonjić kao petnaestogodišnjak objavio u časopisu »Vidik«, i *La Rochefoucauldovim* »Maksimama«, koje su u njegovu prijevodu izašle u časopisu »Razlog« 1962.

* * *

U časopisu »Bogoslovska smotra«, br. 2/2008, *Ivan Dugandžić* piše o knjizi *Jacoba Neusnera* »Rabin razgovara s Isusom«, na koju je katolicima svrnuo pozornost osobito *Joseph Ratzinger* u svojoj knjizi »Isus iz Nazareta«, istaknuvši da mu je više od ijednoga drugog izlaganja otvorila oči za Isusovu tajnu. Riječ je o raspravi kojom autor, fiktivno se pridruživši slušaocima Govora na gori, objašnjava zašto bi, kao sljedbenik Tore, odbio poći za Isusom. Iako izražava želju da Židovi budu još više Židovi a kršćani još više kršćani, nedvojbeno je da u konačnici smatra judaizam istinitim, a kršćanstvo neistinitim.

* * *

U 77. godini života i 48. godini svećeništva preminuo je u Kliničkom centru Univerziteta u Sarajevu 24. rujna 2008. vlč. *Stjepan Džalto*, književnik, suradnik HKD-a sv. Jeronima, u kojemu je objavio dobar dio od svojih 26 knjiga ("Naricanja Franje Markanova" "Pod Jurcanovim orahom" i dr.)

Sadržaj

Jerko Grgec: Žal za (ne)ostvarenim totalitarizmom 763
César Alcalá: Čeke terora – povijesna zaboravnost na otvorenom 769
*** Iva Čuvalo:** U noći Svih svetih 790
Ivan Armanda: Fr. Alojzije Marija Matijaca, O. P. – obnovitelj pučkih misija 791
*** Malkica Dugeč:** Listajući dnevne novine; Zid od suza 798
Domagoj Grečl: Kako transkribirati i deklinirati ruska imena 799
*** Grga Rupčić:** Ispovijed riječi 806
Vladimir Devidé: Što je to haiku 807
*** Živko Prodanović:** Klepsidra (*haiku*) 815
Mladen Jurčić: Važnost 816
*** Mladen Jurčić:** Žena; Hoće li?; Kad pišemo pjesmu; Drugo ozračje 830
Dubravko Krstić: Sljedeća stanica 834
*** Tomislav Najev:** neodvojivo; grad; iz ciklusa *budenja;* XI ..... .838
Zdenko Kremer: Šahovski prvaci 841
*** Tomislav Maretić:** Vježbanje otmjenosti 847
Keti Remetin: Jedanaeste godine 849
*** Tomislav Milohanić:** Palimpsest; Jednu večer bijah antena; Jer Bog voli svoje dijete 854
Ivan Maros: Andrićev stil u *Travničkoj hronici, Prokletoj avliji* i *Znakovima pored puta* 856
*** Radovan Toljanić:** Dok truniš bjelinu; Na pustopoljini mrtvih anđela; Između riječi; Soba sjeverna vjetra 872
Antun Petrušić: Prvih 100 godina druge hrvatske Opere (V.) 873
*** Josip Jakov Planinić:** Propovijedajte na krovovima 883
Vladimir Rem: Zavičajni folklor i hrvatska književnost 884
*** Timjana Mahečić:** V Prigorju (*haiku*) 893
Anči Kuharić-Martić: Kolač od naranče i maka 894
*** AnaVučinić:** Hrvatska oda slobode 903
Nove publikacije 905

Mišljenja i reagiranja

Đuro Vidmarović: Hrvatski pjesnik Zlatko Tomičić smio se pozivati na pripadnost "narodu izabranom" 906

Jerko Grgec: *Stotinu čavala* i transcendentno u kinematografiji 908
Pavao Galić: Dvostruko autocenzurirana maturalna zadaća 1950. godine 921
Lojzo Buturac: Novi suradnik *Marulića* Vladimir Devidé 924

Mozaik

Tvrtko Klarić: Osluškujući poučak *bistre vedrine* rijeke Une 926
Tvrtko Klarić: Što je bilo prije „Eve" *(Stazama izložbe* 100 pariških radova *Antona Cetina)* 929
Ante Gradiška: Uloga Crkve danas – govori mons. Lustiger 931

Knjige

Aleksandar Stipčević: Iadertina ecclesiastica (Petar Dujam Munzani, *Pastirska pisma*. Priredio Pavao Galić. Zadar: Dr. Pavao Galić, 2007. – V+182+XXXVI str.; 24 cm.) 936
Božidar Prosenjak: Vječnost je dobila neoborivo svjedočanstvo (Tomislav Marijan Bilosnić: *Listopad*, izd. Udruga 3000 godina Za dar, Zadar, 2008.) 937
Adolf Polegubić: Novi karizmatski pokreti *(Novi karizmatski pokreti i gibanja u Crkvi,* zbornik, Diaspora croatica, knjiga br. 12, izd. Hrvatski dušobrižničkki ured, Frankfurt na Majni, 2008., 108 str.) 940
Pero Pavlović: Književni ogledi (Miljenko Stojić, *Riječ po riječ,* izd. DHK HB, FRAM-ZIRAL, Dan, Mostar-Zagreb, 2007.) 942
Hrvoje Mesić: Biti Poncije Pilat (Miro Gavran, *Poncije Pilat*, izd. Mozaik knjiga, Zagreb 2004.) 945

Vijesti

Iz domovine i svijeta 948

MARULIĆ - hrvatska književna revija, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
Uređuje uredrički odbor.

Autori priloga u ovom broju:

César Alcalá
Ivan Armanda
Iva Čuvalo
Vladimir Devidé
Malkica Dugeč
Pavao Galić
Ante Gradiška
Domagoj Grečl
Jerko Grgec
Mladen Jurčić
Tvrtko Klarić
Zdenko Kremer
Dubravko Krstić
Tomislav Maretić
Ivan Maros
Anči Martić-Kuharić
Timjana Mahečić
Hrvoje Mesić
Tomislav Milohanić
Tomislav Najev
Pero Pavlović
Antun Petrušić
Josip Jakov Planinić
Adolf Polegubić
Živko Prodanović
Božidar Prosenjak
Vladimir Rem
Keti Remetin
Grga Rupčić
Aleksandar Stipčević
Radovan Tolja[illegible]ić
Đuro Vidmarović
Ana Vučinić

ISSN 0350-4220
9 770350 422005